

A KORTÁRSÁK SZÉCHENYI HITELÉRŐL.

(Harmadik, befejező közlemény.)

A *Hitelt* erősen kárhóztatja a Nemzeti Múzeumban fennmaradt következő kézirat: «Gr. Sz. I. azon munkájának, melynek neve Hitel kivonata, csekély észrevételekkel». ¹ Az ismeretlen kivonatoló szerint a *Hitelnek* «nagyobb a füstje mint a lángja,» a «kiváló Mágnások ellen intézett satyra, a közjó előmozdítására, a Magyar Nemzet felemeltetésére, virágzó állapotban hozására törekedő Jósándék palástja alá bujtatva». Kár, mint a kivonatoló megjegyzi, hogy a szatirában Széchenyi, hevétől elragadtatva, az egész nemes nemzetet, a maga nemzetét nem szégyenlett gúny tárgyává tenni. Megjegyzi, hogy mások még súlyosabban ítélik el Széchenyit; azt tartják, hogy a mű alap nélküli quodlibet, torzonborzas söprű, féloldalú munka; azt mondják, hogy «Gróf Széchenyi utazásai közt sokat látott, hallott, tapasztalt és ezeket a magyar publicummal közleni kívánván, jó szándék színe alatt a nemzet színét derekasán sértegeti, a nép sepreinél pedig kedvet keresvén, ezt amaz ellen irigységre gerjeszti és a néki szükséges zabolából való bontakozásra biztatja.» ²

Találóan festi ezt a nemesi típust Arany János *Az elveszett alkotmányban* (II. ének), amikor Rák Bende így beszél el atyja halálát:

Történt e' közben, *valamely* Széchenyi nevű gróf
Írt *valamely* könyvet (kár volt nem alunnia inkább!)
E könyvnek neve volt ..*Hitel*.. úgy tetszik *Hitel*! úgy van
Zajt űte akkor e könyv; olvasta paraszt, nemes egyre,
Aki csak egy fél napra belé pillanthata; *sőt volt*
Olyan is, aki saját pénzén megvette magának,
E könyvet, miután megkapni hiába törekvék.
Kedves apám, megvenni pedig — könyvet! magyar ember!
Végre Doronghy komám okosan kicsené casinónkból:

¹ 751. Fol. Hang. 12. dr. Közli dr. ifj. Iványi-Grünwald Béla *Hitel*-kiadásának 680—692. l.

² Apróbb, jelentéktelen csipkedéssel írt a *Hitelről* Ponori Thewrewk József, de mivel tulajdonképeni támadása inkább a *Világ* ellen irányult, ott lesz szó róla.

Jobb lett volna, bizony, soha el nem lopni a könyvet,
 Ellopván pedig azt egyenesen tűzlángba röpíteni
 Inkább, mintsem apám olvasni leüljön *elastisch*
 Székibe s olvasson, gyakran kialudt pipa mellett.
 Ó deli hölgy, soha sem kelt fel többé az ülésből!...
 Megborzadva veté lábához a könyvet, agyára
 Szökcent vére, rövid pihegéssel hátra hanyatlott
 És, — a damoklesi kard leszakadt, a szörnyű halálcsöpp:
 Árva levék!

Voltak viszont olyanok is, akik nagy dicsérettel írtak a *Hitelről*. Pius Desideriust (Schröer Tóbiás, a pozsonyi ev. liceum tanára) annyira fellelkesítette, hogy 14 levélben *Über Erziehung und Unterricht in Ungarn* cím alatt a *Hitel* szellemében kifejtette pedagógiai rendszerét és kiadta Lipcsében 1833-ban. Művét Széchenyinek ajánlotta. (An den Grafen St. Sz., Verfasser des Buchs: Der Credit.) Schröer megemlíti, hogy látta a *Hitel* megjelenésekor «wie sie (t. i. a nemesség) knirschten».

Ilyen dicsérbő munka a *Toldalék-észrevételek* is (egy hazafit), amelyről fentebb már szó volt.

A legnagyobb dicséretre sarkalta a *Hitel* Karácsonyi Imre szegedi piaristát. Azt írja (1830 márc. 21.) Vedres István szegedi főmérnöknek, aki a művet neki olvasásra kölcsönözte, hogy élete hosszabbodott, esze és ítélete tágult, egész léte nemesedett, és hogy Széchenyit, ha annyi a hatalma, mint a tudománya, esze és akarátja, a magyarok teremtményének mondaná.

1830. márc. 30-án Gindly Antal keresi fel levelével Széchenyit Tengelicről, hogy háláját és tiszteletét fejezze ki a *Hitelért*. A munka fejét meglehetősen találta paprikája nélkül, a közepét igen jónak, a lábát kissé kövérnek; a berekesztés szaga eltűrésére a finnyás orrnak jó lehet a nátha, mert ha az, t. i. a berekesztés, sem használ, azon nem segíthetni.

Barátja, gr. Esterházy Vince és felesége, Liechtenstein Zsófia hercegnő, ápr. 14-én azt a hírt hozzák Aradról, hogy ott azt mondják a *Hitelről*, ami jó benne, az nem új, és ami új benne, az nem jó.

Br. Wesselényi Miklós ápr. 16-án levélben köszöni a könyvet és a legnagyobb lelkesedéssel ír róla. Szerinte a munka szép, jó és erős, nem lehet, hogy sokat ne használjon. Elismeri a saját művével szemben, hogy Széchenyi műve oly velősen van írva, a hasonlatok annyira az eleven életből vannak véve, annyi fűszer van benne, oly könnyed fordulatokkal és csiszoltsággal teltek, hogy abbahagyta a saját műve írását. Ugyanezt írja Wesselényi Döbrentének is — ez azt mutatja, hogy amit Széchenyinek írt, az nem udvarias szólam volt. Széchenyi a levél vétele után azonnal válaszol Wesselényinek és igyekezik rábírni, hogy munkáját adja ki; kötelessége kiadni, még ha a buta sokaság azt mondaná is, hogy őt (Széchenyit) utánozza. A mult országgyűlésen azt híresztelték, hogy Wesselényi

vezeti, ám fecsegjenek, mindenkinek be kell töltenie helyét és együtt többet érnek. Írja csak művét, ne halassza továbbra, mert a *Hitel* folytatását *Bírói zálog* címen rövidesen ki akarja nyomtatni. Úgy akar eljárni, mint Pradt, a francia publicista: minden évben egy könyvet akar közzétenni.

Wesselényi jó véleménye a *Hitel*ről később, úgy látszik, megváltozott. Széchenyi 1831. febr. 2-án ugyanis naplójában feljegyzi gr. Waldstein János következő kijelentését: «Nekem Wesselényi ezt mondta a *Hitel*ről, Hätte Széchenyi lieber alle Kraft die er im *Hitel* brauchte, verwendet um sich zu Tode (egy szó törölve) es wäre besser gewesen». Erre Széchenyi azt jegyezte meg: «Also auch der ist falsch gegen mich! Nein, ich kann es nicht glauben!»

Thaisz András Wesselényihez hasonlóan nyilatkozott. Kijelentése szerint (1830. okt. 20.) négy esztendeig írt, hogy megmutassa, hogy a magyar constitutio a legjobb; kiadja művét, mert sok fáradságába került, «de a *Hitel* más gondolatokra hozott». Thaisz munkája nem jelent meg. Feltűnő azonban, hogy Thaisz 1831 óta, mint a *Sas* c. folyóirat szerkesztője, nem emlékezett meg sem a *Hitel*ről, sem Széchenyi későbbi munkáiról. Csak annyi Széchenyi-hatást látunk, hogy folyóiratán Széchenyi *Hitel*éből választott jeligét használ.

Püspöky Mihály szerémszegei ügyvéd (1830. ápr. 2.) azt írja Széchenyinek, hogy a *Hitel* írására nem egyéb bírhatta, mint a haza iránt való hálakötelesség; ezt maga az idő is bizonyítja; még egy magyar sem mert ily tárgyról írni. Ismeri Say és Jakob hasonló műveit, szeretné a *Hitelt* is elolvasni, de mivel nem jut hozzá, kéri, küldje el neki.

Gr. Károlyi Lajos Londonból köszöni meg a *Hitelt*. (1830. ápr. 23.) Szerinte a tárgy pompás, találó hazánkra és honfitársainkra. Az *Előszó* elolvasása után látja, hogy sokban egyező a véleményük. Különösen az a gondolat tetszik neki, hogy ne a kormányban, hanem magunkban keressük a bajok okait.

Tatay János lövői kat. pap (1830. ápr. 19.) is megköszöni a *Hitelt*, amelyet már előbb is elolvasott, de most újra olvas. Azzal az óhajjal teszi le a könyvet kezéből, hogy minél több olvasóra találjon, és hogy a magyarok Istene adjon a szerzőnek erőt több hasonló mű írására.

Egy egri kat. pap (1830. ápr. 24.) a *Hitelt* forró csókkal illette. Megérti, hogy az igaz hitelből eredett szorgalom által a jó erkölcsöket, a szükséges tudományokat, a megelégedett életre való szükséges dolgokat bárki is könnyebben szerezheti meg, mintha az balítéletektől elnyomva, soha semmi újba kezdeni nem mer. Igaza van Széchenyinek: a békességes egyesülés által drága anyaföldünk szebb virradásra jut, és Magyarország nem volt, hanem lesz.

Széchenyi 1830. június 12-én bejegyzi naplójába a Crescentiától hallott azt az adatot, hogy Stettner Máté magyar kamarai tanácsos, akit barátjának tartott, azt mondta a *Hitelről*, hogy egészen olyan excentrikus, mint amilyen az írója, s hogy Crescentia ezzel szemben védte Széchenyit.

Gr. Andrassy Györgytől viszont azt hallotta Széchenyi, hogy gr. Teleki József, a kir. tábla bárója, nemsokára ezután a M. T. Társaság elnöke, így nyilatkozott: «Mennyi jót nem tehetett volna Széchenyi, csak azt a *Hitelt* ne írta volna».

Kazinczy Ferenc e szavakkal köszönte meg a művet:

«Öröm hallani, hogy egy lelkes tagunk így szólt; és ha a régi Rómában élnék, kérné fognam polgártársaimat, rendelkezjenek supplicatiót a halhatatlan isteneknek, mivel a hazának ily fiat adtak. Valóban Nagyságodnak s méltó barátjának, Wesselényinek igaza van, midőn a nemzetiséget nem nézik egynek a fennállóval, a szokottal. Muftit és janicsárt illet az a gondolkodás, hisz nekünk nem hasonlítani kell a másokhoz, hanem másoktól különbözni és ezért a jótól is idegenkedni. Ami jó, ami hasznos, az magyar is egyszersmind, s az olyat jobb másoktól elvenni s magyarrá csinálni, mint másokban csudálni, másoktól irigyelni.»

Angyalffy Mátyás, a Georgikon tanára, majd a Tudós Társaság tagja, (1830. jún. 12-én) angol levélben fejezi ki legmélyebb és legbensőbb köszönetét Sz. azon törekvéseiért, hogy régi és elavult törvényeinket, esztelen balítéleteinket támadja, mert ezek művelődésünknek és előhaladásunknak nagy akadályai — de a közhasznú művészetekben és tudományokban is ezek tartanak vissza bennünket, a békákhoz hasonlóan, mocsarainkban. Bevallja, hogy sok szomorú tapasztalata után a legtisztább hazafiságában is a legnagyobb közönybe kezdett süllyedni szegény hazánk iránt és már — Széchenyinek a *Hitelben* használt mottójával élve — *elég gyenge volt kétségbeesni*, de kiváló könyve felgyenesítette egy kissé és némi bátorságot öntött belé, azért még egyszer törekedni fog: *erősnek lenni és ellenállni*. Isten hosszabbítsa meg Széchenyi életét elhagyatott hazánk felvirágozására.

Igen érdekes egy lőcsei asszonynak, Petróczy Lajosné Doloviczenyi Zsuzsannának, 1830. júl. 12-én kelt levele a *Hitelről*. A derék anya egyik katonafiának lovat kér ugyan Széchenyitől, de ez nem von le lelkességéből semmit sem. Azt írja, hogy a mű némany helyeit könnyezve olvasta és három fiának vett egy-egy példányt, s hogy különösen tetszettek neki az ajánló sorok, amelyek az egész nőnemre megtisztelők, mert megmutatják, hol szerezhetnek érdemeket a haza körül. Többször elolvasta a pompás könyvet és sajnálta, hogy a hazai nyelvben nem lévén oly járatos, német fordításban olvasta, csak azzal vigasztalta magát, hogy gyermekeit hazafias buzgalommal magyarokká igyekezett nevelni. Széchenyit meghatotta a levél. Aldunai útjában (okt. 7-én) felel a levélre. Az anya kérését nem telje-

sítette, de érdekesen nyilatkozik *Hitelérő*l. Azt írja, hogy amikor írta, el volt készülve arra, hogy elrontja jövőjét és sok ellenséget szerez magának. Amikor jószándékú könyvét a nemes női nemnek ajánlotta, egyen (céloz Crescentiára), a legnemesebben kívül nem számított részvevő becsületes lélekre, aki megértené. Petróczyne levele az Isten jutalma jószándékú törekvéseiért. Bármily beteg, érzi, mennyi erő és kitartás van benne és a neki küldött levél erő- és egészségforrás számára, amelyből hazánkra még sok hasznos fakadhat.

Gr. Waldstein József 1830. júl. 25-én köszöni meg a művet. Barátságos ajánlását a könyvön csak akkor reméli megérdemelni, ha Széchenyi iránti rokonérzését, a haza iránti buzgóságát tetteivel kimutatta. Széchenyi sokat használt a hazának tetteivel, de példájával is, és ez követésre ösztönöz. Büszke érzéssel vallja, hogy sokat köszönhet Széchenyinek. Ajánlását honunk szebb-lelkű asszonyaihoz németre fordította és ezzel kedveskedett az udvari dámáknak, akik nem késtek Széchenyit és művét maguk után az egekbe vonni.

Berzsenyi Dániel 1830. aug. 15-én köszöni meg a *Hitelt*. Szerinte

«a nagy névnek nincs szüksége a poeta koszorújára, de a poezisznek igen is gyakran van szüksége a nagy névre. Széchenyi műveiből sok szépet tanult. A *Hitel* a Dunántúl egész kurucvilágot támasztott a lelkivilágban, s furesza volt hallani a tarka vitatkozásokat. Az egyik az ideák tengerének látta azt, a másik lepdező angol parknak, amelyben a repdeső geniusz némelyeket rózsák és templomok közt repszete, másokat pedig tűzben bokron karcola. Mert fájdalom! az igazság mennyei sugarai csakugyan még sok szemnek tuskék».

Örült azonban a zajnak, mert ez életre mutat, de örvendhet Széchenyi is, mert oly anyagra tette művészkézetét, amelyből még minden bizonnyal formálhat daedalus járó szobrokat.

Nemesapáti Kiss Sámuel szilsárkányi ev. lelkész (1830. dec. 19.), Széchenyi nagy tisztelője, arról tudósítja, hogy sokan vannak, akik elítélik a művét, mert nem értik meg; azt is mondják, hogy a *Hitel* a magyar constitutiót tönkre akarja tenni.

Német János verpeléti birtokos nemes, volt huszárcapitány, (1831. márc. 2.) egy bál finom dohányt küld Széchenyinek nagy tisztelete jeléül és kifejti, hogy a haza elismeri fáradhatatlan törekvéseit és boldogítására irányuló igyekezetét.

Bartal György, a magyar kancellária tanácsosa, Sz.-nek a M. T. Társaság megválasztott alelnökének megerősítését ajánló kancelláriai előterjesztésében Széchenyi érdeméért említi, hogy a *Hitelben* kiváló képességeinek és tiszta, népszerűsége nem törekvő igyekezetének nyilvánvaló jelét adta.

Az 1830-iki országgyűlés után (1831 januárjában) az V. Ferdinand koronázására kiadott képen Ferdinand jobb kezével

két könyvre támaszkodik, ezek közül az egyiknek ez a felírása :
Credit.¹

Mindezek az adatok kétségtelenül bizonyítják, mily nagy érdeklődést keltett a mű a magyar társadalomban. De még e feljegyzéseknél is jobban mutatja a mű nagy hatását a kelendősége. 1830. febr. 7-én került a könyvpiacra. Alig másfél hónap múlva a Hazai és Külföldi Tudósítások márc. 27-i száma hirdette, hogy most hagyta el a sajtót a *Hitel* ujonnan nyomott (tehát második) kiadása. Igaz, hogy Széchenyi az első kiadásból sokat küldött el vagy adott tiszteletpéldányként, a legnagyobb részét ajánlással ellátva, barátainak, az ország főtisztviselőinek és más ismerőseinek. Hozzávetőleges számítás szerint 300 példányt tarthatott fenn magának a műből, a többi (700) 1½ hónap alatt könyvárusi úton fogyott el. Ez addig semmiféle más művel nem történt meg. Az első kiadásnak váratlan kelendősége arra készítette a nyomdát, hogy sürgősen gondoskodják pótlásról. Ez teljesen az első kiadás nyomán készült, ugyanolyan papíron, ugyanolyan betűkkel, ugyanolyan lapbeosztással, de természetesen nem lehetett elkerülni, hogy új sajtóhibák ne csúszzanak bele, s épen e hibák alapján állapítottam meg, hogy a két azonos kiadás közül melyik a második, mert a példányokon a második kiadás nincsen megjelölve.²

Az említett egykorú újságok hirdetéseiből megállapítható, hogy az aug. 19-iki számban a könyvnyomda hirdeti a *Hitel* 3. kiadásának és ennek alapján a német fordítást Paziazi Mihálytól, amely azonban már a *Hitel*nek szintén a harmadik kiadása németül. Az első ugyanis Lipcsében jelent meg névtelenül, a másodikon már a fordító (Vojdisek József) neve is ott van. A *Hitel* harmadik magyar kiadása 1830. aug. 19-én került könyvárusi forgalomba 4½ hónappal a második kiadás megjelenése után; így tehát félév alatt 2000 példánynál több fogyott el a magyar *Hitel*ből. A három magyar kiadáson kívül három németet is ért. Ez bizonyára kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a *Hitelt* szinte elkapkodták és sokan olvasták.

Stancsics Mihály is azt írja Népkönyvében (1842. III. füzet), hogy szegény-gazdag, boldog-boldogtalan megvette a művet, aki csak olvasónak mondatik. Jászay Pál szerint viszont, aki olvasta, nem tudta letenni kezéből. A 76 éves id. Szilágyi Lajos³ a *Széchenyi-gyász* szerint 1860-ban azt írja a családhoz intézett részvét-levelében, hogy a *Hitelt* «most olvasom tízenyolcadszor, ezt senki sem mondhatja el a honban, csak én».

¹ Széchenyi *Naplói* IV. k. 175 l. 2. sz. jegyzet.

² Budapesti Szemle 1909. 137 k. 147—50. l.

³ 1828-ban Sopronban az országos összeírók egyike volt, 1860-ban Biharmegyében lakott.

Érdekes tudni, milyen volt gr. Dessewffy Józsefnek véleménye a *Hitelről* és írójáról. Szept. 25-iki levelében értesíti Széchenyit, hogy taglalója a *Hitelnek*, de Széchenyi már hírből tudja ezt. Aldunai útjában (júl. 2-án) kérdést intéz Döbrenteihez, hogy Dessewffy refutatiója nyomtatásban van-e már. Dessewffy fenti levelében biztosítja Széchenyit, hogy tiszteli és szereti, sokban egyetért vele, de nem mindenben. Mind a ketten jót és hasznost akarnak, de ez a vélemények kölcsönös surlódásával őrlődhetik ki. Tudatja vele, hogy a *Taglalatot* a kinyomatás után azonnal elküldi neki, minél több észrevétele lesz reá, annál kedvesebb lesz neki. Szegény Dessewffy nem sejtette, amikor ezt kérte, hogy Széchenyi egész könyvvel és keményen fog válaszolni a *Taglalatra*.

Dessewffy a saját művéről és a *Hitelről* érdekesen nyilatkozik Kazinczynak.

«A sok mindenünneni unszolásokra bevégeztem észrevételeimet Gróf Széchenyi *Hitel* c. munkájára; ésszel és ideákkal hemzsegő könyv, csupán nagyításait, szélsőségeit és túlságait kell szerényen a szükséges mértékre visszaszorítani, hogy hasznos gyümölcsöket hozzon és hozhasson. De nem elég csak mustrálgatónak lenni, meghatározottabban kell kijelenteni a Nemzet részéről teendőket, mindennek okát kell adni; nem lehet szaladnunk, de kell indulnunk. Köszönni kell a szerzőnek és dicsérni szabad szóllását s hasonló egyenességgel kell tagolni ideáit, nagy, nemes, felséges érzéseiből el kell ragadtatni hasonló érzetekre és magasztalni kell az így érzeni tudót; bésavanyozott keserűségeit észre kell ugyan venni, de egyszersmind megengedni annak, ki gyönyörű nagy tettel előre megvásárlotta a bátrabb szóllás szabadságát — holmi csipősséggel hasonló legyintő csipősségekkel kell viszonzni; — így olyan lesz a critica, amilyennek lennie kell: használni fog a criticált könyv, használni a kritikus és a haza meg a király javádsze fog következhetni.»

Később azonban (1831. aug. 8.) szigorúbb a véleménye Széchenyiről.

«Gróf Széchenyi *Világába* — írja Kazinczynak — még bele nem tekintetem; mi kár, hogy ennek a jó akaratú és oly nagy célú embernek oly kevés esmeretei vannak hazája minden részéről, és hogy oly kevés józan itélettel bír, minden genie-je mellett. Felsőleges mind az, amit akar, de nem érti a módját és a lépcsőket, melyeken azt végbe vinni lehessen. El volt hibázva első nevelése, és amit azóta gondolkozott, az nem pótolhatta ki azon esmeretek hiányát, melyek nélkül hazájának nagyobb részeire nézve szűkölködik! Ha javítani akarom az emberek állapotját, azt jól és minden oldalról kell ösmérem és nem kell 40 esztendő s koromban gögösen magammal azt elhithetnem, hogy mivel Angliát, Arábiát és Franciaországot ösmérem, a magyarok és Magyarország esmérte nélkül hazám sorsán tudok javítani. Gr. Széchenyit senki sem tiszteli és szereti jobban, mint én, mert érzem, minő erő fekszik benne minden tekintetben, és minő szerencsés tünemény hazánk láthatárán, de épen azért, mert nem csak tisztelem és szerelem, hanem ösmérem is őtet, valamint hazámat, kívánám, hogy genieje ne ragadja

el annyira a dölyfösségig, mert bizonyosan többet fog ártani, mint használni hazánknak.»

Miskolczy György borsodmegyei adószedőt a *Hitel* megerősítette abban a tapasztalaton alapuló véleményében, hogy a szegény adófizető jobbágy mily sanyargatásnak van alávetve, ezért kérte (1830. okt. 11.) Széchenyit, törekedjék arra az országgyűlésen, hogy az országgyűlési költségeket a nemesség fizesse, mert a jobbágyon alig lehet az adó egy részét is beszedni.

Gr. Dessewffy József fentemlített levelében közölte Széchenyivel, hogy a *Hittelt* Abaujban Vitéz János táblabíró «nehézség gyanánt» akarta az országgyűlésére adatni a követeknek, de megmagyarázta neki, «mily nehéz oly egy várat erősnek tartani, mely nem ágyuztatik». 1830. okt. 25-én ezt jegyzi fel ennek a hatása alatt Széchenyi: «*Hitel* hat meine Reputation bei den schmierigen Landsleuten ganz verdunkelt. Vitéz in Abauj wollte ein gravamen daraus machen». Négy nap mulva Széchenyi gr. Károlyi Györgynél evett s ott találkozott «mit mehreren stützigen Deputirten, die mit mir ziemlich gespannt und kalt gewesen sind. *Hitel* gefiel ihnen nicht. Mein Gott wüsten sie, wie ich sie gering- und verachte».

Érdekes az, amit Széchenyi hg. Esterházy Miklósról jegyez fel (nov. 6.). Esterházy szívélyesen üdvözölte s meghívta ebédre, a *Hitel* tehát — írja Széchenyi — nem sértette meg. Amikor csakugyan meglátogatja, (nov. 11.) azt látja, hogy Esterházy előzékenyebb hozzá, mint a *Hitel* megjelenése előtt.

Feljegyzi (1830 nov. 22-én) azt is, ami reá nézve nagyon kedvezőtlen. Hg. Grassalkovich Antalné mostohaleánya, br. Montval Aspázia, egyenesen szemére veti, hogy komédiás, teljesen megváltozott t. i. (politikai felfogásában); a *Hittelt* hiúságból írta és mindent azért tesz, hogy magáról beszéltessen.

1830. nov. 26-án hasonló kellemetlen híreket jegyez fel naplójába. Gr. Károlyi Györgynek szemére vetette ugyanis, hogy csalatkozott benne, amire viszont Károlyi tudtára adta, hogy a hölgyek mind gyűlölik őt, hogy Genz Frigyes politikai író és Metternich bizalmasa *Hittel*ről a legrosszabbul nyilatkozott, mert nagyon közönségesnek tartja; ezért népszerűsége teljesen tönkre van téve, úgyhogy többé nem használhat. Még aznap kissé gondolkozva az eseten, eszébe jut és mulattatja, hogy oly végtelenül veszélyes embernek tartják; elhatározza, hogy ezentúl senkire sem bizza magát, és a legtöbb embert mélyen lenézi, mert oly nyomorultak, hogy nem képesek valakiről nemesen gondolkodni.

1830. dec. 1-én megjegyzi, hogy a legtöbb ember félreismeri, s újabb kifogásokat jegyez fel a *Hitel* ellen. Susany Miklós vértenskapitány kijelentette, hogy az átkozott könyv felét elolvasta, de aztán elégette. Gr. Esterházy Zsófiának meg az volt a kifogása, hogy a nőknek ajánlotta. Farkas

Imre táblabíró, volt kapitánynak az volt a véleménye, hogy a *Hitel* igen jeles mű, nagyon praktikus és józan, azért lehetetlen, hogy gr. Széchenyi írta. Ez nem volt elszigetelt vélemény. Nagy Elek, Wesselényi későbbi jószágigazgatója, is hihetetlennek tartotta, hogy egy gróf tollából ilyen alapos munka kikerülhessen, bizonyára szegénylegény dolgozta ki azt helyette.¹ Liebenberg is azt írja Széchenyinek, hogy Sopron vidékén kételkednek szerzőségében, amire Széchenyi így válaszol:²

«Igen nevettem, amit a *Hitelről* ír. Ott (Sopronban), azt gondolják hogy Nagy Pál csigáz, Cenken, hogy Ön vezet orromnál fogva, itt majd Döbrenteire, majd Kisfaludyra s Helmecczire esik a gyanú, — a diétán azt hitték, Wesselényi fujja belém, ami bennem van etc. etc.' Legyen, nem törődöm vele — s tán hasznos, mert nem tartanak tőlem, és kiki azt gondolván, hogy majd ő is megnyergel engem, inkább közelit hozzám.»

A *Hitel* eszméinek ellenzői különösen a megyei életben szereplő nemesek sorából kerültek ki, azok közül, akik az 1825—27-iki országgyűlésen többek közt a sajtószabadságot is kívánták. Érdekes épen ezért I. Ferenc király nyilatkozata. Széchenyi feljegyzése szerint (1831 I. 12.) tréfásan így jellemezte ezeket az ellenzőket: «Sie wollen die Pressfreyheit! Und jetzt wollen sie Széchenyi's *Hitel* verbrennen».

Az 1831-i kolera idején Széchenyi kellemetlen hírt jegyez naplójába (1831. okt. 5.) a *Hitel* hatásáról. Feljegyzi gr. Károlyi György értesítése nyomán, hogy Klobusitzky József zamatói földbirtokos házának feldúlásakor egy zugprókátor az egyik asztalon a *Hitel*t találta s ennek a jobbágyokra vonatkozó részét tóra fordítva fellázította a népet. Széchenyi megjegyzi, hogy bizonyára a legszabadabb fordítás lehetett, s hogy a prókátort felakasztották. Nem tudja, véli Széchenyi, hogy igaz-e vagy koholt-e a hír, a vége mégis az lesz, hogy a szegény *Hitel*t lázadó könyvnek fogják tartani s ebből okot kovácsolnak majd a sajtószabadság ellen, reá pedig kellemetlen következmények háramlanak — már hallani is véli gr. Cziráky támadását a könyv ellen. És valóban, okt. 20-án azt írja Wesselényinek, hogy Pesten azt híresztelik: a *Hitel*, *Világ* stb. okozták a pörzendüléseket. Okt. 25-én pedig feljegyzi b. Eötvös Ignác kijelentését, hogy a parasztok a *Hitel*t fordították maguknak, azután amikor elteltek Széchenyi elveivel, gyujtogattak és gyilkoltak. Még 1830. jan. 19-én is azt jegyzi fel naplójába, hogy azt állítják, a *Hitel* lesz, és már most is, oka minden bajnak.

E hírek mellett újabb elismerő leveleket is kap. Ilyen Bornemisza János ternyei (Sárosm.) földbirtokos levele 1832. jan. 1-éről. Azt akarja tudtára adni, hogyan fogadták a *Hitel*t

¹ Krehnyai Gyula Babérlombok. Alkotmány 1901 júl. 4. sz.

² Levele 1830 márc. 21.

és hogyan vélekednek e halhatatlan műről, mert így akarja meghálálni a végtelen élvezetet, amely a mű olvasásakor elfogta. Annak igazolására, hogy csak a hála és Széchenyi kiváló elméjének csodálata, eszméinek gazdagsága készítette az írásra, megemlíti, hogy nincs oka a hízulásra: már 50 éves elmúlt, nincs állásban és nem is akar állásba kerülni, nincs gyermeke, családja jómódú, neki is van vagyona, és a *Hitel* értelmében kevesebbet költ, mint amennyi a jövedelme. Személyes ok is készítette a levélírássra, mert Bécsben sokszor látta Széchenyit. Pigay Antal ugyanis, Széchenyi atyjának titkára, jó barátja, akivel sokat beszélt Széchenyi Istvánról. Bécsben egymással nagyon ellentétes véleményeket hallott a *Hitel*ről, de feltűnt neki, hogy a nagyobb urak szidták, a kisebbek dicsérték. 1830 áprilisában Pesten át hazautaztában a Fehér hajó fogadó közös asztalánál szintén a *Hitel*ről folyt a szó. Amikor itt az egyik szerény vendéget kérdezték, mi a véleménye a könyvről, ez előbb 6 üveg tokajit hozatott és telt pohárral így szólt: «A *Hitel* és szerzője, akinek utolsó csepp véremet hitelezem, éljenek! Ez a válaszom arra, hogyan tetszik nekem a *Hitel*.» Erre ő is megvette és öt napi útja alatt figyelemmel elolvasta (néhány helyet 4—5-ször is). Amikor hazaért, első kérdése az volt, hogy olvasták-e a könyvét. De a sárosiak, kiknek egyetlen hibájuk, hogy nem tudnak jól magyarul beszélni, egyébként azonban magyarok és a *Hitel*hez méltó szívük van, még a hitel szót sem értették. 1832. jan. 1-ig azonban az idevaló magasabb-alsóbb, vagyonosabb-szegényebb nemesség háromnegyed része áhitattal elolvasta a művet. Közli Széchenyivel, hogyan vélekedik a felsőmagyarországi (Zemplén-, Abauj-, Ung-, Sáros-, Szepes-, Liptó-, Árva- és Trencsén-megyei) nagyszámú fő- és köznemesség a *Hitel*ről. Az általában szegény köznemesség négy részre osztható. Fele — köztük a leggazdagabbak, legműveltebbek, az ősnemesek — Széchenyi véleményén vannak; dicsérik, hálásak neki, a legnagyobb áldozatra készek és csak a kezdő lökést várják. Negyed része azt véli, hogy az eszme kitűnő, de még nem elég érett a véghezvitelre. Ide tartoznak a bírálógatók, akik a következőket kifogásolják a műben:

a) Széchenyinek nem kellett volna a királyt annyira dicsérnie; nem is kellett volna reá hivatkoznia, mert ezzel annak a gyanúsításnak tette ki magát, hogy főudvarmesterségre vagy excellentiás címre törekszik;

b) a bajok feltárását helyeslik, de szerintük a főrangúak ellen, akikről helyesen mondjuk, hogy a hazá adott nekik, de ők a hazának soha semmit, erélyesebben kellett volna fellépnie, és jobban meg kellett volna rónia azt, hogy nem tudnak magyarul, sőt szegyenlik a magyar beszédet, és hogy a játékszenvedélynek élnek, vagyonukat szeretőkre pazarolják és nem a hazában, hanem a külföldön és különösen Bécsben költik;

c) a bajusztól, sarkantyúról, Zrinyi-dolmányról, atilláról hazafiasabban kellett volna nyilatkoznia, vagy egyáltalán mellőznie kellett volna ezeket.

De a bírálógatók is helyeslik Széchenyi nézeteit, csak talán azért beszélnek, hogy beszélhessenek.

Az utolsó negyedrészt csupa szegény nemes, akik azt mondják, hogy könnyű gr. Széchenyi Istvánnak; ha szegény volna, másként beszélne; ő kiváló nevelésben részesült, és ha mindenét a hazának áldozná fel, eszével és tollával is segíthetne magán; nőtlen, gyermektelen, gazdag rokonai vannak, akiknél élhetne; ha vagyona felét elajándékozza, még mindig marad annyija, hogy grófi módon élhessen; ők azonban szegények, földjük sovány, s ha a parasztnak a robotot odaajándékoznák, helyettük adót fizetnének, az annyi volna, mintha ők jobbágyokká, a jobbágyok nemesekké válnának.

Végül a mágnások kivétel nélkül mind szidják a *Hitelt* és azt mondják, hogy ha a hazát ezután szerencsétlenség éri, az csak a *Hitelnek* köszönhető.

Széchenyi Bornemisza értesítését megköszönte. Megírta neki, hogy becsületes szándékainak elferdítése, félremagyarázása fáj neki, annál jobban élvezi, ha valaki jószándékát jóakarólag elismeri és nem ítéli el vakon; a mágnások ellenséges indulata viszont nem újság előtte — 40 éves korában a legrosszabbra el van készülve.

Bornemisza ugyanazzal a lelkesedéssel ír a *Hitelről*, amellyel Petrócziné. Ezzel szemben Pulszky Ferenc — igaz, hogy később irt visszaemlékezéseiben¹ — némileg eltérő képet nyújt a *Hitel* sárosi hatásáról. Szerinte német fordításban olvasták (ez egyezik Bornemiszával) és azt tartották, hogy grófok írhatnak ugyan elég jól lovakról, mert ehhez csakugyan értenek, de politikába ne avatkozzanak, ez a táblabírák dolga, kik ehhez jobban értenek, mint az olyan pesti mágnás; mindenki örült, hogy majd megadja neki gr. Dessewffy Pipsz, ki szívesen olvasott fel töredékeket *Taglatatjából*. Hiába állította Fejérváry Gábor (Pulszky nagybátyja), ki Széchenyi tehetségeit igen nagyra becsülte, hogy a *Hitel* megjelenése epochalisnak fog tartatni. Az első kiadást a vidéken nem olvasták, csak Pesten és a magasabb körökben volt hatása, a táblabírákra sokkal később lett befolyással. Ő (Pulszky) nem tudott megbarátkozni szakadozott formátlanságával s Benthamot látta kikandikálni minden lapjáról. De később (1871-ben) Széchenyiről irt tanulmányában már így ír a *Hitel* hatásáról:

«Ha e munkát most lapozgatjuk, alig képzelhetjük, mikép történhetett az, hogy ily formátlan, darabos, nehézkes s mindamellett mégis felületes könyvnek oly roppant olvasóköre akadt. A támadás az ősiség ellen volt in-

¹ *Életem és korom*, I. k. 25. l.

tézye, pedig az ország legnagyobb része abban látta a nemzetiség egyik főbástyáját: hitte, hogy ez intézmény alatt elveszhet ugyan az egyén, de hogy általa különösen a kismemességnek, mint osztálynak fennmaradása biztosítva van, s a nemzeti szellem épen ez osztály által tartatott fenn. Itt volt az első összeütközés a magyar nemzetiség s a modern liberalizmus követelményei közt, olyan, amilyen Széchenyi pályáján többször fordult elő.»

Pulszky láthatólag azon sárosiak közé tartozott, akiket Bornemisza igen helyesen bírálgatóknak nevezett, akik azért beszéltek, hogy beszélhessenek. Vele szemben Wirkner Lajos¹ sokkal találóbban jellemzi a *Hitelt*, amikor ezt írja:

«A *Hitel* és *Világban* Széchenyi nyíltan és bátran utal az akkor még istenített alkotmány' időszerű és népszerű értelemben való reformjára, minden elő- és balitéletet élesen ostoroz; figyelmeztet a szegénységre és a hátrányokra, melyek abból minden egyesre, úgy mint az összes lakosságra származnak és megjelöli az eszközöket és utakat, melyeken haladva Magyarország méltó helyet foglalhat el Európa népei közt, sőt még anyagi jólétet is vívhat ki.»

Meg kell említeni Gózonny Dániel *Észrevétel a Hitelre, melyet írt Gróf Széchenyi István* c. hosszabb cikkét (33 l.), amelyet Gózonny a bécsi cenzúrához nyújtott be 1832 májusában engedélyezés végett. A bécsi cenzor véleménye szerint Gózonny nagy dicsérettel emeli ki Széchenyit, de azt tartja, hogy Magyarország korszerű haladása akadályainak felsorolásában a legfontosabbat, a protestánsokra nehezedő nyomást, elfeledte tárgyalni. Nem igaz, hogy a protestánsok a katolikusokkal egyenlő jogokat élveznek, még a megérdemelt kitüntetések (pl. Mária Terézia-rend stb.) is megtagadják tőlük. A protestánsok értékesebbek a katolikusoknál. Van törvény, de ennek címe (türelmi törvény) is sértő. Az elavult törvényeken változtatni kell. Szeretik ez ellen azt felhozni, hogy a franciák a régi alkotmány eltörlésével zavarba jutottak. Ez igaz ugyan, de e zavarral kinyílt Európa szeme is, a művészetek, tudományok magas fokra emelkedtek, és az ember művelődésének legjobb módja nyilvánvaló lett. Két példát hoz fel a katolikusok türelmetlenségére; majd hivatkozva gr. Esterházy rozsnyói püspök viselkedésére, kijelenti, hogy ahhoz a valláshoz tartozik, amelyhez mindenkinek tartozni kell, aki tudományokkal foglalkozik, legyen az különben Krisztus, Mohamed vagy akárki követője. Végül Napoleonnal illetlennek tartja valamely vallásnak a többivel előnyben részesítését.

A cenzor szerint a cikk hangja szenvedélyes, és az a gyanúja, hogy Gózonny e cikkét előzetesen már magyar cenzorhoz is benyújtotta, de elutasítottván, Bécsben próbált szerencsét.

Sedlnitzky a rendőrfőhatóság elnöke Gózonny cikkét és a bécsi cenzor véleményét bemutatta a magyar kancelláriának. A magyar

¹ *Élményeim*, 1879.

kancellária ez alapon a politikai tekintetben káros elveket tartalmazó cikket nem tartotta méltónak az engedélyezésre.¹

Gózony a fenti cikket a *Hitel* 3. kiadásának megjelenése után három lapra rövidítve elküldötte Széchenyinek, mint írja, «Hazám legpallérozottabb emberének», azzal a megokolással, hogy tudjon a dologról s hogy a türelmetlenségre vonatkozó állításait vegye fel a 4-ik kiadásba. Gózony a türelmetlenséget támadja, de maga is türelmetlen a katolicizmussal szemben.

1832. okt. 26-i keletű Széchenyi barátjának, gr. Batthyány Gusztávnak, levele a *Hitel*ről. Széchenyi ugyanis angliai útjában kezéhez juttatta az ott lakó barátjának a *Hitelt*. Batthyányt a *Hitel* — válasza szerint — valósággal elragadta; szerencsésnek tartja, hogy a *Hitelt* Széchenyi megírta. Mulattatta a könyv, mert fején találja a szöveget. A leghasznosabb könyvnek tartja, amelyet magyar nyelven ismer. Reméli, hogy sokan fogják olvasni, mert Széchenyi teljesen kifejtette és világossá tette benne azt, amire sokan csak egyes részekben és homályosan gondoltak. Kívánja, hogy soknak véérébe menjenek át a helyes nézetek, és a jövőben ezek szerint cselekedjenek.

Költemények is készültek a *Hitelre*. Elsőnek Tretter György Pest város főjegyzője énekelte meg *Das liebste Wort* (An den unerschrockenen und geistvollen Verfasser des *Hitel*) c. költeményében. Magas ormon fenséges hajadon ül, baljában Magyarország cimerezt ábrázoló paizzsal. Körülötte sok ezer körben férfiak veszik körül három csoportra oszolva. A hajadonhoz legközelebb a legkisebb csoport a javakban, fenségekben gazdagok állanak, ezután egy nagyobb csoport, céhjeleikkel a munka emberei, majd a vidéket messze előzönölve a földművesek csoportja. A büszke hajadon (Hungaria) ily szavakkal fordul a férfiakhoz: «Aki a legkedvesebb szót mondja nekem, azt mindenki előtt tisztelni fogom és az legyen gyámolom». Erre az első csoportból egymás után négyen a gazdagság, az ifjúság, a hír, majd a béke nevében szólnak. Az ötödik (Széchenyit jelképezve) ezt mondja: «Az utolsó csoportnak itt lenn (t. i. a földművelőknek) könnyítsd terhét, derítsd tekintetét, enyhítsd a régi idők sujtotta sorsát; ők a gyökerei annak a fának, amely gyümölcsöt és oltalmat nyújt neked. Gondold meg, hogy a gyökérrel a törzs és a korona is elvesz, csak ez fogja kincseidet, ifjúságodat, híredet és a békét megőrizni». A többiek félénken hallgatták szavait, a hajadon azonban magához intette és így szólt: «Te szolgálsz igazi buzgalommal és igazat mondasz, te légy oldalam mellett és légy oltalmam».

Széchenyi a *Hitelt* elküldötte Görög Demeternek is Bécsbe. Görög odaadta a művet Piringer Mihály akkori kamarai tiszt-

¹ Pol. Hfst. 1832. év: 4689.

viselőnek. Piringer a *Hitel*be a következőket írta (1930 máj. 1.) Széchenyi dicséretére:

Bölcs elméd térségét
 Jó szived mélységét
 Tsudáalom.
 Tanácsid feddőt
 Közjó melleztőt
 Sajnálom.
 Ne bánd, ha ki szavadtól irtózik,
 Csak ugyan a józan ész már bimbózik.

Somogyi Ferenc győri negyedéves növendék pap (1830. dec. 25.) így éneкли meg a művet:

.... tenmagad is magas
 És dús elmetehetségedet a honi
 Míveltségre szabad s a köz Magyar
 Tőled bírja nagyobb kincseit: a Hitelt.

Péczy József debreceni ref. pap és költő *Epigrammák és apróságok* címen megjelent költeményeivel 1832 elején kedveskedett Széchenyinek. A kis kötetben két epigramm vonatkozott Széchenyire. Az egyikben (*Széchenyi István*) így jellemzi: «Minden vágyja keresni igazt, használni honának.» A másikban (*Hitel*) ezt írja: «Nintsen hitelbe hitel, Hiteled hitelesb az aranynál.» Ha — írja Péczy — ez erőltetettnek tetszenék, így változtatja: Rossz betsben hitel áll, Hiteled betsesebb az aranynál. Széchenyi megköszönte az ajándékot, szerényen elhárítja a dicsőítést, de bevallja, hogy soha lelke előtt semmi annyira szent nem vala, mint a dicső cél, honának használni, s ettől semmi sem riasztja vissza; megköszöni ítéletét, hogy Hitele hitelesb az aranynál, mert a mű ily kedvezőt még nem hallott, de annál több szigorút.

Péczy később (1835) *Lant* című költeményfüzetében felvette Baksay Dániel ref. papnak hexameterekben írt hosszabb költeményét (*Gr. Széchenyi Istvánhoz*), amelyben azt éneкли, hogy a magyar nemzet álomnak eresztvén fénykoszorúzza fejét, elaludt és százakig alvék, amíg védszelleme, Gr. Széchenyi István, fel nem ébreszté. Nagy kort kíván néki, annyira ritkát, amennyire ritkák és tündöklők érdemei. Egy nagy nemzet szeme csüng rajta, vivja ki a századnak erős munkáját, nagy neve fényes csillag lesz késő század egén is. Egy újabb rövid költeményben pedig Széchenyihez hasonló sok szívet kíván a honnak, mert «úgy jön aranykorod el».

Édes Gergely ref. pap 1834 máj. 6-iki levelében azt írja Széchenyinek, hogy nagy öröme volt a *Hitel* elolvasása után, és a mű versírásra készítette. 1834 márc. 13-án olvashatta el először a *Hitelt*, májusig már harmadszor olvasta még nagyobb

gyönyörrel. Közli vele Horatius nyomán írt költeményét, a *Hitel írójához*. Költeményében dicsőíti a művet és íróját.

Ezt Klióm, ezt zengd te, mivelhogy erről
Mondhatod, hogy nem születt Hazánkban
Mássa még eddig s hogy ez a magyar föld
Ritka remekje.

Ugy hogy e nagy férjfi, ha halhatatlan
S itt örökké fenn maradó lehetne,
Mindentitt első helyet érdemelne
Minden időben.

És ha népünknek gyönyörére már nem
Lenne más kedvelt fejedelme s atyja,
Akkor e bölcs fő maga volna méltó
Szent koronánkra.

Noszlopi Antal somogyi fi (1834. okt. 31.) így céloz költeményében a *Hitelre*:

Tudja meg (t. i. mindenki), hogy Te valál,
[ki setétség gyáva homályát
Szétoszlatta sugárt árasztottál szemeinkre,
Hogy beláthassunk rózsá korába
S Nemzeti jól létünk vennők mélyen sziveinkre.
Csak Te nyitál ösvényt, melyen járván Haza fényét
Boldogabb éveknek szárnyára emelni lehessen.

Czuczor Gergely 1837-ben énekli meg Széchenyit *Egy hazafihoz* c. költeményében.¹ Igaz, hogy Széchenyi addigi egész működése volt a költő előtt, de a kétségtelen alap a *Hitel*, amikor ezt énekli:

Mi fölriaszthat nemzetet ősei
Hirén nyugodtan szunnyadásából,
Jobb vélemények zsenge magvát
Híntegeté hazaszerte tollad.

S mint a regéskor hőse Prometheus
A nyers anyagnak leiket adó tüzet
Égből hozott: úgy ihletéd Te
Honfiaid kebelét heveddel.

Szellemes magyarázatot ad Széchenyi művéről Greguss Mihály (Agost atyja). Francia kerthez hasonlítja, amelyben 10—12 fasor egy pontba vezet. Széchenyi az olvasóval a kör periferiáján van és fasorról fasorra járva a közép felé mutat, hogy ott a hitel. Minden oldalról a hitel hiányosságait teszi érezhetővé, minden oldalról megbeszéli a tárgyat, és megvilágítja, a nélkül, hogy beléhatolna.

Széchenyi és Kossuth írói párharcában sor került a *Hitelre* is. Kossuth az 1840. nov. 19-i pestmegyei közgyűlésen dörgő taps között a legnagyobb magyarnak nevezi el Széchenyit,

¹ Athenaeum, 1837.

de amikor vitára kerül a sor, *Szemle és értesítés* c. vezércikkében azt fejtegeti (1843. máj. 14.), hogy Széchenyi

«a vállalatoknál a kísérlet embere, habár itt-ott később némi vállalatából nem az leszen is, aminek azt eredetileg gondolá. De mint politikai reformátor — deákos-magyarul szólva — opportunitási celebritás. Aki a nemes gróf Hitelét, Stadiumát stb. most megolvassa, lehetetlen nem látnia, miként mind az korántsem oly mélyen combinált s minden következményben végig megfontolt átalakulási tervezet, minőt a közvélemény jelen állapota kívánna, hogy azon roppant hatást megközelítse, melyet a Hitel c. munka tön, hanem az egy igen szerencsés opportunitási jelenet volt; az abban tolmácsolt gondolatok tömördek főben lappangtak már, miként tűzkőben a szikra lappang és a Hitel volt az első varázsszó, az volt az acélütés, melyre a szikra világba pattant és ez gróf Széchenyi roppant érdeme, mely őt opportunitási celebritássá tette; ámde, ha későbbi munkáival az előbbieket egybeahasonlítjuk, minden lapon kézzel fogható nyomait találjuk annak, hogy a Hitel elég status tudományi képzettséggel nem bírt s írója mint politikai reformátor sok dolgok iránt önmagával tisztában nem volt. A Pesti Hirlap alkalmul szolgált a nemes grófnak önmagával tisztába jönni.»

Széchenyi erre *Mély számoló tanítványom* c. cikkében (VI. közlemény) hasonló csipősen így vágott vissza:

«Kár, hogy 13 év előtt, mikor Hitelem megjelent, oly derék tapasztalatú bölccsel, mint a Pesti Hirlap szerkesztője még nem ajándékozta meg az ég a magyart, mert ha már akkor ilyessel ajándékozta vala meg, ki annyira tisztában van magával és oly irtózatosan ki van bélelve statustudományi mindenféle recipékkal, mint a tudós szerkesztő úr: ez esetben eddigelé már alkalmasint mindenén átesett volna vérünk és igen üdvösen szenderegneink egy fölénk épített piramis vagy inkább ránk garaboncolt rom alatt.»

Meg kell említeni, hogy a *Hitelt* az 1845 nov. 20-iki akadémiai nagygyűlés 1830-ra a Marczibányi-féle jutalomban részesítette, Ismeretes, hogy Marczibányi István alapítványt tett, s ebből a legjobb magyar könyv évi 400, és egy nyelvtudományi kérdés legszerencsésebb megfejtője évi 100 váltó forint jutalmat kapott. 1815-től adattak ki e díjak, de csak négy ünnepélyes közülésben adta ki a nádor a Pestmegye által kezelt díjakat. Az 1831-ik évben az alapítvány az Akadémia kezelésébe került, amely innen kezdve jutalomban részesítette a legjobb magyar könyvet. 1828-tól 1830-ig az alapító szándéka szerint számba véve az ezen években megjelent munkákat 1828-ra Czuczor Gergely *Aradi gyűlésének*, 1829-re Balásházy János *Tanácslatok a mezei gazdaság körül* c. művének, 1830-ra Széchenyi *Hitelének* adta ki a jutalmat. A *Hitelt* Toldy Ferenc így jellemezte:

«Ismeretes mindnyájunk előtt e könyv, amely híven tükrözvén vissza szerző hatalmas egyéniségét, nem csak tudományos munka, hanem politikai tett volt egyszersmind, egyiránt gazdag eredményű az irodalom körében s a közélet mezején s rendkívüli hatású a nemzeti nyelvre is.»

Íme, így ítélték meg a *Hittel* és íróját a kortársak. Valóban úgy volt, hogy míg az egyik dicsérte vagy az egekig emelte a művet írójával együtt, a másik kárhoztatta, sőt voltak, akik hazaárulással vádolták az íróját.

A leghiggadtabb, legtalálóbbról és legszebb képet Deák Ferenc adta a műről és írójáról. Amikor ugyanis Széchenyi véleményt kér tőle, írjon-e a Pesti Hírlap ellen, így írja meg véleményét (1841. márc. 20.):

«Mi magyarok sokáig aludtunk. Százados harcokban s az irigységszülte visszavonásnak véres csapásai között kifáradva, Mária Theresiának szenderítő kormánya alatt szunnyadtunk el, — azon egész időt, míg Európa újjá született, csendesen elaludtunk s Józsefnek hatalom-szava sem vala képes felrázni bennünket, mert akkor éppen első álomban valánk. Alvásunk mély volt és nehéz; nem olyan, mint a munka után pihenő, mert ezt a multnak és jövőnek tarka álmoképei tengik körül; nekünk pedig népek s nemzetnek életét tekintve, nem sok fénypontjaink vannak a multban, jövődönkről pedig még álmodni is restek valánk, — hanem olyan mint a hozznak téli alvása, mely álmok nélkül, tompán és érzéketlenül alszik tavaszig, s azalatt testét ön zsirjából táplálja. — Felriasztott végre nehéz alvásunkból a *Hitel* és *Világ* írója. Ő volt az, ki első ébredésünkkor alakot adott sejtéseinknek és szavakat gondolatainknak. A észnek és igazságnak égi szikrájánál gyújtotta meg fáklyáját és mi az ő fáklyájánál gyújtottuk meg apró mécseseinket. Fényesen lobogott a fáklya világa, de a tér nagy volt és sűrű volt a sötétség, amely a tér felett elterült s a fáklya nem vala képes a nagy tért egészen megvilágítani. Sok apró mécs gyult meg azonban a fáklyának lángjától, azok ismét más mécseket gyújtottak meg s mind ezek a nagy téren elszórva, mindenik a maga kis körében egy kis tért világított meg, s így kezdett oszlani a sötétség. Most már láttunk és örültünk az életnek és a világosságnak. De láttuk a sok rosszat is, mit századok igazságtalansága rendszerünkben és törvényeinkben összehalmozott s a számtalan hiányt, mit századok terjedése okozott. Láttuk, hogy mások messze elhaladtak, míg mi csak aludtunk és erős lón bennünk a határozat, javulni és haladni. Küzdőtünk azokkal, kik a világosság előtt makacsul szemet húnyva, nem akarták felemelni zsibadt tagjaikat a henyességnek puha párnájáról, lerántottuk az óságnak és megszokásnak leplet sok igazságtalanságról; s kérve és dorgálva, kedvezve és gúnyolva buzdítottuk a magyart: hogy javítson és haladjon.»

Közlő: VISZOTA GYULA.

HORATIUS A MAGYAR IRODALOMBAN.

(Második, befejező közlemény.)

2. Gondolat- és hangulatkölcsönzés.

Most rátérhetünk Horatius költészetének arra a gazdag forrására, mely talán a legtermékenyítőbben öntözte a magyar irodalom termőföldjét. Értjük *Horatius elveinek, gondolatainak, kifejezéseinek önálló költeményben való hangoztatását, ismétlődését*, nemcsak Barótitól Berzsenyi Dánielig, hanem a klasszikus iskola határain jóval túl, a nemzeti költészet klasszikusainál is.

A rendelkezésünkre álló bőséges anyagból jellemző mintákul csak Virág, Verseghy, Batsányi, Kölcsey és Vörösmarty eljáráására mutatunk rá.

Batsányi eredeti tehetség volt. Aki úgy énekel, mint ő *A magyar lantos* c. magasröptű ódájában, bizonyára távol áll a horatiusi «*imitatorum servum pecus*»-rendjétől. De hogy idegen szellemi hatások is megihlették lantja húrjait, maga is bevallja (*Poétai elmélkedések*, II. rész 1. ének):

Hagyd-el, Múza, hagyd-el a magánosságot,
Eredgy, lásd még egyszer a' Magyar Világot,
Szedgy előbb egynéhány külföldi virágot,
Zöldellő borostyánt', s gyenge mirtus-ágot...

Ezeket a külföldi virágokat jobbra a klasszikus mezőkön tépegeti. Költeményei forgatása közben találkozunk ugyan Juvenalis, Vergilius, Seneca és Catullus verseiből stb. válogatott jeligékkel is, de legsűrűbben «Tibur nagy Lantossá»-val. Így *A' magyar költő idegen földön* c. poétai elmélkedéseinek I. része fölött ez olvasható: «*Di me tuentur: Dis pietas mea Et Musa cordi est.*» *Horatius*. És a poétai elmélkedések 1. és 2. éneke élén látható mottók: «*Amat nemus et fugit urbes*» és a «*Hoc erat in votis*» is mintegy jelzi a horatiusi hatást, mely főleg ezen két éneken érezhető.

Ezeken kívül még a következő idézeteket irtuk ki: «*Donec virenti canities abest morosa*», «*Sunt certi denique fines*», «*Dulci laborum decipitur sono*», «*Justum et tenacem propositi virum*», stb. Mutatja ez a sok idézet, hogy Batsányi sűrűn kölcsönzött gondolatokat, hangulatokat Horatiusból — de a

hozzájuk fűződő költemények minden ízökben eredetiek. Átvételei csupán indítékok, motívumok, aranyhidacsok, melyeken szelleme a költészet birodalmába szállt. Olyan erős ráfeledkezés, minőt *A' keszthelyi hajóra* c. költemény mutat, alig fordul elő.

A gondolat- és hangulatkölcsönzésnek elég gyakran előforduló másik árnyalata főleg Virágnál és Verseghynél található. Pl. Virág *Szülő hegy* c. meséje bizonyára az *Epist. II; 3. 139.* sorából, a «Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus»-ból sarjadt¹

Egy nagyhasú hegy szülni készülvén, nyögött,
S legottan a hir e csodáról számtalan.
Várost s falut bejárván sokfélét beszélt.
Hát a nép nyakrafőre tódult, gyült, rohant;
Mindenki némán hallgatott. S ihol neked!
Kis egeret szállt. Jó nézők már tapsoljatok!

Verseghy *A zsémbes öreghez* c. ódája is ilyen módon kapcsolódik az *Ars poetica* egy részletéhez, mely az öreg embert ektép jellemzi: «... Laudator temporis acti, Se puero, castigator, censorque minorum».

Verseghynél így hangzik:

Ha őseidnek hajdani nyomdokit
Elhagyja lassan mostani nemzedet,
S más utra látod elszakadni
A szemesebb ifjak csatáit,

Nagyot sohajtván a magas ég felé,
Zsémbes szugodból nyögve jövendőlid,
Hogy talpig elfajult világnak
Vég veszedelmeihez közelget.

Majd a haladó kort veszi védelmébe és ezt a tanulságot vonja le:

Mig a baromnak megmarad egy nyomon
Csak erre termett oktalan ösztöne,
Szós marha volna és nem ember,
A ki az ősi nyomon maradna.

Említsük még meg, hogy sok romantikus költőnk felhasználta Horatius leggyakoribb antithesisét, a dicső múlt és a hozzá méltatlan jelen, sőt vigasztalan jövő szembeállítását. Berzenyi egy képbe foglalja a «hajdan erős» és «a romlásnak indult magyart», Külcsey *Zrinyi dalában* és *Zrinyi második énekében* kétségbeesett hazaszeretetével ugyanezen kesereg: «Itt van a hon, ah nem mint a régi», «völgyben ül a gyáva kor», «más faj állott a kihúnyt helyére, gyöngé fővel, romlott, szívtelen.»²

¹ Phaedrus IV. 22. fabulájának visszhangja is lehet!

² V. ö. Horatius *Ad Romanos* (Carm. III. 6.) ódájának evvel a részletével: «Aetas parentum, peior avis, tulit nos nequiores», vagy a 16. epódosszal: «Impia perdemus devoti sanguinis aetas.»

Könnyű ilyenek után elképzelni, mily nehéz a kutató dolga, mikor lépten-nyomon tapasztalhatja, hogy Horatius hatása nem csupán hasonló műfajok határai közé szorítkozik, tehát nemcsak ódák hatottak ódákra, episztolák episztolákra, szatirák szatirákra, hanem a legváltozatosabb «keresztvezésekben» óda episztolára, episztoła ódára, szatira episztolára és így tovább. Mert igaz, hogy az akkori idők esztétikai ítélőszéke bármiféle irodalmi lopásra, sőt gyilkolásra is talált felmentő paragrafust, mégis a megtévesztés határozott célzatával válogatták össze egyesek több helyről «idegen tollaikat». Csak így keletkezhettek azok a római vigjáték után bátran «lirai contamination»-knak nevezhető furtumok, melyek felderítésében nem egyszer Conan Doyle detektívjének szívós kitartására van szükség.

Nemzeti klasszikusaink közül hivatkozhatunk ezen a ponton Vörösmarty Mihályra is. Ifjúkori kísérleteinek¹ átlapozása is meggyőzhet bennünket arról, hogy költői pályája kezdetén nagy hatással volt rá a római lírikus. A gondolat- és hangulatkölcsonzésre példa lehet (Vörösmarty VIII. 13. l.) a következő:

Megfogánál, dagadott a bérc, s már szinte neveltünk,
Czirnos egér rajtad, s árva te-benn rekedél,

mely a «Parturiunt montes...» kibővítése.

Ugyanebből sarjadt a *Muzarion* című epigramm is:

Amin rég vajudál, nagy kin közt végre kinyögted,
Szíved alatt hordott szófia gyermekedet;
Béna, vak és koldus minden tagjára szegényke;
És te örülsz, neked ő szép, deli, mert a tied.

Vagy a *Tittel a (csillagász) halálakor* bevezetése:

Téged, egek s csillag-koronák éjféli barátját,
A föld fellegein túl rideg örmi lakót...

kit ne emlékeztetne Horatius *Carm.* I. 28. kezdő soraira:

Te maris et terrae numero carentis arenae
Mensorem cohibent, Archyta...

Sőt az e fajta gondolafoszlányokon kívül egész költemények utánzatára is rábukkanhatunk. Például *A korcsokhoz* c. óda szenvedélyes árja teljesen horatiusi mederben hömpölyög, ha más partokat ostromol is, mikor Horatius VII. epodosa kezdő sorainak:

Quo, quo scelesti ruitis? aut cur dexteris
Aptantur enses conditi...?

¹ Gyulai, *Vörösmarty Mihály összes munkái.* VIII. köt. és Bratis kiadása.

hatása alatt így kiált föl:

Hová rohantok átkozott gonosz fiak?
Mi készit ezekre? büntetlen
Fog hát az undok visszaélés bennetek
Tenyészni, gyáva fajzatok?

Épen így a *Sok vész riaszt* kezdetű költemény is egészen horatiusi motivumokon gördül le, jóllehet már erősen érezteti a későbbi nagy lírikust.

Sok vész riaszt a tengerek árjain,
Mégis vak hittet sürgeted árbocziá,
Hogy a remény majd egy Charybdis
Mérgek öblén, veled elmerüljön...

Boldogtalan! — járj! Már tova hányatik
Hajód, vitorlád már szakadoz, bomol,
Zug a dagadt víz árja, s színét
Eszaki szél dühe ostromolja... stb.

Vajjon kinek ne jutna eszébe e sorok láttára a híres Carm. I. 14. *Ad Rem publicam*?! Vagy mikor *Ypsilon-háboru* című vigjátékának előszavát olvassuk: «Ypsilon és te nyulánk Jott menjetek a szabad égre...» stb., ki ne gondolna Horatiusnak *Ad librum suum* c. kedves episztolájára? (*Epist.* I. 20.)

3. Horatius és Berzsenyi.

Minden elődénél, de minden utódánál is többet tett a klasszikus szellem, de kivált Horatius kultusza érdekében Berzsenyi Dániel. S nemcsak többet, hanem másként is tette: szellemben és művészetben nemesebben.

Miként Dante Vergiliushoz, úgy fohászkodik *Horatziushoz* c. ódájában buzdításért és ihletért «Róma felséges szavú Pindarosszá»-hoz:

Óh, te buzdítsd fel magas énekeddel
Gyenge múzsámat! te emeld magadhoz
Lantomat! fűzd rá tüzes ömledésed
Aetheri szárnyát.

Kéri, vezesse el Sabinumába, és tanítsa meg: «mint kell az idővel élni és bölcsen örülni».

Erre nyomába szegődik és bár oly hűségesen követi, mint egy magyar költő sem, még Virág sem, aki «a deák Horatius imitátora» akart lenni, mégis minden elődénél önállóbban olvasztja magába Horatius érzés- és gondolatvilágát, valamennyinél függetlenebbül dolgozza fel és szövi át a maga gondolataival és kifejezéseivel. Őserejű hatalmas tehetsége legerősebb biztosítéka eredetiségének: a lángoló nemzeti érzés,

de kivált mélységes keresztény világnézete áthidalhatatlan falat von a mester és tanítványa közé.

Ezért csak azt veszi át belőle, ami megfelel kora hangulatának, saját egyéniségének és lelki világnak, és amit átvesz, azon is végigönti Horatiusnál nyugtalanabb, romantikusabb, melancholikusabb lelkének keresztényibb megnyugvását, rezignációját.¹

Horatius megénekli a hazát, a hazaszeretet dala és erényét és hőseit, jótevőit, kivált — Maecenást; erőteljes hangon hirdeti az erény, az erkölcs és nemzeti megújulás szükségességét és elsősorban az ifjúsághoz fordul, mert annak kezében van a haza jövője. Fenséges ódáiban megnyilatkozó életbölcseiségének főbb elvei: Nem a vagyon, hanem a nyugodt lelkiismeret (*aequa mens*) és a kevéssel való megelégedés (*paucis contentum vivere*) teszi az életet boldoggá; a kapzsi és tékozló egyaránt botor. Légy mindenre elkészülve, de szakaszd le minden órának virágát (*carpe diem, quam minimum credula postero*), mert ki tudja, hogy megéred-e a holnapot; a halál pedig egyformán bezörget a palota és kunyhó ajtaján. Tartsd szemed előtt mindenben, még élvezeteidben is, az arany középszert (*aurea mediocritas*). Légy istenfélő, szeresd a hazát és utánozd őseink jámbor erényeit, mert az erkölcs pusztulása a haza veszte is.

Az akkori reformokat sürgető magyar viszonyok szakasztottan ezt a «poétai receptet» írták elő Berzsenyinek is. Lehet-e csodálnunk, ha a rokon hangulat és a szinte kikerülhetetlen közhelyek ismétlődése hasonlóságot idézett elő még a kifejezésekben is?

Horatius azért áldoz múzsájának, hogy a római népet ismét méltóvá tegye jámbor és vitéz őseihez, Berzsenyi meg, hogy «újra szülje a lerogyott magyart, Pannon férfi díszét».

Lángoló hazaszeretettel ostromozza mindkettő a romlásába rohanó nemzetet.

Horatius a 7. és 16. epodosban, de kivált a *Delicta maiorum immeritus lues* kezdetű ódájában ostromozza a római népet és teljes meztelenségében állítja nemzete ifjúsága elé azt a rettenetes rombolást, mellyel az istentelenség nyomán sarjadt erkölcstelenség a római családi életet és így az egész államot dűlja. «Ébredjetek, legyetek jobbak kortársaitoknál, vagy elvesztek!» Ez a költemény alap gondolata, melynek megrázó hatását az ősök szigorú erkölcsének és páratlan vitézségének szembeállításával csak emeli:

Non his iuventus orta parentibus
Infecit aequor sanguine Punico,
Pyrrhumque et ingentem cecidit,
Antióchum Hannibalemque dirum...

¹ L. Deáki Sándor dr.: *A kétezeréves költő* 43. l.

A hazájáért aggódó római költő példájára Berzsenyi is korbácsot fon a «Romlásnak indult hajdan erős magyar» megjavítására; hogy fölrazza tespedéséből, saját romlott, tisztátalan lelkének tükrébe nézeti, «rút sybarita váz»-nak mondja, de főbűnének mégis azt tekinti, «hogy letépte fényes nemzeti bélyegét» s «elődeinknek bajnoki köntösét s nyelvét megútván, rút idegent cserélt». Majd így jajdul föl:

Oh, más magyar kar mennyköve villogott
Attila véres harcai közt, midőn
A félvilággal szembeszállott
Nemzeteket tapodó haragja...

Végül is mindketten elkényszeredve a mindent megrontó, felforgató, romboló, de felelőtlen Időt, a *damnosa diest* teszik felelőssé a nagy pusztulásért!

De mennyivel fenségesebb és erőteljesebb Berzsenyink fináléja:

Felfogat a nagy századok érceze
Mindent: ledől a nemes Ilion,
A büszke Kárhágó hatalma,
Róma, s erős Babylon leomlott.

Amily elkeseredéssel tölti el Horatiust a nemzeti pusztulás, erkölcsi süllyedség, a sívár jelen és a polgárháborúk iszonyata: époly áradozó lelkesedéssel magasztal minden felemelő mozzanatot, dicsőíti a vitéz, derék és jellemes férfiakat. Így a Carm. IV. 4-ben Drusust, Augustus mostohafiát ünnepli, a kelta törzsek diadalmas leverőjét. Ebben olvashatjuk ezeket a híres sorokat:

Fortes creantur fortibus et bonis;
Est in iuvenis, est in equis patrum
Virtus, neque imbellem feroces
Progenerant aquilae columbam.

Berzsenyi is fellelkesedik az 1797-ben Szombathelyen gyülekező «felkölt» nemesség megmozdulásán és ekkép köszönti:

Csak sast nemzenek a sasok,
S nem szül gyáva nyulat Nubia párduea.

Horatius a törhetetlen akarató, semmitől vissza nem rettenő, elszánt férfit ezekkel a közismert szavakkal jellemzi (Carm. III. 3.):

Iustum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava iubentium,
Non voltus instantis tyranni
Mente quatit solida, neque Auster...
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

E felséges sorok, melyek nem egyszer a vérpadon nyújtottak enyhületet nagylelkeknek, a hagyomány szerint Haj-

nóczynak, a Martinovics-féle összeesküvés egyik vezéralakjának is, élénk visszhangot keltettek a magyar irodalomban is. Virág Benedek is ennek hatása alatt írta:

A nagyraemett, bátor az ég szakad,
S bús csattogással mennykői hullanak,
A nagyraemett istenének,
Féli s imádja dicső hatalmát.

Ugyanez a gondolat Berzsenyi lantján ekkép csendül meg:

A nagyraemett...

A századok bús omladékain
Állva marad. (Gr. Festetics L.-hoz.)

Horatius nagy tetteket, elévülhetetlen érdemeket dicsőítő ódáinak alapgondolata: *Dignum laude virum Musa vetat mori.*¹ Mily önállósággal zengi utána Berzsenyi *Felsőbüki Nagy Pálhoz*:

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitor és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövődő
Századok áldják.

Mindketten egyaránt érzik és hirdetik a jámborság, az arany középszer, az idő és költészet becsét.

Óh, ti elrejtett kalyibák lakói,
Régi jámborság s te arany középszer!
Üjetek mellém küszöbömre: vigan
Látlak, ölellek...

kiált föl Berzsenyi. (*A jámborság és a középszer.*)

A híres horatiusi szállóige: *Carpe diem, quam minimum credula postero*, milyen máskép hangzik Berzsenyinél:

Minden órának leszakaszd virágát.
A jövődönék sivatag homályát
Bízd az Istenség vezető kezére
S élj az idővel! (*Barátomhoz.*)

A múzsa Horatiusnál nemcsak halhatatlanít, de boldoggá is teszi a költőt, ha lelkiismerete nyugodt, és a szíve tiszta, ép ezért:

Pone sub curru nimium propingui
Solis, in terra domibus negata:
Dulce ridentem Lalagen amabo,
Dulce loquentem.

¹ V. ö. Virág, *Bydeskuti vitéz hazánkfianak emlékezete*:

Pusztá halmodról ne törődj; barátod
Lantja megtisztel, mivel érdemes vagy.

Berzsenyi így zengi utána:

Vessen a végzet valamerre tetszik,
Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem:
Mindenütt boldog megleléddel
Nézek az égre...

Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsen homokra:
Ott meleg kebled fedez, óh Camena,
Itt hűvös ernyőd.

Horatius kivált élete alkonyán, Sabinumában, érzi a Camena áldását, mikor megszabadulva a közélet és érzéki örömök nyügeiből megszállotta «a bölcs és jó öregek lelke és elfogta a tanítás vágya s kedve», és megírta az *Ars poëticát*, melyet később az európai költészet minden hegye-völgye visszavert, mint valami örök szózatot. (Beöthy Zs.) Hogyha maga már nem áldozhat a régi hevével műzsájának, legalább annak méltó szolgálatára tanítsa az új nemzedéket. Berzsenyi is élete alkonyán, mikor már «elestvéledett», egyedül a múzsa karjában keres és talál vigasztalást szomorú magányában. Ó, de minő más ez az «elestvéledés»? Egészen az emmauszi tanítványok hangulata, mikor a körükből távozni készülő Üdvözítőt esengve kérik: «Maradj velünk, Uram, mert már esteledik!» «Kegyes tündér» neki a múzsa, ki végigragyog bús éjszakánkon. (A *Mússához*.)

Horatius minden sebre keres és talál balzsamot, minden sorscsapásra, helyzetre szolgál okos tanáccsal, intelmekkel, de filozofiaja egy helyen állandóan vérzik: a hervadás, elmúlás, mulandóság és a halál ellen nem lel vigasztalást. A pogány vallás nem tud segítségére sietni, legfeljebb a halál demokratizmusában nyujt némi enyhületet. Ó, mily fájdalmasan sóhajtja (Carm. II. 14.):

Eheu fugaces, Postume, Postume,
Labuntur anni, nec pietas moram
Rugis et instanti senectae
Afferet indomitaque morti...

Berzsenyit is elfogja a borongás:

Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya körül lebeg:
Minden csak jelenés, minden az ég alatt,
Mint a kis nefejejs, — enyész.

(Közelítő tél.)

A horatiusi mondás szerint:

A sápadt, zord halál egyként bezörget
A koldusok és királyok ajtaján.

Berzsenyi pedig így szólítja meg a Halált:

Te a durva tyrann bitorát elveted,
Mint a koldus utált élete terheit.
S a szent emberiség jussa szerint
Egy rangot s nyugalmat adsz.

Eddig még csak található egy-két érintkezési pont, de végül teljesen külön válik a két költő gondolatvilága. A rettenetes horatiusi kijelentés: «*Omnes eodem cogimur*» mindennél jobban igazolja, hogy a költő korántsem megnyugodva, hanem csak a végzet kérlelhetetlen hatalmának, vad kényszerének engedve száll alá a kietlen, könyörtelen Hades ölébe, a sötét, szomorú Tartarusba. Ezzel szemben milyen bizalommal, édes reménnyel és élő hittel zengi Berzsenyi:

Bizton tekintem mély sirom éjjelét!
Zordon, de oh, nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád; ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.

Mert szépen mondja ugyan a pogány költő, hogy még a királyokon is hatalma van Juppiternek, aki az egész mindenséget megmozgathatja szemöldökével (Carm. III. 1.), de hát ez a főisten voltaképpen csak élettelen, üres absztrakciója a bölcséletnek, valójában a görög mintakép szerint antropomorphisált felsőbb lény, magasabbrendű, tökéletes ember, aki csak abban különbözik a szegény földi halandótól, hogy a vére fehér ichor, étele ambrózia, itala nektár, és betegség, öregség meg halál nem érheti — de máskülönben minden szenvedés és szenvedély rabja lehet.

Mennyivel fenségesebb, mindenhatóbb Berzsenyi élő hittel megrajzolt Istene, akiről teljes meggyőződéssel énekl:

Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd
Ronthat, teremthet száz világot.¹

Végül párhuzamunk kiegészítésére, sőt megkoronázására ide iktatjuk Gyulai Pál mélyen szántó kritikájának következő részletét: «Berzsenyi fölülmúlja Horatiust érzelmeinek hevével és fantáziájának merészségével, de mögötte marad sokoldalúság, humor és szeretetreméltóság dolgában. Ő mindenekfölött ódaköltő, ebben azonban ifjú hevével lüktető ereje és merész röptű fantáziája mestere fölé emelik.»²

¹ V. ö. mindkettőt Homeros *Iliasa* I. énekének ama felséges három sorával, mely Phidiást a világhíres olympiai Zeus szobrának megörökítésére ihlette.

² *Horatius és a klasszikus óda*. Könyvmatos ívek.

III.

Miért lett épen Horatius az ideál?

Végül meg kell felelnünk arra az önkényt felvetődő kérdésre is, hogy költőink miért épen Horatiust választották mintaképüknek, holott — s erről a klasszikus-kori irodalom egyszeri áttekintése is meggyőzhet — sűrűen forgatták a többi nagy római költő műveit is, s a latin nyelv teljes birtokában¹ valóban játszi könnyűséggel olvasgatták Vergilius, Ovidius, Propertius, Catullus, Livius, Tacitus, Seneca, Plinius, Lucretius stb. műveit. Hogy mégis Horatius lett az ideáljuk, annak okait a korviszonyok hasonlóságán kívül egyfelől irodalmunk akkori állapotában, másfelől a római Horatius eszmevilágának egyetemességében kell keresnünk.

Beulé, Augustus korának egyik legalaposabb ismerője, meggyőzően bizonyítja², hogy a köztársaság romjain felépült császárság nemcsak a régi római virtust temette el, hanem az önállóság sírját is megásta minden téren. Augustust azokhoz a csalogató madarakhoz hasonlítja, amelyek a szabadon élő szárnyasokat kalitkába csábitják és mintegy megkedveltetik velük a fogságot. Ezért iratkozik a császárság korában lehetőleg mindenki Epikuros, a «magister otii» iskolájába, aki a boldog élet első feltételének a nyilvános szerepléstől való teljes visszavonulást: az *otiumat* hirdette. Vagyis mikor Tacitus szerint Augustus «*milites donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit*»³, mint Beulé mondja, ügyességével megalkotta azt, amit politikai nyugvó ágyának lehetne nevezni, azt az édes-kellemes érzést, mely leemeli a polgárok válláról saját ügyeiknek gondját s megfosztja őket az ellentálláshoz szükséges erélytől a válság és veszély napjaiban, mikor bátorságukról kellene bizonyosságot tenniük.⁴

¹ Baróti Szabó, Virág, Dayka, Batsányi, stb. latinul is pompásan verseltek. Baróti Szabó nem egyszer «kettős nyelven», azaz latinul is kidolgozta ugyanazt a témát. Olvassuk el pl. azt az ódát, *Midőn a Kassai Királyi Iskolák... ujollag bé állanának*:

Regreditur studiosa Cohors, ut vere per aequor
Camporum in flores teneros, queis sugere mella
Consuestis, revolatis, apes. Resplendeat aula
Musarum ablato spatii squallore bimestris...

Mint kikelet' méh rétnek ered meg szállja megintlen
Flórának hímek kebelét; jő vissza Deákság.
Rajta tehát: szem elől tűnjön két hólnapi szennye,
És új színt vévén a' Musák udvara nyiljon...

Mily könnyen folyik tollán a latin és mily döcögösen a magyar hexameter!

² Beulé, *Augustus családja és kora*. Olcsó Könyvtár.

³ *Annales*, I. 2.

⁴ Beulé id. műve, 17. l.

A hatalom ezen szelid nyomása alatt lassan-lassan halotti csönd, teljes mozdulatlanság állott be a szellemi világban, és ezt úgy hirdették, mint a világ üdvét. Sőt akadt költő is Horatius személyében, aki a hanyatló kor életbölcességét a következő tetszetős világnézetbe foglalta össze. Nem tudjuk megállni, hogy ne Gyulai Pál örökszép reprodukciójában (*Horatius olvasásakor*) tolmácsoljuk ezt az életfelfogást:

A bölcsesség Epikur tudománya,
És az egyetlen erkölcs az eszély;
A közügyektől vonulj a magányba,
Történjék bármi, törd el, vígan élj!

Nézd, nézd Soractét magas hó borítja,
Tégy fát a tűzre, bőven tölts, igyál;
Ne kérdezzed, mi a jövőnek titka,
Előbb-utóbb csak eljő a halál.

Addig hát élvezd, a mit sorsod enged,
Óveze myrtus fényes fűrteid',
Ne vesd meg a bort, tánczot, dalt, szerelmet,
Az élet drága, legfőbb kincseit.

Boldog, ki messze a világ zajától
Földétjímélve önkedvére él,
A gazdagság- és szegénységtől távol,
Arany középszer, benned hisz, remél.

A bérczoromra sujt inkább a villám,
A szél a legmagasb fát dönti meg,
De minden oly ép Tibur völgye táján,
Virágon, bokron lágy szellő lebeg...

Vonzó ez a világnézet, különösen ebben a művészi keretben, de vajmi könnyen veszedelmessé válhatik. A magábamerülés minő hamar fajulhat önzéssé, a lélek egyensúlya tértelenséggé s az arany középszerhez mily közel áll a megalkuvás, mikor

Oda a hit és oda a szabadság,
Egy ember Isten — hogy türhetni meg?!
Dicsőségát lángelmék harsogtatják,
Nincs többé nép, csak élvező tömeg...

És ha talán Augustus szelid uralma nem idézte is még elő egészen ezt a szomorú változást, de az utódai alatt beköszöntő vad zsarnokságnak már legfélelmesebb fegyvere az otium mellett csakugyan a *servitium*, a szolgálkúség lett, mely csak áldozatokat, vagy hízelgőket, termett.

A XVIII. század végén épen ilyen sívár és hanyatló volt a magyar közélet is. Már majd száz éve csupán névleg vezette a nemzet a közügyeket. A nagy politikát a császári ház intézte, az országgyűlés csak forma volt, össze sem igen hívták; a főnemesség a bécsi udvar fényében sütkérezett,

egészen elidegenedett hazájától és ősei nyelvétől, a falusi kúriájába temetkező eldurvult köznemesség is elvesztette minden érzékét a nagy szempontok, nemzeti érdekek iránt. II. József erőszakos intézkedéseivel ugyan akaratlanul is fell villanyozta a nemzeti életet, de a tespedés hosszú százada megrontotta a nemzet erejét s csakhamar visszatért minden a régi mederbe: a nemesség úri és durva szenvedélyeihez, az arisztokrácia meg az udvar féltve őrzött körébe.

Ezért kellett oly nagy hatást kelteniük Horatius ódáinak, melyek rokon viszonyok szülőttei voltak, ezért ébresztettek is rokon hangulatot, kivált Berzsenyi művészi és majdnem teljesen önálló reprodukcióiban. Mert míg egyrészt az arany középszer, a független visszavonulást, az élet okos élvezetét, a mulandóságot, a költői hivatás becsét zengő ódái épügy megfelelnek a kor hangulatának, mint az ébredező nemzethez intézett hazafias buzdításai, addig másrészt remek kompozíciói, metrumainak sokfélesége és tisztasága, nyelvének tökéletessége, hajlékonysága szinte felhívta a követésre, oly korban, mikor a nyelv és verselés pallérozatlansága és minden számbavehetőbb irodalmi előzmény hiánya idegen minták utánzására kényszerítette írónkat. Ezenfelül a horatiusi metrumok terén tett kísérletek fényesen bebizonyították, hogy nyelvünk a legszebb klasszikus metrumokra: az alkaioi, sapphói, asklepiadesi verszakokra éppen oly hajlékony, mint a klasszikus nyelvek.

Viszont nem szabad felednünk, hogy azok az egyezések, amelyeket Horatius és igazi nagy költőink műveiben találunk, legtöbbször teljes joggal véletlen összetalálkozásoknak tekinthetők, vagy helyesebben: az emberi gondolkodás, érzés, költői nyelv és retorika *közhelyeihez* sorozhatók inkább, mintsem a a szorosan vett, közvetlen horatiusi hatások közé. Így mikor Gyulai *Barátom halálára* irt gyönyörű költeményében olvassuk, hogy

Távol a hontól, külföld sivatagján,
Hol nem szeretnek és nem szerethetünk...
Még betegébbé tón a honvágy bűja,
Már ott lebeg a halálangyal, ott,
De mintha szánna, meg nem érint ujjá,
Ha perezre bár, részvétre olvadoz,
S hogy enyhítse a szörnyű, kínos lázat,
Vissz'adta néked álmodban hazádat...

ugyan ki merne a horatiusi *Patriae quis exul se quoque fugit?* hatására gondolni!?

Igaza van Gyulainak: «a hit, hogy a múzsa halhatatlanná teszi az embert, oly régi, mint az, hogy hősokról énekelnek.» Éppen olyan régen tapasztalja az ember a szerencse forgandóságát, a szárnycsapás idő rohanását, oly régóta érzi a mulandóságot

és honvágy fájdalmát, a bor szívdertő és mindent kiforgató hatását, főleg télen, «barátságos, meleg szobában,» stb.

És Horatius hatása azért is oly általános és közvetlen, mert a fentebb említett hurok mindegyikét megüti, eszméi egyetemes világeszmék, átölelelik az ember egész érzelme- és gondolatvilágát és mindenkinek a legkönnyebben érthető módon tolmácsolják. Ez magyarázza meg azt a sajtóságot tüneményt, hogy a római irodalom többi koszorúsának hatása miért törpül el annyira a «*Romanae fidicen lyrae*» varázserejű dalai mellett.

*
*
*

Mindent összefogva, bizvást kimondhatjuk, hogy Horatius hatása a magyar irodalomra mélyreható és jótékony volt. Jól mondták, ha egyebet sem eredményezett volna, mint azt, hogy egy Berzsenyit nevelt, akkor is végtelen becsűnek tartatnók — de Horatius hatása sokkal egyetemesebb.

Olyan korban, mikor a magyar irodalom megfelelő előzmények hiányában idegen minták után indulni volt kénytelen, mikor a magyar nyelv nehézkes, költői kezelésre alig alkalmas, a stílus szertefolyó, a verselés művészietlen volt, Horatius a maga formai tökéletességével, remek kompozícióival, kifejező nyelvvel, metrumainak tisztaságával és a tartalomhoz simuló ritmusával nevelője lett a nemesebb ízlésnek, símitója a nyelvnek, mestere a verselésnek.

És mikor nálunk is elkövetkezett a jobb kor, és kigyúlt benne a nemzetiségi eszme, a nemzeti lélek és ethos, ez az áramlat elsöpörte ugyan a magyar Parnasszusról a klasszikus iskola istenvilágát és idegen fogalmait meg külsőségeit, de átvette a letűnt idők legnagyobb ajándékát: a kiművelt ízlést, metrikát és költői nyelvet, melyen bizton haladhatott emelkedése ösvényén.¹ Az elfogulatlan kutató kénytelen beismerni, hogy mindennek megalkotásában a klasszikus iskolának, de különösen Horatiusnak elévülhetetlen érdemei vannak.

Hogy pedig Horatius közvetlen hatása az ódai szárnyalás csapongása közben később is megihlette a magyar költők lelkét, arra például szolgálhat Gyulai Pál gyönyörű ódája: *Horatius olvasásakor*. A bánatos költőnek még Világos is Horatius Philippijét juttatja eszébe:

Oh édes hang, oh gyönyör nagy költője,
Ne bájold el borongó lelkemet!
Nekünk is ott áll Philippi mezője,
Hol annyi sok, hol minden elveszett...

¹ V. ö. Fejér Adorján, *Horatius hatásának nyomai a magyar klasszikus kor költészetében*.

De Horatius hatása még ma sem zárodott le, hanem egész gondolatvilága és nagyon sok kifejezése annyira felszívódott irodalmunkban, hogy részint öntudatlan alkalmazásban, részint kikerülhetetlen közhellyé alakulva állandóan ott lüktet annak vérkeringésében.

Valóban «exegit monumentum aere perennius!».

FEJÉR ADORJÁN.

JÓKAI FORRÁSHASZNÁLATA.

A Névtelen vár és a Hirhedett kalandor.

(Második, befejező közlemény.)

II.

Egy évvel a *Névtelen vár* után, 1878-ban, különös alkotás lát napvilágot, Jókai pikareszk regénye: *Egy hirhedett kalandor a XVII. századból*. De forrása nem a spanyol-francia-angol-német pikareszk-irodalom valamely világhírű remekalkotása, hanem megint csak Bülaui gyűjteménye, amelyhez továbbra is hű marad a *Névtelen vár* sikeres szerzője.¹ Egy különös élet váratlan és kiszámíthatatlan kanyarulatain fut végig ez a regény, amelyben nem lehet szó megállásról, elmélyülésről, következtetésegről, lélekelemzésről. A «picaro» nem élheti bele magát *egy* miliőbe: szeszélyes és sokszor kegyetlen sorsa ragadja új meg új környezetbe és válogatottnál válogatottabb helyzetekbe. A kalandor természettől fogva lágy jellemét megpuhítja ez a sok fordulat; lelkiismerete mély álomba szenderül, s kérdés, föl-ébred-e valaha.

Bülaui készen adja a kalandor bűnlajstromát, de a megterés eszményi eszközt is. Egy fiatalon meghalt feleség öröködik fölötte fehér galamb képében s vigyáz a sok veszélytől fenyegetett gyöngé lélekre.

Bülaui elbeszélése forrásaként a *Rheinischer Antiquariust* jelöli meg. Rajka László, Jókai forrásainak buzgó és sikeres kutatója, meggyőzően mutatja ki, hogy az emlékiratok, baedekerek és történelmi titkok kedvelője a *Rheinischer Antiquariust* olvasta, sőt meg is vette, s ebből a könyvből a témákra vonatkozó lapok ki vannak tépve — ez arra mutat, hogy Jókai talán vidéken dolgozott regényén. Rajka értékes tanulmányaiból az derül ki, hogy a Bülauból hiányzó némely részlet eredetét (pl.

¹ *Abenteuererleben* (id. m. I. kötet, 474—480. l.). Érdekes, hogy Duckett fordításában a cím megfelel a magyar regény címének: *Un aventurier de bas étage au XVIIe siècle*. Ebben a kiadásban a bennünket érdeklő két forrás (*Les hôtés mystérieux du château d'Eishausen* és *Un aventurier* stb.) az első kötetben, egymás közelében, mint a kötet első és harmadik darabja, foglal helyet.

a Muh-Kalb) is Stramberg *Rheinischer Antiquarius*ában kell keresni. Mivel Rajka az ezzel kapcsolatos problémákat mintaszerűen megoldotta,¹ mi itt arra szorítkozunk, hogy a Jókai és Bülaú szövege közti párhuzamot vizsgáljuk végig. Mert bár kétségtelen, hogy Jókai végül is teljesen kiaknázza a *Rheinischer Antiquarius*t, viszont az is bizonyos, hogy Bülaú szövegének minden mondatát, sőt ahol lehet, minden szavát felhasználta, és hogy a mű címe pontosan a Bülaú francia kiadásában szereplő cím fordítása; bizonyos az is, hogy Bülauban, amelyet Jókai a *Névtelen vár* kedvéért forgatott, a két regény forrásai egymás közelében csöregedeztek. A legvalószínűbb föltevésnek az látszik, hogy Jókai a *Névtelen vár*hoz felhasználta gyűjtőmunkát (Bülaú kollektióját) tovább lapozgatva, rájött az «Abenteuerleben» izére, s ebben rábukkant a *Rheinischer Antiquarius*ra, amelynek ismeretét Rajka meggyőző érvelése szerint egy másik, e korbéli Jókai-novella is bizonyítja. Ekkor már Stramberg — bővebb munkája után dolgozott Jókai, s így ez tekinthető a *Hírkedett kalandor* végleges forrásának.

A magyar szerző lépésről-lépésre követi forrását, csak hosszabb — s tegyük hozzá: izesebb — lére ereszti mondani-valóját. Elég tehát, ha végigmegyünk Bülaú történetén: *Jókai annak minden mondatát felhasználta*. Az apróbb eltérésekre a jegyzetekben utalunk.

«Amikor a franciák 1688-ban hiába ostromolták Coblenzet, észrevették, hogy az Ehrenbreitstein várából a helyőrség legjobb tüzére² által irányított ágyúgolyók teljesen hatástalanok maradtak. Ezt az embert letartóztatásba helyezték s csakhamar bebizonyult, hogy titokban a franciákkal cimborált.»

Így kezdődik Bülaú elbeszélése, és így kezdődik Jókai kereses regénye is. A tüzkersók titka véletlenül kitudódik, és Hugó, a garnizon legjobb tüzére, a bűnök egész seregét vallja be. A tárgyalásra maga az uralkodó herceg is kíváncsi — Hugó hosszas elbeszélésbe fog, hogy modern Seherezádeként addig

¹ *Jókai Kalandora*. Az Erdélyi Kath. Akadémia felolvasásai, I. oszt. 5. sz. Kolozsvár, 1932. — *Jókai's Abenteuer-Roman*. Ungarische Jahrbücher, 1932. — *Jókai és a Rajnai Antikvárius*. Erdélyi Múzeum, 1935. Az utóbbinak tartalmát Rajka László volt szíves velem levélben közölni. — A Baphomet-epizódról: Rajka László, *Jókai «Baphomet»-je a történelem megvilágításában*. Vasárnap (Arad), 1932. — A magyar kutatás Rajka Lászlótól várhatja a legtöbb reménységgel Stramberg és Bülaú szövegének pontosabb összevetését is, ami talán véglegesen tisztázná a kérdést. — Itt említjük meg, hogy mint e cikk kizsedése után megtudtuk, Rajka László az aradi Vasárnap kiadásában (1934) Bülaunak a *Névtelen várral* kapcsolatos szövegét is magyarította (*A Névtelen Vár hőse*). Csupán a bibliografiai teljesség kedvéért említjük meg, hogy e feladatokra s a valószínű megoldásra e sorok írója már 1928-ban rámutatott (Irodalomtörténet, 1928. VII—VIII. sz., 4. l.)

² «Constabler». Jókai is ezt a szót használja s alaposan leírja a constabler mesterségének nehézségeit és finomságait.

húzza-halassza az ítélethozatalt, amíg a franciák be nem veszik a várat. Ezt a célját ugyan nem éri el, de életének története önmagában is érték, amelynek forgalomba kellett kerülnie.

Hugo Meyer Jókainál csak «Hugó», s apja a magyar regényben egyszerű tímármester, nem törvényszéki írnok¹. Bülau szerint apja szerzi be Hatzfeld ezredébe zászlósnak². Ezzel az ezreddel jelenik meg Krakkó alatt 1657 körül, s az ostrom alatt kitűnik tehetségével és ügyességével («durch Neigung und Geschick»), mert pompásan kezeli az ostromágyúkat.³ De a kitűnő tüzér egyúttal a gáláns kalandok rettenthetetlen hőse is, s egy ilyenféle kirándulás a Visztulán túlra II. Rákóczy György portyázóinak kezére juttatja. Az erdélyi fejedelem ekkor a svédekkel állt szövetségben a lengyelek ellen. Rákóczy emberei pár garasért eladják egy tatár főnöknek, aki lóhalálában elvágat vele Ukrajna legbelseje felé. De egy hajdemák banda útközben megtámadja a tatár karavánt, és Meyer is foglyuk marad. A hajdemákok hosszú lovaglás után, ami közben Kamienec vára mellett is elvonultak,⁴ végre megérkeztek búvóhelyükre, amely egy hegyes szikla legtetején volt — ide csak egy csigával felhúzott kosár útján lehetett feljutni.⁵ A hajdemákok hetmanja nagyon szigorú főnök volt. Ebből a halavány adatból a magyar mesélő a nyüzsgő, pezsgő rablótanyára illő torzonborz medvét alakít.

Ebben a barlangban a fogoly zászlós egy szolgálaton kívül helyezett kis ágyút⁶ talált. Ezt olyan szépen rendbehozta, hogy amikor újra ráhelyezték az ágyútalpra, megint lőni lehetett vele, s az első lövés a banda kedvencévé tette Hugót. A sósvízű mélységbe való halálugrás Madus jegykendőjéért Jókai külön leleménye. Nem sokkal ezután a rablóbarlangot Siniawski és Potocki bandái ostrom alá vették, vizüket felfogták, s úgy látszott, hogy az ostrom csak a rablók elfogásával végződhetik. De ekkor a kijavított ágyú egy lövése megölte «Pulkownikot, az ostromlók vezérét»;⁷ erre azok megfutamodtak.

A hajdemákok főnöke azzal jutalmazta tüzerének jó szolgálatait, hogy feleségül adta neki a megelőző hetman leányát,

¹ «Gerichtsschreiber».

² Jókainál: «zászlótartó». A német szövegben «Fähndrich», a franciában «enseigne».

³ A magyar regény úgyszólván pontosan fordítja Bülau szövegét: «Ott... különös ügyességet tanúsítottam az ostromágyú kezelésénél...» (16. l.)

⁴ Kamienec nem szerepel Jókainál.

⁵ Jókai persze nem mulasztja el a jó alkalmat, hogy technikai furfangokat ne eszeljen ki, vagy ne színezzon elevebbre (35).

⁶ «Falconet».

⁷ A magyar regényírónál, aki az első fejezetekben különösen sokat dobálózik szláv szavakkal és mondatokkal, a pulkownik természetesen nem tulajdonnév, mint a francia szövegben, hanem köznév.

de előbb Oláhországba kísérte s a legelső kéznél levő pópával az ortodox hitre téríttette Hugót. Jókainál Madus a hetman saját leánya: így egyszerűbb. — Az esküvő után a volt zászlós feleségének Glubowa faluban levő kis birtokára vonulhatott vissza. Jókai a rabló-romantikához s tündérszigetet kereső saját vágyaihoz¹ híven tekervényes sziklafolyosón át hegyóriások közé zárt paradicsomba vezeti az ifjú párt, ez a Viszpa-Ogród idillje. Madus nemcsak szép nő volt, hanem jó lélek is.²

Az ifjú férj egyetlen szórakozása a zsványok egyre gyakoribb s egyre vakmerőbb kirándulásai, amelyekre őt is meghívják;³ nem tud ellenállni, pedig lelkiismerete nyugtalanodik. Egy napon társaival egy zsidó kereskedőkből álló karavánt támad meg, amely a mohilewi vásárra igyekszik. Meyer Hugó irgalmasságból megadja a kegyelemdőfést⁴ egy súlyosan sérült öreg töröknek, de ekkor azt is fölteszi magában, hogy a legelső adandó alkalommal faképnél hagyja ezt a gyilkos bandát. Ezért a hajdemákok szabályaival ellentétben⁵ azt a háromszáz dukátot, amelyet a töröknél talált, megtartotta s későbbi céljainak elérésére a glubowai templomba rejtette el; Jókainál a mankóba, ez érdekesebb és valószínűbb is...⁶

A vérszemet kapott hetman most már Berdyczow erődjét akarja megostromolni s Hugót küldi ki kémnek.⁷ De a berdyczowi szerzetesek közt Hugó megtér: mélyen meghatja otthoni vallásának gyakorlata és Szűz Mária virágos oltára. Mindent meggyón a perjelnek és megkönnyebbült lélekkel megy vissza a rablókhoz. Az ostrom közben Hugó háromszor is változtatja ütege helyzetét és így időt enged Wisnoviecki hercegnek, hogy megérkezzék a vár fölmentésére s megsemmisítse a Húsvét napján lerészegedett ostromlókat. Hugó menekül legelőször s kerülő úton Berdyczowba megy, ahol ajánlólevelet kap Lembergbe. A magyar regényben a prior nem adhat ajánlólevelet a zsványnak, hanem egy rejtelmes zsidóhoz utasítja.

Lembergben az öreg török dukátjai rávettek egy zsidót,⁸ hogy bevezesse Hugót Zbaras herceg⁹ udvarába, ahol a hercegi tűzrétség vezetője lesz. Még a hercegnő is kitünteti vonzalmával

¹ V. ö. pl. a *Görög tűz* «aranyországát». L. Rajka, id. tanulmány, 10. l.

² «ein schönes Weib und guten Gemüths».

³ *Hírhedett kalandor*, 59—60. l. — Jókai természetesen elejti Bülau tudósításának azt a motívumát, hogy Madus ruhái mindkét oldalon impregnálva voltak fagygyúval a férgek ellen.

⁴ Jókainál festőibb fegyver: jatagán szerepel (63. kk. l.).

⁵ V. ö. Jókai, 64. l.

⁶ Rajka találó megjegyzéseket fűz hozzá (id. m., 11. l.).

⁷ Jókainál azért is, mert megsántult.

⁸ Malach és cinkosa a hercegné régi ideáljának ruháiba öltöztetik Hugót.

⁹ Jókai nem vezet be új herceget: helyesen teszi, ha a már ismerős diadalmas vezért, Visznovieszkyt, mutatja be most új oldalról.

a kalandort. A féltékeny herceg börtönbe vetteti, kezén-lábán megláncoltatja, megkínkoztatja és tűzhalálra ítelteti mint hajdemákot,¹ rablót, gyilkost, szakadárt és aposztatát. Ekkor Madus és gyermeke szelleme jelenik meg neki (Madust a hetman mint árulót megölte) s kivzeti a börtön útvesztőjéből.

A jelenés szavait érdemes idejegyezni, mert Jókait meghílették: «Nézz csak, — mondta Madus, aki már nem hasonlított oláh parasztlányhoz, hanem igazi nagyúri hölgyhöz, — nézz csak szegény kis gyermekünkre, aki nem jöhetett a világra, mert a hetman, aki azzal gyanúsított engem, hogy én is tudtam a kolostor embereivel való megegyezéséről, nagy kardjával levágta a fejemet. Most érte is, érted is imádkozom. Gyermeked is szüntelenül kéri Istent érted s ő volt az, aki apja életéért esedezett Isten Anyjához. Kelj föl és kövess!»... «Egyszerre friss és élénk reggeli légáramlat csapta meg; érezte, hogy galambszárnyak érintik homlokát: szabad volt...»²

Mint koldus szeli át Lengyelországot. De Poroszországban az emberek nem akarják elhinni, hogy önkéntes penitenciául viseli nyakán a lembergi börtönből elhozott vasörvet. Ez a nyakörv kóstitatja meg Hugóval a remeteéletet is. Hogy legyen mit ennie, dán verbunkosoknak adja el magát, de a dán városokban nem ízlik neki az élet. Odenseben megszökik, sekrestyés lesz a norstrand-i templomban. De a csöndes életet elúnja, s mikor egy Hansa-hajó horgonyt vet kikötőjében, kirabolja a kápolnát és Hamburgba szökik. Jókai nem viszi el hősté Dániába, sem az Eszaki-tenger szigetére: sekrestyés a vörös lovagoknál lesz Stettinben, ahol Baphometet imádják³. Hamburgban egy darabig jól él, de sokszor késre megy hozzá hasonló csirkefogókkal. Egyiket megöli s újra menekül. Jókai jobban kiszínezi a hamburgi kalandot: egy ál-puritán uzsorást és a Muh-borjú mondáját kapcsolja Hugó életébe. Ott, ahol Bülau néhány mondattal beéri, Jókai gondosan gyűjtött *babonátárából* bőségesen ellátja az olvasó fantáziáját. A leszúrt gazfickó itt az uzsorás fia. A münsteri tűzérsgnél pompás sora van, de biztonság okáért Bergmayer kapitány aláírásával elbocsátó levelet hamisít magának.⁴ Egy andernachi ismerőse elmeséli, hogy szülei meghaltak, s öröksége még az adósságok kifizetésére sem volt elég; no meg azt is, hogy viselt dolgaiból sok köztudomású...⁵ Erre Hugó

¹ Jókai beiktatja a gyónási titok elárulására felfogadott hajdemák pap epizódját.

² V. ö. *Hirhedett kalandor*, 108—109. l.

³ Ilyen fekete misés részleteket l. még a *Fekete gyémántokban* és *Rákóczi fiaiban* is. L. Rajka (id. m. 15. l. 8. j.), aki egyébként a Baphomet-epizódot sikerrel vezeti vissza Hammer-Purgstallnak a templáriusok büneiről szóló tanulmányaira (id. m. 13—15. l.).

⁴ Bergmayer neve megmarad a magyar regényben is. A hamisítás itt szabadságmeghosszabbítást céloz «egy nulla» hozzátételével.

⁵ Mint Gil Blas (X. könyv 2. fej.) s más pikareszk hősök, Hugó is megrendülni tér vissza szülőfalujába. Apja fölakasztotta magát — ő miatta.

megint odébb áll az útlevel segítségével s cserben hagyja a münsteri tüzéreket.

El lévén határozva, hogy egészen új emberré lesz,¹ a hollandi tüzérségbe véteti föl magát. Itt annyira kitűnik mindenképen példaszzerű viselkedésével, hogy egy fiatal és gazdag özvegyasszony kezével és szívével ajándékozza meg. Több gyermeke is született tőle s Meyer oly boldogan és oly jó egyetértésben élt vele, mint azelőtt Madusával, kinek drága arca bizonytal az édes megelégedés kifejezésével szemlélte őt a magas égből. De a gonosz szellem, a hiúság démona, megkörnyékezte az új feleséget: azt akarta elérni, hogy férje egyszerű káplárból tisztté lépjen elő. Mivel az államszövetség békében élt Európa többi részével, a hollandiai szolgálatban semmi kilátás sem volt előléptetésre. Meyer Hugó ezért elhatározta, hogy a guineai parton vállal szolgálatot,² majd Keletindiában. Igyekezett hadnagyi ranggal jutalmazták; de úgy látszik, hogy azokon a távoli vidékeken, ahol tartózkodnia kellett, még néhány pogány szokást sajátított el. Mikor visszatért családi otthonába, megtudta, hogy hosszú távolléte alatt újabb gyermeke született. Meyer felháborodásában azonnali válást követelt, de felesége bizonykodott, hogy ez a gyermek igazán az ő gyermeke. Elbeszélte neki, hogy amikor egy éjjel férjére gondolt s szeretett volna vele lenni, egyszerre úgy érezte, hogy Zeelandból (Hollandia) hirtelen Keletindiába került, ahol kedves Hugójával találkozott, de ez — úgy látszik — nem vett észre semmit; ezután az asszony ugyanezen az úton visszatért Zeelandba. Meyer Hugó elhitte-e ezt a csodát, vagy úgy vélte, hogy végeredményben neki sem igen van joga szemrehányásokat tenni feleségének? Igazán nem tudjuk megmondani. Annyi bizonyos, hogy elejtette a témát s többet nem beszélt róla. Engedékenysége és türelmessége annyi csúfolódást és kellemtlen pletykát zúdított a nyakába, hogy végül mégis csak megsokalta a dolgot. Egy szép napon a vlissingeni homokpartra ment sétálni feleségével, s ezt azóta senki se látta viszont. Jókai itt is hősére kedvező megoldást talál: a holland asszony maga megy a feneketlen homokba, ahova férje az ő vörös bársonyfőkötőjét dobta. Hugó meg akarná menteni, de ő eltaszítja magától. Hugó ettől a pillanattól kezdve úgy érezte, hogy állandóan repülő fekete kísértet — madár vagy denevér (a magyar regényben *holló*) — követi, mely majd körülötte rep-

¹ «Egy fillér nélkül álltam a világban. És mégsem éreztem magamat szegénynek. Az volt a gondolatom, hogy én egy ma született ember vagyok: senki és semmi. De mégis annyival jobb az útszélre kitétt csecsemőnél, hogy nekem már nem kell járni és beszélni tanulnom s senkinek nem kell azzal vesződni, hogy még dajkáljon és ringasson.» (*Hírhedett kalandor*, 179.)

² Guineát Jókai mellőzi.

kedett, majd meg bizalmaskodóan kezére vagy vállára ült s közben gyászos rikoltozással reszketettette meg a levegőt.

Ez a hollandiai-indiai kaland a történet egyik legjellegzetesebb része.¹ Jókai ki is használta minden irányban. A *Csigák regénye*² írója kagylótenyésztési kísérlettel hódíttatja meg a hollandi özvegyet; a memoárok kedvelője Sommer-Sumro kalandoréletébe kapcsolja bele regényhősének indiai karrierjét; a misztikum gúnycifrázta visszáját széles kedvvel élvezi ki a magyar humorista, amikor a középkori «Schneekind»-novella óta divatos házasságtörési mesének — az indiai «couleur locale» felhasználásával — újköntöstsab: Majmuna és Danesh tündéreket teszi felelőssé az Araráton való álombeli találkozásért. Az ál-szentözvegynek és méltó környezetének pompás karikatúrái között tehetetlenül áll a polgári keretbe nem illő kalandor — védené a maga igazát, ha volna «igaza» az ilyen embernek... A pikareszk regény, az angol ironikus regény és a nemzetközi kalandregény fölött Le Sage és Molière szelleme lebeg, akár csak a holló a szegény Meyer Hugó fölött.

Bizonyára nem egészen véletlen, hogy ennek a félig babonás, félig szatirikus históriának párdarabját megtaláljuk a «francia Jókai», Alexandre Dumas père egyik legszellemesebb, legelevenebb humorú novellájában, amelynek címe: *Olifus apó házasságai* (*Les mariages de père Olifus*). Olifus hollandiai tengerész társaival «tengeri asszonyt» fog, beleszeret és feleségül veszi. A «Buchold» — ez a szíren neve — époly erős, mint amilyen féltékeny, és sokszor tettelegesen fenýíti meg kiábrándult életpárját. A helyzet annyira elmérgesedik, hogy a különös feleség a Stavorin-tó jege alá akarja fojtani férjét. Az utolsó nagy csata Olifus javára dűl el, s a Buchold élettelenül terűl el a földön. Olifus félig-meddig feleséggyilkos lett, mint Hugo von Habernix. S ettől fogva élete minden fontosabb pillanatában megjelenik elötte felesége és elrontja újabb házasságait. A kellő pillanatban ő foglalja el, az új feleségjelölt helyét. S minden ilyen hallucináció után egy, néha két valóságos gyermek látja meg a sápadt hollandiai napvilágot... Amikor Olifus ötödször készül házasodni s el akarja venni Schimindrát, aki negyedik, méregkeverő menyasszonyától mentette meg, ismét csak a Buchold jelenik meg férje elötte s bejelenti, hogy meg fog halni. Olifus otthagya Schimindrát és az exotikus tájat, hazamegy Monnikendamba, ahol csakugyan egy csomó gyermeket talál, akik az ő nevét viselik, de nagyon húzódoznak tőle.

Ami a két regény összetartozását megpecsételi, az az a jellegzetesen furcsa viszony, amelyben a szerző tárgyával

¹ L. Rajka, id. m. 18—19. l.

² Ez az 1871-ben megjelent világirodalmi unikum adhatta meg az alapötletet a visszafelé csavaródó kagyló esetéhez s így előtanulmány a *Hírhedett kalandorhoz*.

szemben áll. A különös kaland igazi jellegét a természetfölötti elemnek és a szkeptikus szatirának pompás keveréke adja meg. Hiába «vakarja fejét» Olifus, és hasztalan indít pert felesége ellen Hugó: minden hitetlenkedésükkel sem tüntethetik el azt a «tényt», hogy hollandiai feleségeik valami rendkívüli telepátia vagy hallucináció szárnyán igazán meglátogatták őket. Dumas és Jókai ösztönösen érzik, hogy tárgyuknak milyen érdekes kettős arca van, s túláradó humorral kacérkodják végig a történetet, a nélkül, hogy akár a komoly, akár az ironikus hangot feláldoznák. Hugó is, Olifus is gyöngye akaratú, kétes múltú lélek; életük a tréfás vagy komor sors játéka volt; egyéniségük semmi a terhelő és enyhítő körülmények súlyával szemben.

*

Hollandiai feleségének katasztrófája után Bülau Hugója Berg-op-Zoomon keresztül Bois-le-Duc-be menekül s itt egy kis karavánhoz csatlakozik, amely Anversbe indult.¹ Hoogstraten közelében az óvatosságról megfélelkezett karavánt² az ördöggel közvetlen összeköttetésben álló baklovagok (Bockreiter) támadják meg;³ az utasok egy részét megölik, a többi — köztük Hugó — fogságukba esik.⁴ De nem hajlandó lelke üdvösségét feláldozni, hogy magasabb rangot kapjon azon a boszorkányszombaton, amelyet a kranendonki pusztán ünnepeinek meg.⁵ A bilgeni parancsnok és katonái elfogják a baklovagokat; sokat közülük — még gyerekeket is — elrettentő példa kedvéért felakasztanak a fákra; a megmaradottakat, így Hugót is, eladják a francia sorozóknak.⁶

Hugó a liliei tüzéséghez kerül,⁷ majd Hollandiába küldik kémkedni. Feleségül veszi kapitánya szeretőjét⁸ s egy darabig — a kapitány haláláig — bőségben él. Egy hollandi barátja hagyatékából sikkaszt, s azzal is vádolják, hogy a századpénztárba nyúlt. (Ezek a részletek Jókainál kimaradnak: a kapitány halála és a szégyenletes házasság után Hugó egyenesen Ehrenbreitsteinbe kerül.) A sikkasztás helyett Jókai a

¹ A karavánhoz csatlakozás előtt hallgatta ki Hugó a baklovagok tervezését. *Hírhedett kalandor*, 248. l.

² Nem hallgatnak Hugó figyelmeztetésére.

³ Jókai, 251. l.

⁴ A bandavezér címe «Maker.» (Bülau IV. 497. l.) Jókainál is: «Ne félj semmit. Én vagyok a .Maker', a baklovagok hadnagya...» (HK. 254. l.)

⁵ A hollandiai fejezetek geografiája kissé zavaros. Nijmegen nagyon messze van Zeeland tartománytól és Vlissingentől. S ha Nijmegenből sétálni indul egy házaspár, nem igen jut el egyhamar a Kempen vidékére. A baklovagoknak és boszorkányoknak persze könnyebb áthidalni az ilyen távolságokat.

⁶ «tiz tallér felpénzért» — mondja Jókai (270. l.) Bülau után.

⁷ Jókai, 272. l.

⁸ Jókainál kényszerítik rá. (274. l.)

babonás megoldást karolja föl: Hugónak «gyerehaza-tallérja» van.¹ Erre megszökik utolsó állomáshelyéről, Metzről, az 1675-ik év elején. Egy darabig Pfalzban kóborol, majd álnév alatt Ehrenbreitstein védői közé szegődik. Itt mint kiváló tüzérnek jól ment dolga 1688-ig — ekkor egy régi baklovag ismerőse 200. forintot ajánlott neki az árulásért. Mindent nagyon őszintén bevallott s a mély megbánás jeleit mutatta. De a bírák nem vették figyelembe bűnbánatát hanem — hogy példát mutassanak — felnégyeltetésre ítélték, mint a római katolikus apostoli szent vallás megvetőjét, visszaeső gyilkost, szentségtörő tolvajt és *pactum diabolicum implicitum*ban fölöttébb gyanús egyént. De érseki irgalmasságában a választófejedelem — tekintettel arra, hogy a terhére rótt legtöbb cselekvényre a vádlott saját, önkéntes vallomásain kívül más bizonyíték nem volt — beleegyezett a büntetés megváltoztatásába. Megelégedtek a hátulról való lelövessel. Koponyáját az ágyüöntőde egyik pillérjére erősítették, s még most is megvan az a hasonmás, melyet Siegel doktor, a választófejedelem orvosa készített róla.²

Itt végződik Bülaun elbeszélése. Jókai az enyhítő körülményekhez való következetes ragaszkodással az árulás vádja alól is tisztázza hőstét, ugyanolyan «kétarcú» föltevással, mint már annyiszor: az árulást testcsere magyarázza: nem az igazi Hugó követte el ezt a főbenjáró bünt. sem. A keret bezárul: a herceg félig-meddig kegyelmet ad. De az igazi kegyelmet Madus, a fehér galamb biztosítja ura lelke számára, s így az annyi szennyen, gyanún és gúnyon keresztül sajtolt lélek megtisztulva hagyja el testét — az utolsó akkord a megilletődésé.

Jókai ezúttal meg sem említi Bülaunt, akitől meséjét «első olvasásban» vette. A *Rheinischer Antiquarius*ra utal, a lapszámok pontos megjelölésével. Ez az idézet is megvan Bülaun történetének elején: «Rheinischer Antiquarius, S. 613. ff.»;³ ez vezette rá Jókait, hogy Bülaun túl, annak forrásához menjen teljesebb hitelességért és további részletekért.

Akármilyen változatos Hugo Meyer sorsa Bülaunál, csontváz csak az, amelyre Jókai rátelepíti különös és borzalmas szokások, babonák, szentségtörések, csábítások húsát-vérét. Jegyzeteink és párhuzamaink bőven ellátnak példákkal a nagy mesélő módszerére nézve. Itt csak néhány összefoglalásra és kiegészítésre van szükség.

Jókai szélesebben mesél, ezért a miliő-rajzot el kell mélyíteni és a sokféle rablóbanda, mindegyikének más-más szint kell adni. Milyen különbség van például a hajdemások és bak-

¹ Bülaunál «Heckthaler» vagy «Heckethaler», v. ö. HK. 271: «Heckthaler».

² Bülaunál Hiegel.

³ Jókainál persze pontosabban: «a Rheinischer Antiquarius második része második kötetének 613–616. lapjain».

lovagok, vagy a szentségtörő stettini lovagok között! Milyen más hőstünk hollandiai és galíciai házassága; milyen más a hangulata minden „megtérésének” és minden menekülésének! Hugó nem egy előkelő hölgynek tetszett, de minden ilyen kalandnak egyéni körülményeket kellett kapnia, mert a pikareszk regény veszedelmes zátonya az ismétlés unalma. Amikor — pályája elején — Marinkának udvarol, férjét csak azzal tudja lefegyverezni, hogy unitáriusnak tettei magát, s ez alkalmat ad Jókainak egy kis «homouision»-szerű laikus teologizálásra.¹ A rémregényt életteljes — sokszor gigászi — természet képei veszik körül, nagy emberi erő kifejtés viharzik benne, technika és hit, nemzetköziség és honvágy, idill-szomj és nagyravágyás, Ormuzd és Ahriman harca egy nádszál-lélekért: mindez együtt ad életet, helyenkint értéket is, egy másodrangú regénynek.²

A miliőkszínezésén és differenciálásán kívül a meseátmeneteinek símább, szilárdabb összefüggését is biztosítani kellett. És biztosítani kellett a mesés történet mesélismódjának felsőbbeséges elevenségét. Alig van Jókai meseszövéseinek olyan szerencsés szimbóluma, mint Hugó útja a berdyczewi perjeltől a lebergi zsidóhoz. A prior csak nagyon általános utasítást ad — akár csak Bülau — Hugót aztán sikátorokon és rejtélyes alakok ellenállásán át vezeti a csengő arany meg Jókai fantáziája Malach zsidóhoz. Végre aztán «egy izmos szolgálégény lámpással levezetett egy sötét lépcsőn, kieresztett a kapun s én ott találtam magamat ugyanazon utcának a bejáratánál, amelyben bejöttem; a Malach háza volt benne a legszélső szögletház. S engem félnapig hurooltak föl és le, előre és hátra az egész ghetton keresztül, azért, hogy a legelső házhoz odataláljak.»³ — Ha az ember Bülau történeti tudósításának álláspontjára helyezkedik, ilyen kanyargósnak találja a mesélő Jókai útját...

De ami egészen Jókaira várt, az a történet *hangulatának* megtalálása. Bülau erre nézve értékes útmutatást adott ugyan,⁴

¹ 19—20. l. V. ö. Rajka, id. m. 10—11. l.

² Másodrangú talán azért is, mert Jókai nem ad és nem is adhat neki magyar miliőt és társadalmi regényhez illő súlyt, mint a *Névtelen várnak*. Egyetlen magyar vonatkozás ugyan mindjárt Bülau tudósítása elején felkelthette Jókai figyelmét: az, hogy Rákóczy György lengyelországi hadjárata-ról van szó.

³ HK. 82. s k. l.

⁴ Madus megjelenéséhez fűzött jegyzetében: «Látjuk, hogy a kalandor, akinek kijelentéseit vándorlásainak és kalandjainak legnagyobb részére nézve el kell fogadni, a valóság közbe költészetet is tudott vegyíteni. Az az őszinteség, amellyel bevallotta olyan bűneit, amelyek saját vallomása nélkül ismeretlenek maradtak volna, kezeség a mellett, hogy általában igazat mondott, amikor az igazság nem árthatott neki. De lehet, hogy kissé megszépítette elbeszélésének lényegét, s a képzelőtehetség nem hiányzott nála.» Egy következő jegyzetben: «Első kísértetlátásai és az utóbbiak nagy különbözőségében talán a jó s a rossz harcát láthatjuk, amely lelkében folyt.» Nem hazudozni akart,

de sem a poézist, sem az iróniát nem áraszhatta szét szük-szavú meséjén úgy, amint azt Jókai ebben a legteljesebb magyar pikareszk regényben megtehetette. A regény elején felállított bűnlajtromból, amely messze felülmúlja a romantikus Sue *Hét főbűnének* tervét, végül nem marad semmi: a picaro megtudta nyerni részvétünket — a száraz jogember, a soltész alulmarad a méltányosság emberével, a fejedelemmel szemben — a nélkül, hogy kilépne szerepéből s üldözött ártatlansággá magasztosulna.

Szerencsénkre Bülau két legfontosabb kölcsöne két póluson mutatja Jókai átfoghatatlan terjedelmű tehetségének rendszerét: a francia legitimizmus és a Győr alatt összeomlott magyar nemesség a mindent meghódító emberi nagyság képével hatott meg a *Névtelen várban*; a *Hirhedett kalandor* az emberi gyöngesség és esendőség költészetével fogta meg a szíveket.

HANKISS JÁNOS.

Függelék.

Ámbár a tények világos tanúságot tesznek Jókai és Bülau viszonyáról, ezúttal abban a szerencsés helyzetben van a kutatás, hogy a tények mellé „okmányokat” is állíthat. Jókai nagyértékű jegyzőkönyvecskéi közül az, amely a Nemzeti Múzeum irattárában a 699/Oct. Hung. XIII. számot kapta, részletesen megmutatja a *Névtelen vár* geneziséét, úgy, ahogy a magyar regényíró Bülaút kivonatolta, közben más forrásmunkákból is jegyzeteket készített s a *Hirhedett kalandor* vázlatát is összeállította. Mindez egyetlen noteszben, nyilván időben is egymásután történt. Mivel ritka eset, hogy egy műnek az író ceruzája alatt és képzeletében való alakulásáról ilyen pontos «lassított fölvételt» készíthetünk, ide jegyezzük a nevezetes jegyzőkönyvnek tanulmányunkat illető részleteit:¹

A jegyzőkönyv levelei géppel vannak megszámozva. A már feldolgozott jegyzeteket Jókai rendszerint áthúzta — ez

amikor a szellemjelenésekről beszélt, hanem képzeletének megszálltsága érvényesült. «Man sieht, dass der Abenteurer . . . Dichtung und Wahrheit gemischt hat . . . War bei dem allen nicht blos bewusste Erfindung, sondern auch Einbildungskraft im Spiele, so könnte man in dem Gegensatz früherer und späterer Wahnbilder den Kampf des guten und bösen Principis in seiner Seele ausgesprochen finden.» (Bülau, I. köt. 477. l. 1. és 2. jegyzet.)

¹ A *Névtelen vár* (1877) s a *Hirhedett kalandor* (1879) számára történt anyaggyűjtésen kívül az orosz-lengyel tárgyú munkákhoz (megnevezett forrás: *Salvandy: Histoire de la Pologne avant et sous le roi Sobieski*, 38. levél verso) és a *Rab Rábyhoz* (1879) végzett kutatások nyomát találjuk itt, de sok novella is hasznát vehette e notesz változatos tartalmának. (Pl. *Láda, kérnek, jössz-e?*)

nála az elintézés jele — néha más jellel oldotta fel aktualitását. A 0-sal jelezhető lap néhány magánföljegyzése¹ után a notesz Bülauval kezdődik.²

1. levél (recto): Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen Fridrich Bülau. Leipzig, Brockhaus.

— Noble inas. — Orvostant tanulmányoz, hogy gyógyíthasson. — Van-e gyermeke. — Hirlapok, levelek. — Angouleme hg. Enghien hg. — Vavel de Versay. — *Másik úr.* — Armer Reisender, pisztollyal kergeti ki. — Leveleit szekrényben őrzik, csengetnek, hogy hozza fel. — Az öreg várnagy és felesége, azokat is kiteszi a házból. — *Az inas szeret templomba járni.*

1. levél (verso): — A leány alig tud járni. — Egy küldöncz...és neje tartja összeköttetését a világgal. — Távcső. — Ablakon keresztül beszélget a parasztokkal. (?) — 5 óraker 9-kor jönnek.³ — 10-korsétakocsizás. — Nem engedi meggyónni az inasát halála előtt. — Bérlí a bútorokat, de nem használja. — Kutyák kocsiba fogva s macskák kocsikáztatva. — Kintorna. — Az inas lerakja az ételeket az előszobában, gróf maga hordja be. — Jól élnek, ünnepeket megtartják, jól isznak.

2. levél (recto): — *Legutolsó divat szerint öltözik a hölgy.* — Nagy tisztaság. — Dohányzást nem tűri. Azért nem fogad fí vendéget. — Hogy bánik a pénzzel; daczol a követekkel. — Útféli koldusnak nem ad, faluba küldi a pénzt, hogy osszák ki. — A kivel összeveszett, annak beteg gyermekét ápolja. — A süket asztalost szereti, azzal örömet társalog. — Kedvenc fiúkat keres ki, meghívja Karácsony (?) fára. — Madarakat ápolja, eteti; tiltja a fészkek kiszedését, eltemeti, ha megdöglenek. — Egy fíú, azért, hogy nem néz ablakára, kap 24 (?) kr. havonkint.

2. levél (verso): — Asszonynak bort küld, mert nem köszönt neki bosszújában.⁴ — Bakternak nem szabad kiáltani. — A kutyák bezárásáért fizet tallért. — A lövöldöző fiúkat megtraktálja, hogy ne löjjenek újévkor. — *Nem a maga kezével ír, hanem a leánnyal írat, aláírás olvashatatlan.* — *Hirlapjait elküldi a papnak.* — *Leveleit visszakéri.* — *A szolgálónak fehér glacé keztjüt kellett viselni.* — Három lilíom pecsét. — Disputálnak levelekben 10-szer is egy nap.

3. levél (recto): — Köszöntik egymást s haza mennek egymásnak írni. — Politikáról, tudományról, művészetéről, galambokról, répáról (?), a mi tánczoló molnárlány, falusi legények, szegény asszony. — 3—4 óraker felkel. Lajos készíti a kávé. (NV. I. 95.) — Volter (*igy!*) Nath(an) Lessing, Strauss Dávid. Templomba nem megy. Classicusok(at) olvassa, Wieland,

¹ Ismerőseire, kártyajátszmákra, értékpapírokra vonatkozó — s ezek békésen megárlnak egy gyékényen az álomvilágot építgető jegyzetekkel. Élet és irodalom igazán egy és egynemű Jókai számára.

² A kurzív szedés a notesz *tintával aláhúzott* mondatait emeli ki. A mondatok előtti csillag azt jelzi, hogy nincsenek áthúzva. (Az áthúzás azt jelenti, hogy Jókai az illető jegyzeteket már feldolgozta.)

³ 4-kor vagy 5-kor az «Aufwärterin», 9-kor Schmidtné, a «Bölin» (Bülau 4. fejezet 10. bekezdés).

⁴ T. i. az asszony volt bosszús, haragudott a grófékra. L. feljebb.

⁵ Amikor a levelet a papnál átadta, ill. átvette.

Heine, Börne, Locke, Kant, Schelling, Schleiermacher. Egyiptomiak eredete. — Meteorologia. — Házi gyógyszerár. — Orvost nem hivat. — Disznó orv.

3. levél (verso): — A küldött bokréta. — Nem szeretik (?), nem tudnak aludni. — Kérdezősködőnek befogatja a hintáját. — Hogy sétál (?) a kertben. — Puszt puszt. — Két neje van. — Új birtokos kezébe megy a vár. — Így csak Magyarországon lehet bánni a főbíróval.¹ — Kaspar Hauser, nürnbergi, nem talál hazá...² — Ő nem volt nőm, neve Bolta Sofia. 58 éves. Westfáliából. — Aranyakkal játszott, azokat elhajigálta mint játékmarkokat.

4. levél (recto): — Szerelmes levél Lajosához, amin rajta kapják. — Macskái utána... (halnak?), a kutya nem vesz el mástól edelt. — Kolostorból szökött meg s akkor fogadást tett, hogy csak a kedveséhez fog még szólni és senki máshoz többé. — Nem gyónt, nem járt templomba a nő. — A homlokán megbélyegezett nő. — Angouleme hercegnő helyettesíté. — Condé herceget felakasztva találták, Condé hercegnőnek gyanítják.³ — Leonardus Cornelius van der Walk... annak öccse öröklie a megholtak. — Szegény árva s még(is) mindennek úrnője. — Barthelemyne Angese Daniels.

4. levél (verso): — Café Prokop élejtékai.⁴ — Sourdis zsákutczája. — A fellámpászott guillotin. (NV. I. 40.) Favras, az utolsó marquis. (NV. I. 25.) — habit à la française. — Hogy neki gyászolni kell a saját nemzetét diadalain s harczolni a király ellen és miattam. Én élni akarok. Ő is elakarja magát temetni velem? — *... égettek a Sz. Iván tűznél. — Pasquier police főnök. (NV. I. 41.) — *A csillagda sétányon⁵ kuglizók. — *Port Libre fogda. — Az elpusztult Vendome tér 105. (NV. I. 19.) — Még akkor nem adta ki Napoleon a rendeletet, hogy minden ház elé járdát (?) kell rakni. — Rue des Blancs Manteaux. (NV. I. 16.)

5. levél (recto): *A vas szij (?) clubbja. — *Velencei éjék a casino Paganiniben chausse (chaussée) d'Antin.* (NV. I. 41.) — *A virágkosár utcája Pierre Lescot on loge ici a la nuit (?). — *Még akkor a Jéna és Austerlitz hídjai nem voltak.* — *Mouffetard utcában St. Pelagie börtön* (NV. I. 32, 47.) *Oursin utca, St. Medard u. 169. barriere Fontainebleau-nál végződik.* — *Chaussée d'Antin 161. NB. — *Guimard. Soubise.* (NV. I. 25.) — *Névlevakarás. — *Duguesclin ezimerében a három lilium az angolok elűzéséért. — Nem a St. Honoré utcában lakik. — *XV. Lajos tere, szobra, guillotin ismét felállítva.* (NV. I. 19.) — *Clotilde énekesnő 2 millió jövedelem és $\frac{1}{3}$ m. adósság, olasz uralkodó és spanyol admir. (Clotilde említve: NV. I. 42.)

5. levél (verso): — Saint Denisi temetőben, az úr kápolnája (NV. «Mi Urunk kápolnája») sírboltjában találták meg Cadoudalt. (NV. I. 40.) — St.

¹ Íme, Bülau szövegének kurzív kivonatolása közben születik meg Jókai az a belátás, hogy a titokzatos emberpárnak kiváltságos helyzetét keresve sem lehetne a régi *Magyarországnál* megfelelőbb környezetbe ültetni!

² V. ö. Bülau, 8. fejezet 7. bekezdés.

³ U. o., 11. fej. 12. bekezdés.

⁴ Tehát Jókai «Angese»-t ír először «Agnés» helyett, így lesz belőle a regényben az s elhagyásával «Ange».

⁵ NV. I. 41. Innen kezdve egyideig a párizsi miliőt szinesítő, *másik forrást* (Temme?) kivonatolja Jókai.

⁶ Avenue de l'Observatoire.

Leuben tartották meg Lamballe hercegnő (?) miséjét halála utáni napon. NV. I. 19. ?) Ottovairi zsidó vette meg a St. Denis templomot tíz aranyért s salétromtárat csinált belőle, aztán árendába adták 3000—1000 frankért a kert, ... (NV. I. 19.) — Medve utcában a Madonna (NV. I. 1.) — M...ll (Mademoiselle) Guimard házat lottérián elnyerte egy úrhölgy, eladta Perregault (a NV.-ban «Perigault») attól elvették (helyesbíti Jókai:) örökölte Marmont, eladták (?). (NV. I. 25.) — Incroyables. (U. o.) — Lais és Aspasia Tallien és Recamier mme. (NV. I. 41.) — *Diadal-utca, Chantereine, Chaussée d'Antin*. — St. Martin utca, rue aux ours hét és 12 óra közt csendes egyébként lármás. (NV. I. 1.)

6. levél (recto): — Bichet tanár boncz. (NV. I. 40.) — Passage Colbert ruhátár. (NV. I. 28.) — Musard örült galoppja. (NV. I. 41.) — *Reservoir du guillotín Luxembourg palota. — *A dobos 428. — Themire. — Heringerlot bankár 457. (NV. I. 38.) — Bagatelle vár NB. (NV. I. 19.) — 2 millió Marie Antoinette. — *Egerton lord bizonyítványai 502. — Very és Legacque vendéglői Rue Rivoliban. (NV. I. 41.) — Lucien Bonaparte egy ... ért (lakomáért?) 75 ezer frankot fizetett. (NV. I. 41.) — Popt St. Michel még akkor tele volt házakkal. — *Cerutti utca az incroyablesoké. — Hardy és Riché restauránatok. (NV. I. 48.) — Cerutti utca Thelusson hotel, (NV. I. 38.) Chantereine színpadja (?).

6. levél (verso): — *Bobéche, Galimafré, bohócok*. — *A paphoszi kert*. (NV. I. 41.) — *Rougemont, de Löwenberg kéjlek Páris közepén Boulevard Poissonnière, oáz (?) kertekkel. — *A boulevardok(on) híres emberek temetése. Carneval maskaráták. XVI. Lajos utolsó Cloche — *Gentil Bernard modoru (?) versek. Helvetius. — *Egy örömlány Marie Antoinettel együtt lefejezve, együtt a kocsin. — *Marion de l'Orme 536.¹ *Napoleon Fulton* (a NV.-ban helytelenül: «Foulton») *gőzös ajánlata Angliát megátámadni*. 539. (NV. I. 42.) *Panorama*. (NV. I. 41.) — *Az utolsó játéknap.

7. levél (recto): *— Poissonnière, a schweiziek gödre. *— 1739 Carmagnole, 1814 Farandole. *— A szüz Susanne, színmű, célzás. — Napoleon minden frónak, a ki megnevettette, 3000 frank évdíjat adott. *— Carousselier.²

7. levél (verso): — I. A Cythere dandára. — II. Az adomázó király. III. A kitalálhatatlan..... IV. Zöld Marcezi tréfái (?). V. A macskák fejedelmnöje. VI. Plató³ és Epicur együtt. VII. A feleségét kereső. VIII. Mindenféle mesék. IX. Láthatatlan menyasszony. X. Az 1809-iki insurrectio. XI. A ki minden titkot megold.

A sárga könyv, a nő elárulja, a szerető megmenti.

8. levél (recto): Edelspracht (áthúzva, melléje tintával) Landsknecht-schild.⁴ Mercatoris. Feuermann Tóbiás. Tromfszky Fülöp. Doboka Márton. Határi (?) Ádám.

¹ V. Hugo romantikus drámájának címe, ill. hősnője. A számok nyilván valamely forrásmű lapszámai, — a titokzatos Temméé?

² Itt végződik a második forrásmunka rendszeres kivonatolása, s következik a szabad kombináció, a hozzáköltés jegyzetanyaga.

³ Eredetileg így: «Platói szerelme» stb.

⁴ Katalin álnevét tehát eredetileg másnak tervezte Jókai.

8. levél (verso): Vizsgálja az új szomszédnőt. — Jótékonyágban találkoznak, levelezés lesz belőle. — Mit csinál a leány magában, játék. — Még gyermek. — Többé nem alhatunk egy szobában. — Alszik ön, Lajos. — Hintaja. . . macskát, madarat, kutyát egymáshoz szoktat, kibékít; macskátul elveszi az egeret s szabadon bocsátja, madarait eltemeti. — Úszni tanul; gyönyörűség az olvadó aranyban úszni.¹ — Megjied Hiripi (?) Istóktul. — Lajos dalol a tavon.

Számozatlan levél (recto): — a világ folyását tanulmányozza,, orvostan, gyógyít. — Híre megy, hogy nem szabad nála dohányozni s hogy pisztollyal fenyeget. — Kintornán játszik, Lajos tanítja, classicusok, ismerteti botanikát, csigaismét,² pénzzel játszik, triktrak. — nem mer többé vízbe menni; elfeledi az úszást.

U. az a levél (verso): — *Meglátja a rablókat, inast hátra hagyja, . . . megy segélyére, nőt megkötözve találja, kéri, hogy ne adja fel az esetet.*³ — *Zöld Marcsi*⁴ megjelenik nála. — Azt tanácsolja, hogy ne hagyja el éjjelre a leány szobáját, azontúl féltözve virraszt s a süket asztalossal deszkafalat húzat a leány ágya elé⁵ — Lajos megbetegszik, orvosért megy a leány, beteg kikergeti dühbe jön. — Barthelmy keresi a feleségét. — Katalin átmegy Lajoshoz. — Lajos Katalinnal kocsiz ki. — Találkozás Barthelmyvel. — Katalint jegyesének állítja.

9. levél (recto): *Tolvajokra csak botot visz.* — *Nő kéri, hogy ne jelentse fel a merényt, mert akkor Sátánmét veszik gyanú alá.* — *Sátán Laci felesége betakarva dunnával* (?) süket asztalos csak háborúról (?) beszél. — Doctor nem menne ki száz aranyért. — Marie sejti vagy látta e találkozást. — Meghalt a verebe, rá talált lépni, a madaraknak osztja szét a . . . (többbit?).

9. levél (verso): — A leány szerelmes levelet ír Lajoshoz; mért nem szabad neki szeretni; nincs kit szeressen. Hozzon ön nekem anyát. — Többé nem kocsikázik ki. — Írni akar a nőnek a kertésztől. Szeresse ön az én Lajosomat. — Az én nevemet átadták egy másik lánynak, adják már most nekem annak a nevét. — *Szent Crispin csizmát akar kifoltozni.*

10. levél (recto): A leány már csak egy körülzárt kertben sétálhat egyedül, a mióta Lajos azt tudja, hogy ő szereti. — *Lajos kétségbeesve könyörög az éghoz, hogy fordítsa el a leány szivéről ezt az érzést s attól fogva szigorúan bánik vele.*⁶ — Komornyiknak. Meg akarod gyónni, hogy elcserélted a saját leányodért. — Államatitkot nem őriz a pap. — Ha el kell kárhoznod, hát azt is álld ki, ha te odamégy, én is oda.⁷

10. levél (verso): — Felszólítja a főbíró insurrectióra. — Kardját megcsókolja (NV. II. 12.). — Ajánl lovas dandárt kiállítani. — Kihozza ölében

¹ Néha már az első mozaik egy-egy kövecskéje lírai csiszolást kap.

² Jókai megírja a *Csigák regényét!*

³ T. i. ne jelentse be.

⁴ Ez volt Sátán Laci első neve.

⁵ A süket asztalos Búlauból került ide, de helyét csakhamar elfoglalta a magyarosabb ezermester, aki persze nem deszkafallal védi meg a Névtelen vár úrnőjét, hanem a modern technika egy tetszetős vívmányával.

⁶ Magában a regényben Marie szerelme Lajos iránt enyhült vonásokkal jelentkezik és Lajos «kétségbeesése» sem fejlődhetik ki.

⁷ Itt is előre megfogalmazott hatásos mondás.

a leányt. Látott-e istennőt valaha nézze meg az arcát (NV. II. 12.). — Leány megijed, hogy Lajos csatába megy. — Hagyok önnek itt anyát. — Kéri főbíróat násznagyul. — Katalin maga jön válaszul. — Elmondja neki, hogy ki a leány. — Leány keblére borul Katalinnak. Először ölel 16 év óta nőt a keblére.

11. levél (recto): — 184. Io son il brigante Trentatrante. Én meg a Sátán Laczi. — Napoleon a táborban a közkatona zsebéből eszi meg a krumplit. — Lannes. Napoleon Murat miatt. 127. II. — 186. Katonák hogy keresik az élelmiszert a földeken. Bor és olaj van. *— 187. Danzigi chokolade Lefebrenek. *— 188. Napoleon gyűlöli az asszonyokat, kik politikába avatkoznak, királynékkal is szigorúan bánik. *— 189. A kis gyereket megöleli, ki őt élteti. — Spanyolok elfűrészelik tábornokot s égő kemenczébe vetik. René (?) Pavetti. *— Tilsiti béke, Eylau csata. — Spanyol pasquillek Bécsben. — *Az égő hidon átrugtatni(-nak?)*.

11. levél (verso): — Várjon az őrtüznél. — Katalin vagy Themire.¹ — Ebersbergnél átmenete a Traun égő véres holttesteken(?) keresztül. . . . (NV. II 6 s k. l.) Napoleon. — 190. Maj. 12. Bécsbe bevonul. — 191. Az osztrákok, táboru k Duna. Aspern. — 192. A lobau sziget. — 193. A fekete légió. — 194. Egy darabból álló híd Pozsonynál. 240 láb hosszú 211 (vagy 2. II). — 195. A parlamentérhez: Írja (?) az ön vezérének, ha nem tudja még, hogy én megtámadom. — 196. Vihar, mennydörgés a hídverés és győzelem (?) alatt. — 197. Milyen a bor? Lobau szigeten.

12. levél (recto): — 200. Avanti signori briganti, cavalieri ladroni avanti. — 201. Nem ad neki vizet Themire. — Eufrat fehér ló. — 198. Csatában is (?) orgyilokkal fenyegette a . . . — Legjobb vezérei elhullottak.

12. levél (verso): — Mi az a világ? Miért haragszik? Miért nevettek? Mi van a könyvekben? Mi a történet? — Mint haragíthatnálak meg? Megcsókollak. Látod, hogy megharagítottalak. — Kedves Lajos, szeress engem. Óh Isten, hát van-e bálványimádó, a ki jobban szereti bálványát, mint én téged? A hogy a hosszéiníta szereti Hosszeint. Hát akkor arra kérek, hogy ne szeress engem olyan nagyon. (NV. I. 145.) — Hiripi (?) Istók. 348. *— Erdélyben elfogott vadember. . . . — gyökérlángot vet, — *A halászok hálói beleakadnak a hajdani fatörzsekbe.*²

13. levél (recto): 1737-ben Rusztról Ilmiczre gyalog átmentek. — Egres fenyes erdők. — Lóhitáz a talaj. — Nádszálon át vezet isznak. — Földrengésnél megrepedt az ingovány talaja végig. — Az égerfák felemelkednek, s a fűzfák elmerülnek. — Tavak nevei. Királytó. — Földvár, Rókadomb, földsziget, Hosszudomb, Imeldomb. — Öreg fenyes. — Török rézék. — Darvak lármája alig különböztethető meg az emberi lármától.

13. levél (verso): — Mesterséges lábat koldusnak. — Zsvány fiát felfogadja. — Gyermekehely. — Azon vitáznak, hogy magányosok, vagy menhelyek ápolhatják-e jobban a gyermekeket. — Küld 50 ludort, de kikö-

¹ Fejezetcím lesz (IX.) s olyan hatásos névszimbolika, mint a *Fekete gyémántok* «Eveline vagy Evila?» kérdése.

² Innen kezdve a Fertőre vonatkozó adatgyűjtés keveredik a háborús anyaggyűjtésbe.

éssel, hogy Sátán Laczi fiát ne vigyék a menházba, nő aztán felfogadja szolgálónak Sátán Laczi feleségét, akkor mégis oda kerül a fia. — Antiquitas Sabariensis. 1286-ban Feketető, Jakabfalva, Fertő, Sárvölgye. Kenderalja. NV. I. 107.) Fertőben Széplak táján két harangot találtak, Széplak tornyában az egyik: — 7 esztendeig nő, 7 esztendeig apad.¹

14. levél (recto): — A világ szép rendét gúnyoló háromláb. — A pap mindig egy véleményen van, a nő ellentmond, ez teszi érdekessé. — A bodnár sulyka. — Adózók panasza a Fertő változásai miatt. — Nem lehet róla mapát csinálni. Krieger, Tunker. — Vittnyédi Rába visszafelé foly. — *Hanság tartja el szénával Bécsét.*

14. levél (verso): — *Sátán Laczi lángjeggy hat újj nyúlászáj. — Tanácsot ad: rabló ellen nem véd más, mint a bátorság. Éjjelre el ne hagyja azt a szobát, ahol a kincsét tartja. — Fegyvereit használatlanokká tette. —* Megírja a bárónőnek az esetet. — Az ajánl neki egy néma asztalost.² — Az alcoveot elsiratja. (NV. I. 181.) — Orvos pletyka bárónő ellen. — Hajókkal udják a Dunáról felhordani az épületfát a Répczén. — Valeria tartomány Galerius feleségéről. — Kelták 376.

15. levél (recto): — Bojotok pusztája. Pejoni (?) Strabo kastélya, Eginhard az avarok körsánczait rabolják ki a gallusok N. Károly alatt.

15. levél (verso): — Lovas század jön a helységbe, katonák jó mulatatók. — Zenekar, tűzijáték, lófuttatás, bűvészet, kártya, caroussel, ál Catalani, andres Stadl andres Madl, tiszték visznek feleségeket is, lehet bált adni, Istókot felöltöztetik betyárnak, pipával a szájában, pyrománia, szindarabok, Kozebue. — Nekem csillagom van. Hol van? Te vagy az. Mikor aztán az a csillag lehull. — Ha van lsten az égben, úgy az engem meghallgat (magához vesz?). Az teszi fel önnek (?) a koronát. — Van egy franczia nő, aki örül nemzete vesztésén. — Adjon nekem más nevet. — Catholicus lett a nő.³

16. levél (recto): — Önhez akarok menni, elfogad-e? — Nekem ez csak jux. — Más nem hiszi el, ez meg odébb megy. — Mondta volna inkább, hogy kedvese vagyok.

16. levél (verso): — A férfi helyzete, ki nem szerelhet, mert nem vihet nőt a házhoz. — Nem akarja őt elfogadni, mert nem akarja elválasztani a másik nőtől.

17. levél (recto): — Dupla ágyu, hordozható paizs, gumi elasztikum csizma, szélpuska regement, mágneses golyók, fára felmászva lőni. — Mikor érintkezésbe jön Lajos az eddig ismeretlen néppel, táblabírákkal.

17. levél (verso): KÉPEK.⁴ — A hallgatózó leány. — A macskákkal játszó. — A vizi szörnytől megijedő. — A megkötözött nő. — A kis szörny kicsiholt pipával. — Kihozza ölében a leányt. — Cambray és Katalin. — A nő a táborban. — A leány a nő keblére borulva. — Harcz Fervlansal. — Kend az Alvinczy? — A beteg leánynál.

¹ T. i. a Fertő.

² Az asztalos helyett: Mátyás mester. L. feljebb.

³ T. i. Katalin.

⁴ Jókai jegyzőkönyvecskéiben sokszor szerepel ez a cím. Illusztráció-témákat válogatott ilyenkor? Vagy — mint Diderot — ezeké a tablókka akarta kiszélesíteni a cselekmény hatásos pontjait?

A 18., 19., 20. és 21. levélen az insurrectióra vonatkozó anyaggyűjtés egy részét találjuk. Érdekesebb a 22. levél hátlapjától kezdődő összefoglalási kísérlet, melynek címe:

22 (verso): *Sorozat.*

1. Katonaság érkezik.		13. Alispán jö felhívni.	
2. Mulatnak.		14. Kihozza ölbe a leányt.	VII.
3. Nő átmegegy.		15. Leány kéri, ne menjen.	
4. Barthelmy.	V.	16. Alispánt átküldi násznagyal.	
5. Nő visszartart. Orvos pletykázik.		17. Insurgens-tábor, új világ megismerése.	
6. Leány sejt.		18. Lajos levelet kap.	VIII.
7. Madarát eltemeti.		19. Katalin töprengése.	
8. Komornyik halála.		20. Cambray megjelenése.	
9. Leány levelet akar küldeni nőnek.		21. Marie és Cambray.	IX.
10. Leány kifakad, anyát, nevet követel.	VI.	22. Katalin felkeresi Lajost a táborban.	
11. Fertő felmérése.		23. Lajos megesküszik Katalinnal.	X.
12. Insurrectio.		24. Katalin vezeti Fervlans ellen.	

23 (recto):

25. Fervlans a daemonlegióval a Fertő hanságán.	XII.	28. Harcz az insurgensekkel.	
26. Istók felgyújtja a bozótot.		29. Fervlans vége.	
27. S. Laczi és társai dolgai.	XI-XII.	30. A leány elhunyas.	XIII.

23 (verso): — Marie Katalinnál. — Leül a földre nevetni, hogy őt hiszik V. szeretőjének. — V. megmutatja K.-nak Marie levelét. — K. megszereti Mariet.¹

24 (recto): — Katalin töprengése. Elhagyja-e Vavelt, nagyon szereti. — Mariet is megszereti. Hát leánya? — Még is elhatározza magát, hogy nem viszi el Mariet. — Ekkor jön Cambray.

24 (verso): — Cambray átmegegy a N. várba. — Marie. . . . otthon. Katalin le akarja beszélni ragályos betegséggel. . . . , hogy Cambray el fogja neki mondani, hogy ő Themire. Erre én azt fogom neki mondani, hogy ő, a helyett, hogy elveszített volna, megszabadított engem. — Lizett nem megy veők, ott marad.

25 (recto): — Fervlans levele vádolja Katalint, hogy bele szeretett Vavelbe s ezért neki erőszakkal kell elvinni Mariet. — Alispán adomázik hőstet-tekről. — A levelet Sátán Laczi viszi Vavelnek. — Vavel elküldi a gyűrűvel Laczit Mariehoz. — Sátán Laczi a Névtelen várban fiával. — Marie követi kis Laczival. — Cambray ott marad a fülkében holtan és bezárva. — Eiviszi Tatába, orvossal találkoznak, azt megfogja, elhelyeztetni Mariet. Visszamegy Vavelhez.

25 (verso): — Fervlans átakar kelni a Hanságán, földindulás szakadéka vissza tartja. Hiripi (?) Istók felgyújtja előtte a bozótot. — Vavel Fervlansra

¹ Ujra visszahajlunk a kialakítgatás jegyzetei felé.

rá út, megöli. — Sátán Laczi hareza a daemonokkal. — Katalin inni ad Sátán Laczának s Fervlanst leszidja.¹

26 (recto): — Vavel az örtüznél Katalinnal. — Égesse el az okmányokat, hadd legyen vége az álomnak. — Alakok.

26 (verso): — Marie kéri haldokolva Vavelt és Katalint, hogy szeressék egymást, feledjék el a multat és ötlet, s rejtőzzenek el hogyan, hová?*

Most újra a nemesi fölkelés és a háború történetének részletezése következik a 27. levéltől a 37-ig. Csak egy-két nagyon jellegzetes följegyzést írunk ide:

34 (recto): — 153. Guillaume győri grl. leányát, feleségét pesti elfogja.³

34 (verso): — 162. Daemonok 6-ik olasz ezred.⁴ — 155. Proclamatiók Bajor orghan épen ugy sikertelenek, mint a fr. M. orghan.⁵

*

Alig szakad vége a *Névtelen vár* sok száz jegyzetének, a 38. levélen a Bülau olvasásának köszönhető másik regény terve következik, így:

38 (recto): *Kalandor.*

I. Ostrom alatt.

II. Tatár élet.

III. Rabló élet.

IV. Rabló idyll.

V. Megtérés.

VI. Herczegi élet.

VII. Fogság.

VIII. Jelenet.

38 (verso):

XVI. Keletindiai élet.

XVII. Mákony álmok.

XVIII. Hütlen asszony.

IX. Koldus élet. Csalók.

X. (Sekrestyés. *Ez a szó áthúzva, helyette:*) Katonának eladva.

XI. Sekrestyés, apácák, papok.

XII. Hamburgi korhely élet.

XIII. Hazatérés apai házhoz.

XIV. Hollandi jámbor élet (?).

XV. Nagyravágyó feleség.

XIX. Ördög lovakok, hamis pénzverők.

XX. Kapitány szeretőjének férje.

XXI. Az ördöngös tallér.

Ez már nem anyaggyűjtés, legalábbis nem abban az értelemben, mint a *Névtelen vár* számára történt. De ezen a különbségen alig csodálkozhatunk. A *Hirhedett kalandor* egész vonalvezetése készen átvehető: ez nemcsak anyag, hanem kiformált cselekvény is. Alig van egy-két mondata Bülau-Stramberg történetének, amely — azon a helyen és abban az összefüggésben — ne szerepelne Jókainál. Itt tehát adatgyűjtésre, apró részletek följegyzésére nincs szükség. Elő lehet venni a *Titkos történeteket* s magyarrá fordítván a szóbanforgó fejezet

¹ NV. II. 155. — Ezután *Alakok* c. idegen jegyzetanyag kezdődik.

² Ezután folytatódnak az *Alakok* c. jegyzetek.

³ A mag tehát itt is történelmi.

⁴ A «daemon-legio» tehát nem Jókai kitalálása.

⁵ Fentebb láttuk, milyen nagy jelentőséget kap ez a NV.-ban.

címét, az igazi regény síkjába kell áthelyezni az egyébként óvatosan megőrzött cselekvény egész összefüggését.

Csak néhány részlet elmélyítése kedvéért kellett Jókainak külön tanulmányokat végeznie. Nincs terünk arra, hogy a notesz minden ily szempontból gyanús sorát ideiktassuk, de vannak kétségtelenül ehhez a munkához tartozó bejegyzések, így pl. a 48. és 49. levél:

— Toronybul lelőgő kalithban nábob Audh krokodil tó fölött. (HK. 192—193.) — Zeib-al-niffa 527. Sommer Indiában. (HK. 193. s k. 1.) — A hős Begum 581.

— A Muhkalb vérivó és a baziliskot tojó 548. — A ki a Muhkalbot meg akarja látni, úgy megnő a feje, hogy nem tudja visszahúzni. 546. (HK. 153—154.)

— A szerelmes és a Muhkalb. — Tallért körül metszi. Domine salvum fac regem; fölmetélik (?).

Talán ide tartozik az az Indiára vonatkozó, de a *Hírhedett kalandorban* föl alig használt anyaggyűjtés, amelynek nyomait az 51. levél után következő számozatlan levéltől kezdve találjuk.

ADATTÁR.

AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK EGY XVIII. SZÁZAD- VÉGI KÉZIRATOS VERSESKÖNYVÉRŐL.

Aránylag kevés olyan énekanyagot magába foglaló kéziratot ismertünk, amelyet a XIX. századforduló körül írtak össze. Nemcsak nagyon kevés a XVIII. század végén inneni időkből származó, tartalmilag is ismert gyűjtemény, de ezeknek pusztán névszerinti létezéséről, vagy csak számáról is nagyon hiányos adataink vannak. Néhány nagyobb gyűjteményünk (Nemz. Múz., Akadémiai kvtár, Spataki koll. könyvtára stb.) e korból származó énekeskönyvanyagát is csak bizonyos, érdekesebb darabjaiban ismerjük. Innen van azután az, hogy a Versényi által kiadott *Sziveket újító bokrétán*, néhány Harsányi, Gulyás és Hodossy által ismertetett sárospataki kéziraton kívül csak a Gálos Rezső által újabban kiadatott *Pannonhalmi énekeskönyv* és néhány kisebb közlemény az, mely anyagot szolgáltat a magyar irodalmi népiesség gyermekkorának ismeretéhez.¹ Míg kéziratos énekeskönyveink bibliografiáját Erdélyi Pál legalább a XVIII. század közepe tájáig összeállította,² eddig nem volt olyan összefoglaló gyűjteményünk, mely magába foglalta volna legalább nevezetesebb gyűjteményeinknek a múlt század közepéig terjedő énekeskönyv anyagát, azaz azt az énekeskönyvanyagot, mely az irodalmi népiesség korának forrásanyagát szolgáltatja.

Legutóbb alkalom volt az Akadémia könyvtárának kéziratos énekes-és verseskönyveit is megismerni. Az e korszakra vonatkozólag már ismert P. Horváth Ádám-, Tóth István-féle és néhány kisebb jelentőségű gyűjteményen kívül itten található az Erdélyi János által összeszedett kéziratos népdalgyűjtemény — ennek kincsesbányáját csak részben merítette ki az a három kötetes népköltészeti forráskiadás, mely *Népdalok és mondák* címen a Kisfaludy-Társaság jóvoltából még 1846–1848-ban megjelent. A kéziratos gyűjtemény kritikai feldolgozása, az adandó részletkérdések tisztázása, a változatok összeállítása mind olyan eredménnyel kecsegtet, amely reményt kelt bennem arra, hogy ennek az anyagnak végre akad talán kritikai feldolgozója is.³

¹ Erre vonatkozó megjegyzéseimet v. ö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség* c. művének 189. lapján mondottakkal.

² Azóta az ő jegyzéke világi énekeskönyvek tekintetében legalább másfélszeresére bővült. V. ö. Szabó T. Attila: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században*. Zilah, 1934. 223 l.

³ E gyűjteménynek 1840-ig terjedő anyaga előbb idézett munkámban, az énekeskönyv leírások között feltalálható.

Az Erdélyi-féle gyűjtemény átnézése alkalmával kezembe akadt e gyűjteménynek egy kis 8-r. alakú, durva kézfűzésben, borító- és védőlap nélkül való verses füzete.¹ A füzet 23 levléből áll; a 23. csonka. A kézirat másolásának koráról, másolójáról és a másolási helyéről sem magában a kéziratban, sem a gyűjtemény más részeiben nincs adat. Korára vonatkozólag az írásszerű és a papíryanag alapján kétségtelen következtetést vonhatunk le. A kéziratot a XVIII. sz. legvégén vagy legfeljebb a XIX. századforduló első éveiben írhatták össze. Mivel a verses füzetben, a bejegyzések szerint, tót nyelvű² énekek is vannak, a másolás helyéül a Felvidéket kell megjelölnöm.

Bárki és bárhol is írta le ezt a kis füzetet, e korszak jellegzetes költői termékeit mentette meg számunkra. Az a 26, nagyobb részben magyar darab, melyet alább ismertetünk, érdekesen mutatja azokat az ízléshullámokat, melyek e korszak irodalmának vizében kavargtak. A régebbi korok ízléstörédekeit a rokokó galáns, érzélgősen finomkodó termékei követik. Ezek mellett, különösen a rokokó sikamlósságával, békésen megfér énekeskönyveinknek egy állandó ízléstörténeti eleme: a vaskos, sokszor trágárságig menő sikamlósság, valamint a már korábbról ismert kétnyelvűségnek (latin-magyar, latin-tót) játszi sajátága. És mindezek felett ott van az énekfűzetekben az az új járulék, mely csak a XVIII. század második felében lesz korabeli énekes- és verseskönyveink egyik legjelentősebb ízléstörténeti eleme: az egyre világosabbban érvényesülő népi hatás. E kor *első* irodalmának valóságos, kicsinyített képe ez a kis füzetke; ezért tartottam érdemesnek az Erdélyi-gyűjtemény füzetei közül közlésre kiemelni.

Maga a füzet, amint említettem, legnagyobb részben magyarnyelvű darabokat tartalmaz. A 11b levelen egy tót (?) nyelvű éneke, a 19a—20a levelen egy 9 vszkból álló *Wie kom ich vor deines Vatter* (!) kezdetű, német, a 20b—21a levelen egy négy vszkos *Humilkov Matyej Zoravi* kezdetű latin-tót nyelvű ének van. E mellett közlésemből kimarad az az alábbi 12. és 13. darab közé beírt 4 latin ének, melyeket odébb, közlésemben, csak kezdősoruk, illetőleg nóta-utalásuk szerint ismertetek.

A közlésben, még a központozás tekintetében is, szigorúan ragaszkodtam a kézirat szövegéhez. A kétféle s-nek megkülönböztetését (f és s) azonban, mint teljesen lényegtelen, figyelmen kívül hagytam. Az egyes énekek előtt álló számozás és a 17. darab *Verstöredék* címe tölem származik. Az egyes versekhez fűzött megjegyzéseim kivált a változatok felsorolására szorítkoznak; a változatok megállapításánál néhány esetben segítségemre volt Horváth János e kor énekanyagára vonatkozólag gazdag énekmutatója is. A *Spataki dalok* rövidítés a *Régibb és újabb, részint vlg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye* c.-en először 1826-ban Sárospatakon megjelent gyűjtemény 1834-es 2. kiadására vonatkozik.³

¹ Jelzete: *Magyar ir. Népkölt. I. 4-r. 207 sz.* Jelentőségére rámutattam, a kéziratot leírtam és énekeit kezdősorosan ismertettem előbb i. m.-ben *Akadémiai verseskönyv* címszó alatt (48 és 113—114 l.).

² E sorok írója a bejegyzések igazságát a tót nyelvben való járatlansága miatt nem tudta ellenőrizni.

³ A ()-be tett szöveg saját pótlásom, a []-be tett pótlás a kézirat rongáltsága miatt hiányzó szövegrészt adja.

1.

Tul a' vizen Nymfara Akadtam	A hó (?) is fenesebb lenne
Szepleany Tam kasztor (!) a' termete	Ha homlokán járna kelne
Liliom a' tekintete	Mézből van a' beszelloje
Ejen minden lépentese (!?)	Szegfőből a' nyeldekloje
Malosa a lepentese (!?)	Tavaszi maslas a' nyála
Portzelan minden teteme	Jo fele czitrom az alla.
Ortzaja rosa gyongy szeme	

Szemöldöke krepni (!?) munka
Szem pillája remek munka
Orra kökörts (!), feje gyemant
Az inye arany paszománt
Nad mezből van az ajaka
Aszu szolloból a' nyaka
A mellye tsupa¹

A kézirat 1a. levelén.

2.

Mas

Oh en edes szep kedves rósam,	Hogy elhagyot szep szerelmem
Frissen tartott szep violam	Akkor en nagy(ot) bukt(am) est(em)
Banat mily kegyes dajkam	De bartsak már valahara
Edes lelkem szep mahshan (!) ²	Repülnél az ablakomba.

Anya szebbet te naladnál	Tudod sokszor galamb módra
Nem szült szebbet te magodnál.	Csokot adtam ajakodra
Bar tsak nekem jó szót adnál	Meg szannalak ha meg szannal
Megkeresnelek hazodnál.	Meg várnalak ha (me)g várnál

Olyan vagy szivem mint Pava	Edig sziven (!) enyim voltál
Mejj ekesen jár setálva	Nyugod szivem immár masnál
Hogy (h)a süt a' nap sugara	Nem szolhatok tsak jajgatok
Ragyog szép tsillag magara.	Magamnak nem használhatok.

Kerlek rolam tanullyatok
Hogy ti is így ne járjatok
tantum.

A kézirat 1b. levelén.

3.

Mas

Ritka kertben találsz télben ki nyílt virágot
Vagy zoldellő (!) kettes kettő pálmafa ágot
De óh melly nagy szerentse
Bár akárki tekintse
Nálam vagyon Istenemnek egy draga kintse.

A hazán tul az utzan túl alig setaltam
Kertet frisset es ekeset mindjárt talaltam
Mellybol rosa szalamat
Gyönyörű virágomat
Leszakasztam elem vele fris világotat.

¹ Értelmetlen, olvashatatlan szó.

² *Marcsám* vagy *mátkám*?

Nagy jót kertünk, jót is nyertünk a nagy Istentől
Már nem felünk a míg elünk tsak ejünk szentül
Ez az öröm el müllyek
Merges örömrre vallyek
Veletlen hogy mesze tölunk veletlen ajjek.

- 4 En kegyesen (!) szerelmesem tudom mi legyen
Az szerelem engedelem tudom mit tegyen
Mellyre ajánlásodat
Hited fogadasodat
Tetted és így önnön magad ennekem adad.
- 5 El is hiszem hogy én tölem meg nem tagadod
Tiszteletem becsületed hiven meg adod
Tapasztalom husegedet
Hozad szivesseget
Tartsd meg azért szép galambom szelidségemet.
- 6 Olyak ugyan sokan vannak kik sok orszagot
Bekerülnek meg szemlelnek ijjen josagott
De ime ez a' város
Melly nem illy igen karos
Azt mivelte kegyesemmel hogy lennek páros
- 7 Őszi szeles hideg télben minden virágoznak
El hervadnak, meg szarodnak nemely zöld agak
De ki ezt meg talallya
Eletenek palmaja
Meg virágzik telben nyarban szep nyoszójaja
- 8 Volegenyunk egy remenyunk osztan vegtere
El fel emel szerelmevel fenyes egekre
Mennyei lakadalma
Ó lész lelkünk oltalma
Es az egymast szeretőknek draga jutalma.

A kézirat 2a—b levelén. — Változatait l. a *Szíveket újító bokréta* (48. l.), P. Horváth Adám *Ötödfélszáz énekek* c. akadémiai kézírata (132. sz. ének) és a Vietoris vagy *Esterházy-énekeskönyv* (M. Könyvszemle 1905. 131. l.) énekei között.

4.

Mas

Most jöttem erdejből erdej országából
Meg sincs maradasom koztetek lakasom
Szegeny árvo (!) fejem nints hová hajtanom

Nunc veni ex Transilvaniae e regno (!)
Nec tamen quietem inter vos habeo
Ve (!) miseram caput quo ponam nescio

Most jöttem erdejbol erdej országából
Lovastol nyergestől egy nyargalt szolgálástól
Szolgámnak a neve hánd el vesd el Gyurka
Magamnak a neve bujdosó katona

Elment az en uram a' Török taborra
Meg gyaszolom ötet fekete barsomba
Delig feketebe del után veresbe
Veres pantlofingba (!) sarga tzipellőbe

Most akarnek rosam szeretott tartani
 Kiuttott az arviz mesze hozam jonn!
 Sikos a' Palloja be talalnek tsuszni
 Ifju legénynek kár voln oda veszni.

A kézirat 3a—b levelén. — Az 1—4. vszk változatait l. Thaly: *Adalékok* I: 225—26., Mátray: *Magy. népd.* I: 2: 77., Erdélyi J.: *Népd.* I: 448., III: 67., Pap Gy.: *Palóc népk.* 21., Székely—Abafi: *Szerelmi népd.* 23., 53., 92., Arany—Gyulai: *Magy. népk. gyűjt.* III: 87. és 141., Kriza: *Vadrózsák*, 152., *Magy. népk. gyűjt.* VI: 36., VII: 245., Kálmány: *Koszorúk* I: 117., Bartalus: *Magy. népd. egy. gyűjt.* II: 30., Limbay: *Magy. népd.* III: 28—29., Kacsóh Pongrác Magyar Figyelő I: 19. sz. 81., *Ethnographia*, 1911: 40. és 1913: 364., Bartók: *A magy. népd.* 44 (153). Az 5. vszk egy az előbbi 4 vszkhöz hozzáénekel, de szervesen hozzá nem tartozó népdaltöredék. — A Thaly által közölt változattal kapcsolatban felvetődő és a Thaly forrásközlő módszerére vonatkozó megjegyzéseimet külön feldolgozandónak tekintem.

5.

Más

<p>1 El kel menni, nincs mit tenni
 Jaj jaj melly keserves
 Marsot vernek pedig ennek
 Engedni köteles
 Szegény fejem, mert fel vettem
 Hopenzem s ezzel kötöttem
 Zászlóhoz hitemet
 Zaszlóhoz hitemet</p> <p>2 Bucsut veszek már elmegyek
 Tőled edes kintsem
 De remenylem jó Istenem
 Megtartya edesem
 Vegyen téged job karjára
 Ne legyen elted karara
 Semmi veszedelem
 Semmi veszedelem</p> | <p>3 A viteznek bátor keznek
 Kel lenni aziyének
 Mert ki az anyát siratya
 Vezetet jól nem halgatya
 Csak vitezek fatya¹</p> <p>4 Bár betegség vagy más inség
 Rongallya testemet
 Tűz vagy tenger eles fegyver
 Fogyasza eltemet
 Akkor is vegso tsap verem
 Hozad nyujtom lelezesem
 Míg lesz lelezesem
 Míg lesz lelezesem</p> |
|--|---|

3b lev. — 1—2. vszkában kisebb eltéréseket, 3—4. vszkában teljesen eltérő változatot magábfoglaló ének található a *Spataki dalok* (124. l.) között. Másik változata Thalytól. (*Vit. ék.* I. 301. l.)

6.

Jelzés nélkül a *Boldogtalan vagyok* kezdetű Balassának tulajdonított ének kureckori változata, az ismert

Zöld erdő harmatját,
 Piros csizmám nyomát...

A dal szövege szóról szóra egyezik a Thalytól közöltével, de hat sorral hosszabb: az utolsó előtti strofa nem két sor, hanem négy, s van még egy 11. versszak. Ezt a két versszakot közlöm.

¹ Utána *item* áll. A verssort tehát ismételni kell; de így is hiányzik a versszakból még 2 sor.

Hoszú bujdosásom	Valahany csillag az égen
Leszen takozásom ¹	Az ettyizaka (!) ragyog szépen
Már szived nem szomoritom	Anyi sokkal aldjon Isten
(Már szived nem szomoritom)	Szivem kíványa szivesen

A kézirat 4a—5a levelén. — V. 6. Thaly: Szépirodalmi Figyelő, 1862. évf. 19. sz. 289—92., U. a.: *Vit. érn.* II. Toldalék. Megvan az ének az Erdélyi Múzeum kéziratárának (1815 sz. 16-r) egyik énekeskönyv töredékében. V. 6. Szabó T. Attila, Erd. Tud. Füz. 20:9. és U. a.: *Kéziratos énekeskönyveink* 194—95; I. még Dézsi L.: *Balassa B. minden munkái.* II. 215. és 737. Dézsi az akadémiai példányt Thaly közlése nyomán kereste, de nem találta; talán ez az a példány, melyre Thaly hivatkozik. (V. 6. Dézsi. i. h. 737.) Változata Kálmány Lajos: *Koszorúk*: II. 45.

7.

Más

Jöj be hozam elfaradtál	Tarka vankost hatot is
Fekügy mellém ugy nyugodjál	Edes szivem Mariskám
Raktam alad rakok is	Edes szivem Katikam

A kézirat 5a levelén.

8.

Más

1 En istenem be szép élet	4 Anygyali abrazatodat
Aki Deak legendy lehet	Kebeledb(en) nyílt rosadat
Deak legény hajnal csilag	Vekony kartsu derekadat
Arany garadicson ballag	Ad nekem rosam magadat
2 A szép deak arany alma	5 Rosa vagyok leszakoszthatz
Nem játszik vele a' szalma (?)	Piros vagyok megtsokolhatz
Hanem a ma furtsa dama	Sáros vagyok megtörtülhetz
Kinek vagyon batorsaga	Fejér vagyok megölelhetz
3 A szép legény roszmaringszál	6 Erted rosam vagyok beteg
Libanus erdejen setal	Lel a' minden napi hideg
Anyátskaja bunös madár	Oda vagyok el olvadok
Bunos (!) erdőb(en) serikál (!?)	Erted rosam majd meg halok

7 Jöj be hozam elfaradtál
Mert tudom hogy el allottal
Adok párnat fejed alá
Teszek dunnat farod alá

A kézirat 5a—b levelén. — Változatait felsoroltam az Erd. Tud. Füz. (20:11)-ben ismertetett *Szép énekek* c. gyűjtemény ismertetése kapcsán.

9.

Más Cantio Elegans

Inolus Inolus Ki miatt szivem búss	Sirjatok óh rabom (!)
Armenus köszáli Szivem megkötözi	Zokogjatok nagyon
	Mert én meg siratlak
Inolus inolus Corde mihi solus	Mig konyveim hulnak
Rupes Armeniae Esleae (?) deliciae	
Lugete capturum Lugete socivum	Sic caslides musae
Quia ego flebo Donec vitam traho	Driades Pueliae
	Datae jembundos
	Tristitiaie sonos

¹ távozásom ?

Nimfák(na)k seregi
Musák szép korusi
Ot — — — — —¹
Sirassatok jajjal

Tilea Tilea
Dilecta tilea
— — — — —¹
— — — — —¹

Montes mei montes
Delítiae montes
Datete sodales
Sub umbris (!) iacentes

Harfam zoldello fám
Kintses kamarátskam
Ha beléd nyulhatnék
Megszabadulhatnék

Mar ti magas hegyek
Csergedező berkek
Mind meg hotsassatok
Rolam jot mondjatok

Igaz iteletű
Bűnt gyűlölo Isten
Illy nagy bunost vegy be
Draga kegyelmedbe.

Bár tsak ajtod meget
Adj részt az egekb(en)
Kiert ditsertessel
Mind örökké Amen.

A kézirat 6a—7a levelén. — Változatait a *Bocskay daloskönyvben* (Erd. Múz. 1898. 449.) és P. Horváth Adám id. gyűjt.-ben (206. sz. ének) olvashatni.

10.

Más.

Arany ideim fojosa (!)
Szivemnek vigadozasa
Beborula jaj elmula
Minden kedvem fordul bura
Azért hogy innét válásom
Esik végső bútsúzásom

Isten hozad szép viola
Kit szájam gyakran tsokola
Meg emlegetlek mig elek
Mig bennem tseng — —²
Bujdosasim a'mig nyulnak
Banatim addig ullynak

De azt bizom Istenemre
Hogy vigyazon kegyesemre
Ha személyét nem láthatom
Ha híré is nem halhatom
Csak hogy legyen egessege
Halhatatlan békessége

A kézirat 7a—b levelén. — 5 vszakos változata a *Sziveket újító bokrétában* (154.).

11.

Nem nyughatom tsak bujdosom még éjtszaka is
Azért nintsen nyugovásom ha aluszom is
Homajosnak tetzik nekem a' fényes nap is
Könyveznek utazasimban talam a' fak is³

Mondjatok mi az oka hogy keserűség
Ellyel nappal szorongatya szivemet kétség — —⁴
Mert kit szivem szeret kemeny Sara
Mondjatok meg kinaimb(an) mikor lehet veg

¹ Olvashatatlan sorok.

² Olvashatatlan szó. Nyilván: *lélek* (jelzővel!).

³ E sorban levő kép népdalaink egyik legszebbikében, az *Amerre én járok, még a fák is sírnak*... kezdetűben, egész dallá bővül.

⁴ Értelmetlen, olvashatatlan szó; egyébként is az egész versszak szövege romlott.

Nem nyughatom tsak bujdosom mint sebes szarvas
Mert kit szivem szivből szeret kemény mint a vas
Természeti hideg hozam mint szintén havas
Beszedében olyan hozam mint a kemény v[as]

Libiában tigris modra felnőtt oroszlán
Avagy fene tigris aki tsak vért kíván
Pusztán lakott (!) praedajával soha így n(em) bán
Ko sziklanál keményebb szív ki engem nem szán

A kézirat 7a—8a levelén. — Változata a *Vit. én.*-ben (II. 332.).

12.

Alia

Akit elfelejtett Cupido nem ejtett Keserves hálojába Boldog az valójába	Ha rendes formáját Visgáлом gyöngy-száját Csokolom annál jobban Eled tüzem fel lobban
Mert szivet fájdalom Szemeit siralom Még annak nem epezti Magát buval nem veszti	Az is baj ha latlak Az is ha nem latlak Jaj ég szivemb(en) a tűz Eretted óh drága szűz
Nem így van-é sorsod Keszíti koporsod Avenos (!) tegzes fia Meg van fel vont uya (!)	Szánd meg hát kinomat Talám nagy lang[omat] Edes tsokod harmatya Egy kitsint m(eg)olt hatya
A mi nap egy szűzzel, Meg estem nagy tűzzel Egeti már mejjemet Alig lelem hejemet	Szép ohajtasoddal Mezes tsokjaiddal Elezgesd betegedet Aki ohajt tegedet
Vidam ket szememnek Es szemoldokemnek Nyila szivem sebhette Csak veszek mar erette	Másként el temeted Ha szegényt m(eg) veted Ha kereset utalod, Magát halva találod
Ha piros rosait Ket arany almait Mellyek ortzaján nőnek Es fejr melly(én) ülnek	Ezt irjak vegetére Koporsom kovére Ez a Venus ölebe Holt meg nagy szerelembe
Tekintik szemeim Ujulnak sebeim Mikor ezekhez nyulok Sebesebb langal gyulok	Kupido kinozta Halálát okozta Ez a Venus fia vólt Szerелеmbe meg hólt.

A kézirat 8a—9a levelén. — Változata a *Magyar és latin versek gyűjteménye* címen ismertetett kéziratban (Magy. Nemz. Múz. Oct. Hung. 769. sz. 8-r. 132 lev. V. ö. Szabó T. Attila: i. m. 163.). Még egy változata P. Horváth Ádám id. gyűjteményében (121. sz. ének). — Utána a kéziratban a következő teljes egészében latin szövegű énekek következnek: 9b. lev. *Quae coelo facie bella* 4 vszk (Versi ad *Világ haszontalanság*); 9b—10a lev. *Vivat nostra corona* (Cantio: *Ohajtással telnek...*); 10a lev. *Fost perorationem* (ad notam *Ha teget [!] nem latlak*); 10a lev. *Oh vos coeli hinc fidei* (ad notam *A nap kerül hajnal derul...*).

13.

Alia ad notam A nap derul
Ejj vigan ejj semmi veszely elted meg ne zavarja
Semmi méreg semmi féreg soha ne marja
Legyen olyan boldog sorsod
Hogy messze legyen koporsod
Midőn sok eredmény után
Elmegy az élőknek után
Sok országon, s világon
Hordozzon az Ur.

A kézirat 10b levelén. — Változatai: *Dávidné soltári* (Etnographia 1914. 106.), Erdélyi János (id. mű, I. 40.) és az Akadémia kv.-ban Magy. ir. Népkölt. 8-r. X. 193/25. sz. kis kéziratában. V. ö. művem 207. lapjával.

14.

Mas Nota

Ha nekem szoltal volna	En te hozzad hiv voltam
Most szeretőd szep volna	Tsak hogy hozzad nem szoltam
De nekem nem szoltal	Nem mertem trefalni
Velem tsak trefaltal	Szived ostromlani
El mult idő ne sirassad mar.	Feltem szégyenben kel maradni
Keső imar bankodni	Mar ugy vagyok mint arva
Töllem el kel maradni	Mint a galamb bezárva
Im latod utamat	Ne meny hat el töllem
Indulo labamat	Ne meny el mellolem
Talam többbe vissza sem jövök	Mert erted meg kell halmom edesem

A kézirat 10b—11a lev.-én.

15.

Alia Mas

Bodrok partyan nevedeket tulipant	Megkerdezem szeretőtől szeret-é
Bus szivem tsak teged ohajt, teged var,	Megölelem megsokolom tartya-é
Bokrétamnak el hervadot szépsége	Katonava lettem rosam szanod-e
Oda tulipantom gyönyörűsége	El kell innét maseroznom banod-e

Az en kedves szeretőtől meg valok
Mellyet en nem kevesse szajnallok (!)
Többet veled edes rosam nem halok
Mas országon nyugodalmat talalok

A kézirat 11a levelén. — Ehhez az énekhez tartozhatik a 17. alatti *Vers-töredék* is; ez a kézirat rendszertelen másolása folytán szakadhatott el a fenti verstől. Az éneket magát egyébként több kéziratban is gyűjteményben olvastam. Megvan Horváth János szerint (*A magy. ir. népiesség Faludítól Petőfiig* Bpest, 1927. 94. lap) a *Világi énekek c. Nemzeti Múzeumi kéziratban* is (174. Oet. Hung. 129 l.). Leírtam magam is *Kéziratok énekeskönyveink c. művem* 206. lapján. Megvan még az ének hasonló vagy eltérő változata a *Pannonhalmi énekeskönyvben* (Győri Szele kv. 5. sz. 6. l.), *Dávidné soltári*ban (Ethnogr. 1914. 43.), Jankowich Miklós alább i. gyűjt.-ben, (Ethnogr. 1902. 89.), Bartalus István: *Magyar népdatok* II. 20., Erdélyi János: *Népdalok és mondák* I. 66. és az Erd. Múzeum *Kim Sámuel énekeskönyvben* (IK. 1931. 489.) is. — A fenti ének után egy *Alia* jelzésű, *Pomali me pichaj* . . . kezdetű, talán tót nyelvű dal következik a kézirat 11b. levelén.

16.

Más

A ki tudja, meg ne mondja
Mére lakik Pista Bátya,
Szintúgy meg ugrik a sárba

Csaknem elájultam, hogy meg hallottam
Hogy Németet szeretsz, el iszonyodtam
Magyartúl lett pártolásod
Hidd el megbánod
Hogy a plundrát meg szeretted Még megutálod.
Mellyet mikor foldasz, akkor meg latod

Tellyen kedved Tászlíjában, Mantsetájában
Mellyet mellyén kezén hordoz a kurvannyában
Huntzout (?) minden Német Magyar Országban

A kézirat 11b—12a levelén. — Az ének első három sora egy népies dal töredékének látszik és mint ilyen, teljesen különálló az utána következő kilenc soros énektől, mely nyilvánvalóan németgúnyoló célzattá.

17.

Verstörédék

Ha tsak ugyan töllem elmégy drága kints
Ket fekete kek szemekkel ram tekints
En is teged emtegetlek mig elek
Egyetlen egy gyönyörűséges lelek.

A kézirat 12b levelén. — Törédék voltára és hovatarozására vonatkozólag l. a 15. darabhoz csatolt jegyzetet.

18.

Alia Mas

Szanom leanyi viragom	De hogy vagyon mar egy parom
Melynel nem vóit szebb jószagom	A mint fujja tsak ugy jarom
Banom hogy egyes eletem	Ifju legeny* dolga játék
Hogy meg tovább nem tehetem	Jaj be nagy jot elbotsatek
Eddig tsendességben eltem	A mikor tettzik dolgozik
Senki fatyatol nem féltem	Ha van kivel katzirozik.

A kézirat 12b levelén.

19.

Alia Mas Nota

Mi bajom nem tudhatom	O de kinos gyötrellem
Erzem ki nem mondhatom	Ez a titkos szerelem
Belől van nyavajam	E betegit ennyire
Rolla nem szolhat a szam	Futhat halal révére
Fáj igen szivem	Mar bennem sebet tett
Fogy igen a szinem	Ez rajtam erőt vett
Szep rosaim sargulnak	Alig járok nem birom
Ortzaim pirulnak	Ezt is sirva irom

* Elírás leány helyett.

Van bajom hogy ha latlak
 Banom ha nem lathatlak
 Rosa szín az ajakad
 Fejer alag (!?) a nyakad
 Elhatok¹ (!) ha tekintlek
 Tekintlek Tsokollak (!)

Forduj rám tulipantom
 Lilomom kívánom
 Hogy ha veled lakasom
 Lehetne mulatasom
 Be allanek kertesznek
 Rosas kert a kebeled
 Meleg agyba teveled
 Ha tettzenem tsöznek

Sziv szakadva ohajtom
 Mikor azt meggondolom
 Midon aztat Farodban
 Nyomtam gyakran markodban
 Veled ha lehetnek
 Tőled részt vehetnek
 Azért szivem ha lehet
 Enyhítsd meg szivemet

A kézirat 12b—13a levelén.

20.

Alia

1 Gyaszos szivem jaj mint kesereg
 Csorgo könyvem nezd mikent pereg
 Mint paratlan gerlitzenek
 Bus mejjem hereg
 Eröm szakad
 Könyvem fakad
 Labam tenfereg.

Hiv szivedre kinom terjesztem
 Gratziadban ügyesen² (?) rekesztem
 Gyogyítsd lelkem mert eritted szive-
 Szerelmekkel [met vesztem
 Szerelmekkel
 Szivem epeztem

2 Titkon sirok mas hogy ne lassá
 Gyötrelmimnek soha nincs massa
 Badjatt szivem fajdalmanak
 Nincsen nyugvása
 Hiv szerelem
 Veszedelem
 Egek tsapása.

O ékes képed szivem viselem
 Hivsegedet neked szentelem
 Vig kedvemet szerelmemet
 Tsak benned lelem
 A szerelem sérelem
 És kész veszedelem

3 Nyavajámon nints ki segitsen
 Fajdalmamon nints ki enyhítsen
 Epült ezen ily gyötrelmem
 Ily drága kintsem
 Aki veszthet
 Elesztgethet
 Tob (!)³ senki nintsen

Szined előll távozni félek
 Mást nem esmerék
 Mig az halal ram ne talál
 Te véled élek
 Tapasztalt⁴

4 Tsak te vagy akinek dolgozok
 Hogy nem birlak keserves dolog
 Kjjel nappal fajdalmakkal kinladoz-
 Szejejedert [nak (!)
 Szerelmedert
 Jaj majd meghalok

8 Hivem, neked szentelem szivem,
 Vedd hiven hűségem
 Mert szerelem veszedelem
 Rongálják testem
 Rám te hozod
 Te okozod
 Gyaszos vesztem

¹ Elhalok?

² Több.

³ Űgyemet?

⁴ E versszak a kéziratban ilyen csonka. Valószínűleg a *lélek* szó maradt ki.

De gyilkosa annak hogy lennék
Kinek te vagy kedvesb mindennél
Ki imádott attól vádost(!)?¹
Bizonynal vennék
Szívem olvad
Szám nem szolhat
Most többet ennél

Szerelmednek oltárán égek
Erdeklének ezerinségek
Kinaimnak fájdalomnak akkor lesz
Ha betelnek [végek
Kik terelnek
Azonkéthségek

Merges Venus meddig epesziesz
Rab lantzoddal mikor eresztesz
Azt mondhatom nem birhatom
Soha esztet(!) el
Kemény kezed megtelézett
Duffla keresztel.

Rab többször is tudod hogy voltam
Mérget mézben sokat hoztam
De tzelomra szandekomra
Addig gyaszoltam
Mig enyim lett
Kedvében tett
Kinek hódoltam

De miolta tudom mi a szép
És miolta kedves a szép kép
Oly mérgesen hogy téphessem
Nem ragad rám lép
Es ugy emészt
Majd minden részt
Benned kéjyel (!) tég

Most vagyok rab érted, ügyemet
Szánd meg buba merült szívemet
Gyogyítsd csokod harmattyal
Ujjult sebemet
Mert különben
Eltemeted
Igaz hivedet.

Imé midőn kedvemre éltem
Szerentsemet boldognak véltem
Drága képet, igen szépet
Amint szemléltém
Szabatsagom
Jaj rabságom
Ár² (!) fel tseréltem

Nyavajámat ettől terheltem
Szívem kies szemmel nem néztem
Noha szívem kedves szívvel
Kardom viseltem
Kit ohajtok
Vagy siratok
Nem élhet velem

Csak erretted (!) illy veszedelem
Tsak általad érted (!) vedelem
Érted gyötör majd öszve tör
Forro szerelem
De szerelmem
Veszedelem
Gondolhat velem

A kézirat 13b—15a levelén. — Változatát l. a Harsányi István és Hodossy Béla által ismertetett *Nóták harmonidjokkal* c. gyűjteményben (V. ö. Ethnographia XXIV—1913 és XXV—1914. évf.). Másik három vszkos változatát (az itt közölt 1., 2. és 4. vszka) l. a *Spataki dalok* között (66—67. l.). Megvan még *Bágyadt szívem jaj mint kesereg* kezdettel P. Horváth Ádám id. kéziratában (V. ö. Erdélyi Pál, Erd. Múz. 1908. 238. s k. l.) A főntebb közölt vers a legteljesebb változat.

21. Mas.

Vilag haszontalanság
Nints benne allandoság
Uj modit szereti
Minden azt kedvelli
A regi már nem betses
Nem modi nem is betses

Magyar mente nem modi
Lengyel mente a módi
A kantus kartonból
Ha készül giganból (?)
Nagyobb paradat³ (?) teszen
Urfira igy kert (!) teszen

¹ Vádat?

² Már.

³ Parádét?

Grofra a vágynak janyok
 Kivalt a kis aszszonyok
 Szegénynek nints betsi
 Nints nalla keleti
 Paros (!) immár e világ
 Fraj tziher is erre vagy

Kutya szokott egy börben járni
 Tsak egy köntösben
 Nem illik dámához sem
 Uri rangjához
 Tsak egy köntösben járni
 Jobb aztat is el adni

5. Csizma dámát nem illet
 Hegyesebbeket lephet
 Há tzipöt labara
 Huz lába ujjara
 Pántoflit ferhez mehet
 Urfira így szert tehet
6. Ha tsak nem jó terd hajto
 Nem dama ha katzago
 Ha nem vesztegető
 Vagy ha nem bő köto
 Nem dama ha nem ados
 Szegeny ha nem ki kapos

A kézirat 15a—b levelén. — Változata megvan a Nemz. Múz. Jankovich-féle, *Magyar világi énekek gyűjteménye* [(1789) Hung. Quart. 173. sz. 4-r.] IV. kötetében. V. ö. id. művem 144. lapjával. L. még P. Horváth Adám id. gyűjt. 192. sz. énekét, mint változatot!

22.

Más

1. Kintsem komám aszszony
Tsak olyan az aszszony
Ha meg iszsza magat
El hullatja sz . . . t	6. Szeretőt mellette
Másat kék tartani
Mert rantzos ortzáját
Nehéz tsokolgatni
2. Nem én vagyok a vén
Az én uram a vén
Tudja a jo Isten
Nem szerethetem én	7. Bár tsak estve volna
A vagy eső volna
A vagy minden heten
Harmas innep volna
3. A püskönti (!) rosa
Kihajlott az utra
Nosza szívem matkam
Köss bokkrétat rolla	8. Ritka rendet vagtam
Vastag bagjat raktam
Minden bagja alatt
Egy pár tsokot kaptam
4. Minek nekem rosam
Az az szép bokkréta
Magam is vagyok én
Egy szal levendula	9. Nosza szívem matka (m)
Had el az uradat
Add el a farodat
Ruhazd fel magadat
5. Soha se volna szept
Mint vén aszszonyt venni
Ha sok pénze volna
Aztat szamlalgatni	10. Lam a komam asszony
Eladta a farat
Megruhazta magat
Megruhazta magat.

A kézirat 15b—16b levelén.

23.

Mas

1. Bamultam bamultam az apatzan
 Vigabban én nallam a kis fatzan
 Valogat a tanzban
 Mig urak a nyarsba nem vonjak

- 2 Szep a rongy szep a rongy de tzigánynak
Szép a konty szép a konty de szep janynak
Hol mi bolustyanak (!?)
Mezit labosoknak jo a parta
- 3 Volt reszem e hitván tsemegeben
Mikor fejem forgott az egekben
Gyöngé igen kedves
De maga az redves veszedelmes
- 4 Lassa hat a ki mit fog velni
Szolja azért ki mit tud beszolni
Más maradjon massal
En gyöngy virággal fogok elni.

A kézirat 16b—67a levelén.

24.

- 1 Mikor szeretőjét várja Trallarum [haj]
Fillis magát kertbe zárja Trallarum haj
A berekbe rejtezett
Reá álom érkezett Trallarum
- 2 Mint a szüléknek szokása T(rallarum haj)
El jött anya hogy meg lássa
Hát tsendesen aluszik
A Fák között nyugoszik T(rallarum haj)
- 3 Annyának nagy örömében T(rallarum haj)
Ugrál a' szive mellýében
Csokolgatván Leányát
Igy áldá szép virágát T(rallarum haj)
- 4 Igaz artatlanságodért T(rallarum haj!)
Tiszta Szüz jámborságodért T(rallarum haj!)
Anyai áldásom vedd
Ezer tsokok között szedd Tral(larum haj!)
- 5 Az Anyai meleg tsoktól T(rallarum haj!)
Felébrede az álomból T(rallarum haj!)
Igy kiálta Dámonhoz
Az ördög de későn hoz Trall(arum haj!)

A kézirat 17a—b levelén. — 15 vszakos változata az Erd. Múz. *Vutkovics*-énekeskönyvében (1798) 112. sz. ének.

25.

Vivo roso (!) non morui
Ad Fortunam remanui
Loque unum ad ultimum
Ad animi solatium

Élek rósám nem holtam meg
Szerencsédre maradtam meg
Szólly hát egyet utoljára
Szivem vigasztalására.

Per plateos ambulavi
Ad alteram prospexavi
Unam duo sibillari
Scio quare faciar

Egyik uttán végig mentem
A' másokra tekintettem
Egyet kettőt fűtten tettem
Tudod miért tselekedtem

Quando ego puer fui
Pro puella mox morui
Jam nunc quia adoleasco
Pro puella mox moresco

A' mikor én gyerek voltam
A' dioért majd meg holtam
Már most mivel nagyobb vagyok
A' szép Leányért majd meg halok.

Non darem centem petacis
Pro Kereszturi nundinij (!)
Cum nundinis quid facerem
Sed tecum mox pernoctarem

Nem adnák száz petákért
A' Kereszturi vásárért
A' vásárral mit tsinálnék
De te veled veled hálnék.

A kézirat 17b—18a levelén. — 5—6 verszakának változatait I. P. Horváth Ádám id. gyűjt.-ben, (170 sz. ének) Bartalus István *Magyar Orpheusában* (84 l.) és Erdélyi János: id. m. II. 70 l. Utolsó verszakának távoli változatát I. Arany—Gyulai: *Magy. népk. gyűjt.* (II. 79.) Ez az ének népdalból, vagy legalább is népies dalból latinra is lefordított kétnyelvű ének. A diákéneklésben, mint azt már egy dolgozatomban kimutattam (*Adalékok és szempontok a magyar diákéneklés ir. tört. vizsgálatához*). Az Er. Múz. Egy nagyenyedi vándor-gyűlésének Emlékkönyve 1931.), az ilyenféle játszi énekalkotás máig divatozó szokás.

26.

Ha megházasodom
Jaj egy Vén Szatyrot veszek
Meg ölelem hortyog

A kézirat 18b. levelén.

Meg csókolom rotyog
De majd meg ékelem,
Hogy nem lityeg lotyog

SZABÓ T. ATTILA

SÁROSY GYULA LEVELE SZAKÁL LAJOSHOZ.

A Beöthy Zsolttól «eperjesinek» nevezett költői kör két ismert tagja társalog egymással az alábbi levélben: Sárosy Gyula, az *Arany trombita* írója, és Szakál Lajos, a *Cimbalom* szerzője. Mindketten pályakezdő ifjak, baráti és rokoni kötelék is fűzi őket egymáshoz. A mezőberényi luteránus iskolában kezdik meg tanulmányaikat, s ha útjuk egyidőre elválik, mint joghallgatók megint találkoznak Eperjesen, hol a harmincas évek elején annyi jeles ifjú verődik össze a kollégium körül. Köztük van Vachot Sándor, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmán, Hunfalvi János, Pulszky Ferenc és Szemere Miklós s mihamar olyan pezsgő életet teremtenek a kisvárosban, amilyenhez hasonlót a vidéken akkor alig találunk.

A kis társaság legmarkánsabb egyénisége kétségkívül Sárosy Gyula. Bár csak a szabadságharc idején írt *Arany trombitájával* emelkedik országos hírre, de vezető szerepet kezd játszani már az itteni mozgalmakban is. E levél írásakor (1838. aug.) azonban még ő is, barátja is csak nagyreményű ifjak. Sárosy tanulmányai végeztével is Eperjesen marad: megyei másodjegyző; Szakál előbb szülőföldjén (Békés m.), majd Pest megyében gyakor-nokoskodik. De hogy elválásuk után is állandó kapcsolatban vannak egymással, az itt közölt levél hangja, köz- és magánéleti dolgaik bizalmas feltárása bizonyítja. Milyen érdekes pl. az alig 22 éves Sárosy kissé negé-deskedő, majd doctinaire hangja olyan témákról, amelyeket akkor talán inkább a könyveiből, semmint az életből volt alkalma megismerni. Napjaink irodalmi eseményeire és egyéneire tett utalásai, jegyesének áradozó magasz-talása pedig a kor romantikus hangulatát is jól jellemzi egyszersmind.

A «Szép Sándorka» névvel illetett ifjú, akit, amint írja, a Rajzolatokban és a Hírnökben közzétett cikke miatt olyan kemény leckében részesített az Athenaeum — Vachott Sándor, akiről pedig «előítélet nélkül még nem mer nyilatkozni» — Sándornak az öccse: Vahot Imre. Ekkor még alig ismert írók, akiknek föllépésére és irányára Sárosy buzdítása szintén jelentékenyen hatott. Kláracsiról, az elparentált ideálról, nem tudunk semmit; a vele szemben glóriába emelt Diné, Sárosy egyik eperjesi tanítványa: Hilvéthy Arnoldine. Ezt a kedves hölgyet mint a család magyar nyelvmestere ismerte meg és vette feleségül 1839 január 1-én, de három évi boldog házasság után elveszítette.

A levélnek borítékul használt felén, (az egész egy fél-ív, zölde, meritett, diósgyöri papír) ez a cím olvasható:

Nemes, Nzetes és Vitézljő Szakál Lajos urnak, atyámfjának és barátomnak

Kassa,

Debrecen,

Csaba.

Körözs-Tarcsán.

Békés vármegyében.

A levél szövege így hangzik:

Eperjes. Aug. 8-kán 838.

Édes Barátom és Atyámfia!

Ma reggel vettem kedves, 's nekem mindenkor több tekintetből kedves soraidat, egyszerre egy igaz barátomival, kit én hozzád hasonlólag tisztelék és szeretek — Ardayéival. E' következőket vedd azokra válaszul. Mi először is életfilozóphiámnak azon töredékecskéjét illeti, melyet levelem elébe a' minap olly meghatározatlan és ki nem fejező értelemben biggyesztettem, szükségesnek tartom ez uttal e' tárgyról világosabban és nagyobb határozottsággal szólanom. Testinek kell lenni, mondám, az embernek, mert főleg testből áll; mert nemesebb része, 's az abból fejlődő nemes tulajdonok, mint alapon a' testen nyugosznak. Egészséges testben lakik egészséges lélek — 's egészséges lélek szül egészséges elveket, 's ezek lehetnek ismét egészséges eredményűek. Kinek a sors nem nyújtott: keresni; ki apjának ezereiben öröködék, azokat gazdaság által fenntartani, 's gyarapítani kell, hogy olly állapotba helyezzük magunkat, melly czélszerű, melly alkalmas és sükeres eszköz lehessen nemesebb, azaz: szellemi czélok elérhetésére. Nem fogok határozatlanul szólani, ha azt mondom: hogy nem szerfeletti vágyak embernek felette kevés, 's csak annyit kell, mennyivel mindennapi szükségéit fedezheti. Lehetnek ugyan ezen mindennapi szükségek feles számuak, többek vagy kevesebbek, a' szerint, a' mint körülményünk, rangunk, hivatalunk, szóval helyzetünk, kisebb vagy nagyobb fényt és ragyogást kívánnak; a' szerint, amint tisztább vagy aljasabb szenvedelemmel birunk; de a' bölcsnek fölve legyen magát mindenben korlátozni, 's ha fájalmát, melly ez vagy ama' szükségének nem teljesíthetésén támadott, szakadatlan munka és életzaj között öli el, a' sok neki kevés lehet, és a kevés is igen sok! Nem lehet a' testi szükségekre nézve határt szabni: mert azok előre nem tudhatók: de korlátozkodni mindenben lehet; 's ki magának annyira hatalmában van, hogy ezt teheti, az boldog szerintem, ezerszer. *Te legboldogabbnak* mondod azt, a' ki úgy képes szellemi boldogságát elérni, hogy egy uttal a' testi szükségre és kényelemre valókat is megszerzi: erre akadjunk rá, úgy megtaláltuk a menny-

ország kulcsát! — Nem ugy! Legboldogabb: ki olly kényelmes állapotba tudja magát helyezni, melyben szellemi célokra teljes nyugalommal törekedhessék. — Mindezekre szükség megjegyeznem, édes barátom, hogy ezen elvek csak egyes 's itt különösen csak tudományos emberre, legszorosabban pedig csak rám alkalmazhatók. S ez természetes: mert mennyi az ember, annyira az életphilosophia, annyira az elvek is, melyek szerint akarunk boldogítva boldogulni. Szerencsétlen ember, ki a' milliommok esztét, belátását és tapasztalását saját gondolkodása módjának követésére és saját elvei után leendő intézésére akarná kénytetni — Elég. — Szakálatat megsértetted, szükség még azt is egy szóval védelmeznem. Elveimmel ellenkezőnek ítélted azt, hogy szakálat hordok: de tudnod kell, hogy pofámon annak minden szála egy-egy ember gyengéjének kijátsztatására, 's nem azon célból létezik, mintha elég bolond volnék, külső jelekkel beljegyet affektálni. Örömdre tudósítom, hogy Pesten szőreimnek csak borotvált helyét fogod találni.

Szép Sandorkáról igen szép reményt nyujtottam és nyujtok jelenleg is: mellynél fogva, képzelheted, mint sajnáltam 's velem mindazok, kik őt szeretik, midőn a «Rajzolatokban» és «Hirnökben» a' *színhátásról* íratott értekezésében nyilvánított elvei miatt, melyeket én ittlétemben magam sem egészen helyeseltem, jelenleg gunnyal és kapanyelezőleg megtámadtatott. — Kezdő íróra nézve én mindenesetre szelidebb helyreigazítást kívántam volna; midőn egyrészt még sem esem kétségbe ezen vele történt bánásmódon, mint-hogy az, a' mi fennhéjázó barátunknak csak használni, de ártani nehezen fog. — Imre íránt még most, előítélet nélkül, nem bírok nyilatkozni: tehát hallgatók. A Bécsből haza épen most érkezett Pulszky Ferencztől hallom, hogy Bajza, Schedel és Vörösmarty, az Athenaeumnak szerkesztői, félbeszakasztják a' csendet, melylyel eddig a' «*Hirnök*» és «*Rajzolatok*» mocskait szenvedni elég türelmesek valának s' megvirgácsolják a két szemtelen hirlap szemtelen szerkesztőit úgy, hogy, mint előre képzelem, lesz a' kutyáknak egy darabig min rágódnioik. — Hiszem és tudom, hogy midőn *Bajza* kihozatik szerencsés phlegmájából, a' dolognak jól nem kell állani; hogy a' zivatar felkél, 's mázsásokú menyköveivel élőket és halottakat tönkre sújt. Illenék is már egyszer Munkácsyt agyon verni; a' sokat ugatónak Bajza lesz sintére, 's alkalmasint Schedel fogja felette elmondani a' halotti prédikációt. Textus: «*Bóldog, százszor bóldog a' ki nem született, A' ki nem izlette meg az életet: De jaj, a' ki van és egyszer kezdett lenni: Örök halál annak, semmiségbe menni.*» — *Csokonay. Halhatatlanság.*

Klárásiról tudósítottál: engedj egy pár sort szentelnem ezen indulatnak, melly olly mértékben, mint a' milyen tisztasággal fogadad hatásait, emel vagy elsüllyesz. Volt idő, 's az idő nem igen régen volt, midőn vázsfényben szemléltém a' tárgyat, mellyet keblemnek szelid érzelmei megszenteltek: most tisztultabb érzéssel nézem azt és így tisztábban, — nem azon bájában, mellyet a' lánykáknak nem természet, vagy más mindenható erő, hanem egyedül az ábránnal zománczozott lélek, egyedül saját érzésem kölcsönzött. Klárasi felette szép lány volt, legalább az én érzéseim felette szépnek festették előttem: 's istenem mi gyarló, mi könnyelmű teremtés. — Te haragszol a' tisztre: mit tettél volna magad az ő körülményei között? Gondold meg!

Hová tűnt oly hamar az imádtuk szépség? Mondd meg, hol az érdek, melyet ő iránta keblünkben oly eskekre lobbant meleggel viselénk? Így szűnik meg a' szerelem. —

Én szeretek!

Szeretem Dinét, kit te gondatlanul *dinnyének* csufoltál. A' dolog tréfa, 's mégis óhajtottam, hogy ne teted volna. — Őt tisztelned illik, ha engemet szeretsz. És ha sógorasszonyoddá talál lenni, mit akkoron? 'S ezt én sub rosa legyen mondatva, hivatalhoz jutván, kétségen kívül meg is teszem, mert neki felette sokkal tartozom. Mondjam-e, hogy az ő keblének szent tüze tisztítá meg minden természeti hajlandóságomat; mondjam-e, hogy ő semmisített meg rám nézve minden lányt, hogy magát és hasonlólag kivüle kit se tiszteljek. A' mi szerelmünk szerény, semmi kedvezetet nem viv ki erővel — 's ha szerencsémül jut tőle valamit elcsennem, az merő bátortalansággal történik. — Titok, csend, szemérmes csüggedezés emelik szerelmünk gyönyöreit. Vannak ugyan akadályaink czélunk elérhetésében, 's ezen akadályok mindkettőnknek kibeszélhetetlen fájdalmat okoznak: de nekem ezen fájdalom is édes. Gyönyört érezni a' szenvedésben is egyike a szerelem csudáinak, 's úgy hiszem, mi, az egykedvűség és feledés állapotját, melly szenvedéseinek érzetét eltörlesztené, legfőbb szerencsétlenségnek tekintenék. —

Helyem fogy, — miről irjak még neked, barátomnak, hogy a levélbért hijába ne fizesd: — Irjam, hogy restaurationk lesz? Irjam, hogy Péchy Imre a XVI szepei városok' főigazgatójává kinevezetvén, e' hét elején be is igtattatott? Irjam, hogy Desszwwffy József másod alispánunk még Julius 28-án kinevezetett ülnökké a' debreceni táblához? 'S nem sokára el kell-vén *hozzátok* költöznie, alispánok nélkül maradunk? Majd elbeszéltem megyénk állását Pesten, — addig légy türelemmel; hass valahová leendő bejutásom ügyében — 's légy meggyőződve, hogy midőn mind a' két Nagymamának és Asszonyénémnek kezeit csókolnám, testvéreidet összvesen és fejenként a' legatyafiságosabb szívvvel ölelném, különös szerencsével nevezi magát atyádfiának, de még különösebbel barátodnak

Sárosy.

Közl: PÁP KÁROLY

SZABOLCSKA MIHÁLY LEVELESLÁDÁJÁBÓL.

(Harmadik, befejező közlemény.)

Maszyik Endre két levele.

1.

Kedves földi!

Én vagyok az öregebb, — engedd meg hogy így szólítsalak. Szinről sinre nem ismerjük bár egymást, de lelkeink találkoztak és nem idegenkedének egymástól, sőt az én lelkem a te lelkedet már igen nagyon szereti is. Van is azon elég szeretni való.

Kevés újabb költőt olvasok, — te ritka kivétel vagy. Téged nemcsak olvaslak, — veled együtt érzek, akár az eget, akár a földet éneklek. Honnét van ez? Onnét, mert a mit te, azt keresem és találok meg én is — az égben, és földed is az én földem, néped is az én népem, hiszen — bár föld-

vári vagyok — felerészben én is a kécskei határban, kerekdombi pusztákon nevelkedtem s oda kötnek gyermekkorom legkedvesebb emlékei.

Nos hát elfogadod-e ezt a *meleg* kezét, mely ez idegen világból oda feléd nyúl a szép Erdélybe, a szabadság ősi földére?

Ha elfogadod, — ígéretet teszek, hogy e láthatlanba kötött barátságot a jövő nyáron Felfalun láthatóképen megpecsételjük.

Mert tudd meg, hogy én már az egész országot bejártam és — szégyenszemre mondom — Erdélyt még nem láttam. Pedig — az félország — s atyámfiai is vagnak ott egész hátul a csángók közt Hétfaluban. Ott van édes bátyám Gyula, ki is uralkodik a hosszufalusi eklezsiában s ott nagybátyám nemesdömölki Feyér Gyula (büszke a nemességére, de azért az ősi nemes levelet mégis nekem sikerült keszi Hajdú Lajos bátyámmal ép mostanában megtalálni) — a pürkerczi pap.

Hát ezeket készülök év év után meglátogatni. Most egyvel több okom van, hogy megtegyem: ez ok te vagy!

Hanem, — valami jutott eszembe. Nem készülsz te viszont a nyáron (látod milyen előre szoktam én tervezgetni!) az alföldre — abba a kécskei kedves házba — ott a falu végén, pázsit szélén, — ahhoz a te édes jó anyádhoz, kihez legszebb verseidet irtad? No hát azt mondom: Földvárnak ejtsd utad, aztán (mert a várakozó jó nagy részét én is jó apámnál készülök tölteni) majd együtt elmegyünk Kécskére «a világ leszebb házába» — és onnét Kerekdombra is. És — gyermekek leszünk újra ott a pusztaságon, ha tán nem is lovagolunk fűzfa sipot fujva!

Addig pedig: kedves földi! ne vedd meg ezt a mi otthonunkat sem.¹ Hidd el igaz testvéri szeretettel ölelünk itt is keblünkre s a mint megszerettünk, úgy meg is becsülünk. Kicsiny hajlék ugyan ez te neked, — de te azért ugy-e meg nem veted?

Nem találsz te sehol hálásabb népre, mint a mely ezt lakja. Ez megért! mert maga is azon érzelmekből táplálkozik, a miknek te oly mesteri kifejezést adsz. S hiszem, hogy nem is veszed majd roszt néven, ha a te lelkeddel, szellemeddel — a könyvedből is olykor olykor táplálni fogjuk e népet.

Arra meg kérve kérünk, hogy másoknak írva, ezután se felejtkezzél meg rólunk sem. Ünnepnappal lesz az én nekem, ha Felfaluról levelet kapok. Azt a kis «Válasz»-t tiszter is elolvastam magamnak is, feleségemnek is, még el is dalogattam az «Elvágtam az ujjam de nem fáj» nótájára. Mint kincset, úgy őrzöm, pedig — válnom kell már tőle: indul a nyomdába.

Hanem — már agyonra untatlak s a sok beszéd közben majd azt is felejttem, a miért most jöttem. No hát elmondom: egy szívből jövő «adjon Isten boldog ujesztendővel» akartam beköszönteni hozzád — és a te ismeretlenül is igen tisztelt kedves páródhoz.

A jó Isten áldjon meg mind a két kezével titetek s áldja meg — általad üzenem — azt a te édes jó anyádat is ott a mi földünkön.

Isten veled!

Pozsony, 1892. decz. 31.

Igaz hived s barátod
Dr. Masznyik Endre.

¹ Szójáték. Érthető — s nyilván úgy is kell érteni — a Masznyik szerkesztésében megjelenő Mi otthonunk című hetilapra is.

Ugy igaz! Egy pár könyvet összefirkáltam már én is, a Lutherem tán ér is valamit, — elfogadod-e szivesen, ha' megküldöm?

A te költeményeidet már beküldte Révai. Majd bemutatjuk mi is.

*

A Mi Otthonunk hetilap hivatalos levélpapírosán.

2.

Kedves barátom!

Szives soraidra — bocsáss meg — hogy csak most válaszolok. Annyi mindenféle dolog és baj szakadt a nyakamba, hogy biz én semmi jóra nem érkeztem. Mert a sok rossz között — egy jó dolog az is, ha neked irhatok.

Tudod — czudar világ van itt. Magyar szívnek, léleknek pokol. Igen — nekem ez a Pozsony, az az hogy csak a pozsonyi evang. egyház való-ságos pokol. Mert tele van czudar, gaz pangermánokkal, a kik minket belefoltatának egy kanál vízbe. Hát olyan világ van itt barátom, hogy még az én gyermekeimet is németül tanítják az iskolában — *imádkozni* is. S nem tudunk a bajon segíteni, mert az u. n. magyar papunk (Trsztyánszky a híres püspökjelölt) ez meg komisz frater: olyan lutheránus tót, aki mint magyar pap az egyházi gyűléseken is folyton németül beszél, pedig csak tőri ezt a nyelvet. Ez az ember esperes is volna s csúf önző érdekből eszközül használtatja fel magát a pangermán szövetkezet által. Most a katolikusok elhatározták, hogy a jövő ősztől az összes népiskolákban a magyar lesz a tannyelv, — ez hozza izgalomba a mi svábjainkat s egyházi tisztujítás lévén egy oly névsort állítottak össze, a melyben egyetlen igaz hazafi sincsen és ezt a névsort diadalra is segítik — s akkor aztán biztos, hogy a mi iskoláink továbbra is mind németek maradnak.

S míg ezek dolgoznak (a Schulvereinnal szövetkezésben) — mi ev. magyarok aluszunk. Hát a dermedt tagokba egy kis életet lehelteni, — ugy-e szent kötelességünk volna? No hát mi actióba léptünk. Volt itt 1848-ban egy ev. német pap *Raigha Pál* — csak azjka volt német, a szive magyar, hogy senkié se különben. «A Mi Otthonunk» — a jövő már. 15 számban arcképét s életrajzát hozza. Majd meglátod — s kálvinista létedre is kalapot emelsz e lutheránus német előtt, — kit az osztrák felakasztott itt Pozsonyban s kinek utolsó szava is az volt: Áldás a hazára! S miért akasztották fel? Mert egy népgyűlésben azt mondotta: addig nem lesz boldog ez a haza, míg a Kamarilla ki nem pusztul.

Akkor — mikor ez a Raigha élt, ez az ev. gyülekezet is hazafias volt (azóta romlott el), — hát mi feltárjuk előtte a multat, hadd szégyenelje magát s a Raigha szellemében fogunk ellenmozgalmat indítani s csodálatos nem a magyar pappal, hanem épen Raigha utódjával Ébner Gusztávval (a 4 jelenlegi papok közt ez egyetlen magyarral) élünkön.

Márcz. 15. ébresztés s adja Isten ébredés napja leszen itt is. S ebből a munkából te is kiveszed részedet. Tudod-e, hogy jövő számunkban töled hozunk verset (tudtodon kívül!). Az az hogy most már tudni fogod. Hát a mily helyén való dolog nekünk Raigháról emlékeznünk, olyan szent kötelesség a közkatona mellett a fővezérről is megemlékeznünk — a márcz. események kapcsán. Értém Kossuthot. No hát Kossuth arcképét is hozzuk

m. p. 1848-ból és a jelenből — és a két képhez keresve se találtunk volna jobb szöveget, mint a te «Kossuth»-od. Ugy-e megbocsátasz a merényletért, hogy azt lefoglaltuk a lap számára?

De most veszem észre, hogy én téged csupa nemzeti politikával traktállak. Hát kedves Miskám! benne van ez most a levegőben is. Hej! csúf idöket élünk! Szegény hazánknek sok az ellene, több talán mint amennyi 48-ban vala. S félek, hogy nagy megpróbáltatás vár reánk! Hát ily időben ha mindenható volnék, nemcsak a szivekbe, — még a kövekbe is honfi érzéseket öntenék s a magyar harag oceánjává korbácsolnám fel s úgy zúdítanám azt a gazok fejére! De mi vagyok én? Semmi, — kedves barátom! — csak egy számkivetett onnan a Tisza partjáról ide — e czudar német szigetre.

Isten veled! Gondolj reám Marcz. 15-én! Szivből üdvözöl és ölel
igaz hived

Pozsony, 1893, marcz. 5.

Endre

Medgyessy Piroska levele.

Kedves Szabolcska!

Íróasztalomnál ülve azon gondolkozom, hogy miként köszönjem meg azt az örömet, melyet nekem soraival a legsötétebb napon szerzett? Hiszen mindegyik sora lelkemből íródott, s olvasása közben mind ugyanazon érzéseket, gondolatokat leltem föl bennök, a melyek engem egész életemben foglalkoztattak. — Mintha öket egy tündéri kéz gyűjtötte volna egybe, hogy azokban leljem fel vigasztalásom és gyönyörűségemet. — Legyen áldott a kéz, a mely azokat leírta, kívánom hogy kedves feleségével, akit oly nagyon, mindenekfelett szeret, s szép gyermekeivel áldja meg a mindenható Isten. — A kedves családi képet nézegetve igen sajnálom, hogy a ki magát oly boldoggá tudja tenni, nem ismerem, mert bizonyosan rokonszenveznének egymással. —

Viszonzásul vegye szívesen ezt a képet, a mely pár éves ugyan, de családi képem most nincs, ha lesz, szívesen adok. —

Addig is boldog Karácsonyt kívánva mindannyian, maradok szíves

Debreczen 1913 decz 22.

üdvözlettel

Piroska

Mikszáth Kálmán levele.¹

Tisztelt Barátom!

Említvén leveledben hogy respektáljátok álláspontomat «sehova nem menni, ha mindentvé nem mehetek» látom hogy okos emberek vagytok, ellenben észre veszem magamon az ingadozást.

Ha nem az ország színe előtt teszem a fogadalmat, szeretnék holnap bekukkantani az Arany János körbe, hol én leszek a *théma*. A maximum, amit az író elérhet. Mintha a jáger maga is nyullá változnék. Hogy fogtok

¹ A hiányzó írásjeleket és ékezeteket pótoltam. (Köztudomású, hogy Mikszáth nem sokat törődött velük).

gyurni, páczolni, mártásokkal leönteni és feltálatni — ezt mind érdekes volna meghallgatni.

Es milyennek találnám valjon Temesvárt? Harminczöt évvel ezelőtt tértem be oda egy éjjel, még szinte egészen német város volt, vásár ideje léven nem kaptam szobát a vendéglőkben, az utcákon való járkálással voltam kénytelen bevárni a hajnalt. De legalább láttam fölkelni a napot. S ha Mátyás királynak Budán kelt fel a nap én azóta mindig Temesvárott fölkeltnék képzeltem.

Ez az utóbbi fallacziám még most se romlott le. Sőt megcsontosodott. Hiszen a annyira ott két föl, hogy a melengető sugarai rám sütnek onnan most télen is. A többi változásokat azonban örömmel konstatalom. Hogy már nem német város Temesvár, mutatja, hogy a jubitárius könyv kiadásom aránylag Temesvárott es Temes megyében fogyott a legjobban s hogy már nem állanak ott idegentül, kedves leveled a bizonyság, melyben arról értesitesz hogy az Arany János kör tagjai közzé választott; vagy is, ha egy egész szobát nem is, de egy kis helyet szorítottok nekem magatok közt is én azt meg tudom becsülni.

Ha megengedi-e a gondviselés, hogy vagy egyszer ott ülhessek köztetek, nem tudom, de ez már csak töletek függ és egy kicsit a gondviseléstől.

Legyetek hiráddal, ha valamikor vendégben esnék szorultságtok

Addig is pedig tolmácsold köszönetemet es baráti üdvözetemet tagtársaimnak s tartsd meg barátságodban

Budapest Márcz 5 1910

tisztelő hivedet
Mikszáth Kálmán

Rákosi Jenő levele.

Budapesten 912. XI. 16.

Kedves uram,

köszönöm szives válaszát. Ha még egyszer irok, oka a megkülömböztetés politikus és hazafias vers között. Ez a megkülömböztetés helyes. De az applikációban igen bizonytalan. A Talpra magyar annak idején hazafias volt, s az alkalom mely létrehozta, örökre meg is szentelte. De vegyük az Ön két versét, a mely most nálam volt, s melyet Ön méltatlanul szólt le második levelében. Az egyik a katonaság megvetésére tanít bennünket, a másik az Ausztriához való viszonyunk megalázó voltára. Hazafias vers-e ez a kettő? — Abszolute igenis az, relative ellenben vészesen politikus mind a kettő, kivált ebben a pillanatban. a mikor a tartalékosokról szóló törvényjavaslat inspirálja az egyiket, az áldatlan huzavonával járó kiegyezési vesződségre vonatkozik a másik.

Tudjuk, mit gondoljunk szerencsétlen közös hadseregünkről, tudjuk, mit tartsunk az Ausztriához való viszonyainkról. Ellenben tudjuk, hogy se erkölcsi, se anyagi, se számbeli erőnk nincsen arra, hogy akár az egyik, akár a másik ellen fölléphessünk. De igen bölcs, igen megfontolt, magokat meggyőzni tudott hazafiak teremtettek olyan helyzetet, a mely ezen kívül majd minden egyébben kezünkbe adta a hatalmat, a melylyel okosan élve ezt az országot minden irányban fölfegyverezhetjük, előkészítvén az időt, a mikor követelhetjük jogos örökségünk utólsó részét is. E helyett mi történik? Minden energiánkat az Ausztriával és a hadsereggel való marakodásra for-

ditjuk s minden egyebet parlagon hagyunk. Igazán csak a természet dolgozik helyettünk. Nézze meg az országgyűlést, Kossuth F. pártja már két hét óta és alkalmasint még két héten át deklamálja azt, a mit elődei 1867 óta folyton deklamálnak. Anyi szemérem sincsen bennük, hogy új argumentumokat keressenek. Mert így sokkal olcsóbb, sokkal kényelmesebb, sokkal fáradságtalanabb szomorú politikai kenyérkeresetük. Mert csak ez és nem a nemzet gondja mozgatja őket. A helyett, hogy a tradíciókat fentartanák, kompromittálják e szép tradíciókat. Dolgozni pedig mást sem engednek. Most jön a poéta és az is azt énekli, a latens obstrukciót táplálni. Ez szubjektive lehet hazafias vers, objektive a legnagyobb mértékben politikus. Engedje kimondanom: a leghazafiasabb vers ma az, a mely nem a politikából meríti témáját és a ház asztalán fekvő javaslatokból, hanem a nép, a nemzet életéből, reményéből, bajából, örömeiből, de vigasztaló s felemelő erejével és művészetével elragadja az embereket, önrzettel s hittel tölti meg őket és csodálattal s büszkeséggel nyelvünk iránt. Tudást, világosságot, nagy érzést, hitet és becsvágyat kell a nemzetbe önteni: ez a poéták főadata. Ezzel tán ellensúlyozzák sivár és nyomorult politikánk kárait.

Ölelem szeretettel

Rákosi Jenő.

*

A Budapesti Hírlap szerkesztőségének levélpapírosán.

Vadnay Andor levele.

Nagyrabecsült Uram!

Emberi gyengeségeim közül a hízélgési hajlam, bizonyos vagyok felőle, hogy teljesen hiányzik. A szónak valódi értelmében tessék tehát venni, hogy ma vett kedves sorai által végtelenül megtisztelve érzem magamat.

Midőn első költeményei napvilágot láttak, nemsokára Arany halála után, szinte örvendetes meglepetéssel láttam, hogy Endrődi Sándor mellett támad még egy poétánk, a ki igazán magyarul, a hogy az Isten a népek adta, önti ki a lelkét. Mert a Bartók zsáner, a maga mesterkélttségével, ép oly bosszantólag, sőt, mikor kezdett iskolát csinálni, ép oly eiszomorítólag hatott reám, mint az orvosok azon megrögzött gázsága, hogy daganat helyett terime-nagyobbodást, hézag helyett folytonossághiányt írnak és mondanak.

A lyrának, a mi szép nyelvünkben, csakis az a formája jogosult, a melyet Endrődi és Ön képviselnek. Egyszerű, keresetlen szavak, dalolható szó- és mérték-beosztás, és a gondolat, az idea finomsága. A melyik lyrai versben nem ott pihen a mondat és a hangsúly, a hol a nyirettyű és a sarkantyú, szóval a mely vers nem dalolható, azt Petőfi és Arany után jóízű ember gyomra vers-számba már el sem fogadhatja. Tudta ezt már, vagyis inkább érezte a két Kisfaludy. Azért lesznek azok költeményei örökké szépek. S bármily nagyok voltak Vörösmarty, Berzsenyi, Garay stb, az ő lyrai költészetük mégis csak visszaesést jelent a Kisfaludyak után. Petőfi zsenije érezte, Arany pedig törvénné tette a népies, a dalolható forma szükségét. Én csak egy vagyok a laikus tömegből, de annyi érzékem talán mégis van, hogy Ön elhibeti nekem azt a nagy, azt a fényes jövőt, mely Szabolcskára, mint magyar költőre vár. Csak az elcsüggedés, a megérdemelt méltánylás hiánya ki ne engedjék, egy pillanatra se engedjék kiszáradni,

azt a kedves, szép tollat. Nem szabad az Ön gondolataiból, soha, egynek sem papírravetés nélkül maradnia. Éjfélkor is ki kell az ágyból ugrania, ha álmatlan óráiban inventiója támad. Másnap reggel soha sem sikerül már az elmulasztottat úgy megírni, mint szeretné.

Ne vegye tőlem rossz néven ezt a fecsegést. Semmi egyéb, csak a szeretet meg az a vágy, hogy érdeklődésemnek jelét adjam, iratja velem a fentieket. Bátorságot pedig abból meríték hozzá, hogy én vagyok az idősebbik.

Csongrád megyei főispánkodásomnak az a legfájdalmasabb csalódása, hogy nem sikerülhet Önt papunknak ide hozni. Mennyivel több örömem lenne itt, ha Ön városbelim lenne!

Ha pedig valamikor az útja erre visz, engedje reménylenem, hogy Önt mint vendéget házamnál üdvözöljem.

Most fürdőre utazunk. Sept elejétől karácsonyig azonban itt, jan febr mart apr. hónapokban pedig Budapesten lakunk.

Oda csak hamarabb felrándul, bár az együtt időzés, itt, a nagy csendességben, többet érne. Ne kerülje el házamat.

Engemet pedig fogadjon be közlegénynek abba a körbe, melynek tagjait barátságával tiszteli meg.

A mielőbbi viszontlátásig
szerető és tisztelő hive
Vadnay Andor.

(Budapesti lakásunk télen: Múzeum körut 18. sz.)

*

A levél keltét a postai bélyegzés adja meg: 1898. júl. 14.

Vadnay Károly levelei.

1.

Budapest, 1891 jan. 11.

Tisztelt uram!

Ma kaptam szíves levelét, melyben megköszöni a bemutatást. De, uram, én is köszönettel tartozom önnek, nem csak az örömért, melyet irodalmi új tehetségek feltűnése mindig okoz nekem, hanem azért is, mert a jelenlegi eset elhárított tőlem egy pesszimiztikus hitet, mely már nagyon nyomasztólag hatott szerkesztői működésemre.

Én harmincöt éve szerkesztek szépirodalmi napi lapot. Már az ötvenes évek közepén a «Hölgyfutár»-nak legifjabb belmunkatársa, de már is tényleges szerkesztője valék. Aztán a «Fővárosi Lapok»-nak keletkezése harmadik havától fogva vezetője s huszonhárom éve névleges redaktora is. Anyagi helyzetem engedte meg, hogy kitartón szolgáltam szépirodalmunk ügyét, mert beleszerettem a költészetbe, mint 16 éves honvéd s az lett a vigasztalóm, midőn besorozva szenvedtem Olaszországban. Minden, anyagiilag biztatóbb alkalmat elháríték magamtól, hogy a szépirodalom fejlesztésének éljek, bizva, hogy a közönség érdeklődése egyre fog nőni iránta. S mit tapasztalék? Azt, hogy a 70-nes éves középe óta az újabb nemzedékek egyre jobban kezdték kedvelni a hírlapi pletykát, mint az irodalmi szépet. A «Föv. Lapok» is — mely iránt elég állandó a pártolás s melynek közön-

sége művelt családokból áll — tért és áldozatot mindikább a journalisztikai részre volt kénytelen fordítani a belletrisztika rovására.

Ezért történt, hogy midőn a múlt évtized elején szülővárosom felajánlotta nekem a képviselői mandátumot, elfogadtam s azóta honatyáskodom, mert a journalistáskodásba bele untam s átadom azt másnak, csupán a lap szépirodalmi működését tartván meg magamnak. E közben is azonban hinnen kellett, hogy mindinkább hidegül a lég a magyar költészet körül s nem sokan hevülnek már igazán az igazi szépművekért.

Mikor valaki — ugyszólván — egy életet szánt egy nemes ügy önzéstelen szolgálatára s a vége felé csalódásban lyukad ki: az bizony szomorú.

És uram, a mely napon együtt mutattam be az ön négy költeményét: azóta az én nyomasztó hangulatom oszlik, foszlik. Elkapkodták a szám minden eladó példányát, levelekben kérdik: ki ön s hol lakik, (mire csak szerk. üzenetben válaszolhattam, annyian kérdezték;) a honatyák a klubban a négy költeményről beszéltek; megállítottak az utcán kálvinista vidéki földes urak, adresse-ét kérve, s azt mondva: ilyen embernek hamar kellene jó eklézsiát kapni; uri nők küldtek hozzám, ön felől tudakozódni; Beöthy Zsolt nyílt levéllel üdvözlé önt, (a számot megküldtettem önnek); helybeli lapok irtak önről, még a «Hét» Kiss Józsefe is kegyesen leereszkedett az ön «kedves szép versecskéi»-hez, (a kedves!) s önnek tanácsokkal szolgál, hogy valahogy el ne bírja magát. Most a vidéki lapok veszik önt sorra, s a «Debreceni Híradó» vagy tán «Ellenőr» (Vértesi barátom lapja, kit valaha szintén én mutattam be) örömmel ír «A mi költőnk»-ről. Megérdemli, hogy ezt a számot megküldesse magának, mert *tiszta* örömet fejez ki.

Mindezt látva, arról kell meggyőződnöm, hogy van élénk érdeklődés ma is a *magyar költészet fejlődése* iránt, a mi rám nézve azért nagy öröm, mert már nem hittem benne. Ez az, a miért önnek köszönettel tartozom.

A miért pedig önnek az eredményt őszinte részletezéssel megírom: oka ma kapott levele, melyből azt látom, hogy nem csak költő a múzsa kegyelméből, hanem komoly, férfias természet is, a kinek nincs szüksége a Kiss József atyai (lehet mostoha-apai) tanácsára; nála nélkül sem fog levegőben röpködni.

Ép ezért meg is toldom a részleteket. Tetszettek a versek Gyulai Pálnak is, s csak a név ellen tett kifogást: «Mért Szabolcska, miért nem Szabolcsi?» «Barátom én nem vagyok elkeresztelő!» Elismeréssel szolt nekem róla Szász Károly barátom, s arra kért: «Neked jogod van most már megírni neki, hogy ne sok verset írjon, csak mindig jót.» Rákosi Jenő a népszínházban tegnapelőtt este hozzám jött, mondván: «Üdvözlöm derék új költődet és a te derék cselekedetedet!»

De hát mit is cselekedtem én voltaképp? Kapok öntől három verset. Biz isten, közönségesek voltak, egy meleg gondolat kivételével. Akkor szép-prózáat kérek öntől. Erre kapok egy csomó verset ép akkor, midőn napokig elfoglal a képviselőház közoktatásügyi bizottsága. Jó késő, egy este, erős hurutban szenvedve és — bevallom — nem sok bizalommal, *átfutottam* a verseket, s láttam hogy jóval jobbak, de magánlevele szerint gondolom, hogy egy részük már megjelent, s így azt határozom el, hogy egy-kettőt kiadok belőle *később*. Ekkor küldi ön külön az «Alice»-t, mely azonnal igen meg-

tetszik. Akkor írom a második üzenetet. De mert az «Alice» igen tetszik, előveszem az előbbi csomagot, hogy ne csak átfussam, de jól megnézzem. Jól megnézve pedig, közülök egy (a dal) elbájol, egy tetszik nagyon a tartalmáért, egy meg igaz magyar melancholiájaért. Felolvasom nőmnek, ki született aethetikus s ismeri a világirodalom gyöngyeit, s azt mondja: ez poéta! A bizony! Közlöm a szerkesztőség tagjaival, kik nem szeretnek eltérni a lap szokásaitól. De én eltérek s tárcában mutatom be mind a négyet, ép azért, mert itt a szokatlant találok helyén valónak. Ez az egész.

De nem úgy áll, hogy én vagyok a kezes, ki a váltóra rá írtam, hogy «elfogadom». Én a kezességet azért a négyért könnyen elvállalhattam. Én azért felelek csak. A többivel egyedül ön az adós a közönségnek, mely öntől most már sokat vár.

És itt van igaza Szász Károlynak: nem szabad sokat, hanem mindig csak jót írnia. Petőfinek is ártott, hogy némely nap két verset írt, mert így lehetetlen az egyenletesség még ilyen korszakias lángelménél is. De nem szabad önnek különösen most, midőn nagyon várják és bírálni is fogják a folytatást.

Ma már a «Vasárnapi Ujság» két verset ad öntől. Hallottam kaszinóknban egy urtól: «Bezzeg, ezek már nem olyan szépek!» A mi a «Hét»-ben van, mert most már ön Kiss Józsefnek is «kedves, szép versecskéket» ír; arra nem mondhatják, hogy nem szép. A mit most küldött nekem, az is elég szép. De egy évig bizony csak a jelentősb színvonalon állókat kell kiadni. Ellent kell állni az ostromnak, van rá jó melegség: zsoltár-ujítás. Notabene egy szépen ujitott zsoltárt a «Föv. Lapok» is adhat ki ünnepnap alkalmával. Kell szolgálnia a költészetnek a vallást, melynek annyit köszön.

Ime, az első alkalommal mennyit kellett önnek írnom. Pedig volna még egy pár említeni valóm. Így az is, hogy ha Beöthy Zsolt barátom engemet az ön «keresztapjájá»-nak nevezett, ön meg nem sokára az én «lelki atyám» lesz, mert testvérek vagyunk Calvin Jánosban. Egész családomb mind e hitet vallja. Egyetlenegy lányom is, ki Bécsből tegnap írta, hogy mennyire tetszettek neki az ön költeményei, bár bécsi vezérkari alezredeshez ment férjhez Bécsbe, de ez is kálvinista, a berni francia egyház szülötte. Családjá: atyja után báró Goumoëns, anyja után de Tavel, valaha a legelsők közé tartozott, kik Vaadt cantonban Calvin hitére tértek s ma is birtokukban levő kastélyaikban fogadták a nagy reformátort. Büszkéek erről szóló okmányaikra. Szeretjük tehát mind, ha felekezetünkbeli papság köréből támad új költő, mert ez a hazai kálvinistaság lelki magyarságának is új bizonyossága lesz.

Lányommal, ki nagyon művelt, sok nyelvet bámulatos könnyűséggel beszélő fiatal nő, az a tervünk, hogy jövő nyáron együtt megyünk Bernbe, anyósának be akarva mutatni kis lánykáját. Akkor meglátogatjuk férje rokonait: Kallvylleket, Wattenwyleket, kik múlt nyáron oly szívesen fogadták rokoni körükbe. A terv sikerülése esetén elmegyünk Genfbe is, mert férjének egy unokatestvére: Jeanne de Tavel Bourget báróné a genfi tó partján, Jéchy-ben lakik. Talán látta is szép kastélyát.

Akkor — ha ön Genfben lesz még — találkozunk. Ha pedig tervünk ez évre füstbe menne, mert ki tudja: mi történhetik egy csecsemővel, kinek fogzása, vértisztulása, sat. van, akkor itthon szoritunk kezét.

Ahány levelet kaptam öntől, mind élénken emlékeztetett engem a szép Genfre. Irja a «Vasárnap»-ban, hogy most ön ott az egy magyar. Mikor én először időztem ott, bezzeg volt elég, még pedig a híreséből, menekültek, mint Klapka, Horváth Mihály, Puky Miklós, sat., kiknek körében olykor James Fary is megjelent. Sok évvel azután, másod izben én is már csak egy magyar urnőre találtam, ki lányát ott növelteté, meg egy Budapestről oda került ügyes pincérre. Derék volna, ha harmadszor oda juthatva lennénk hárman együtt : ön, lányom és én.

De akár így, akár úgy, abban bizom, hogy lesz önnel személyesen is találkozásom. Addig is minden jót kíván önnek

őszinte tisztelője :

Vadnay Károly

2.

Ime, utolsó küldeményem a «Nagy erdőben», «Kézfogó előtt», «Válasz egy levélre» és «Üzenet» című költeményekért. Azt az egypárt, mi kéziratban itt van még, átadom utódomnak, ki azokat közleni, honorálni fogja. Meleg köszönet közreműködéséért. Tetézzé Isten minden földi Boldogsággal.

Üdvözli

*

a szerk.

Postautalvány szelvényére írva. A tiszteletdíjul utalványozott összeg : 20 forint.

A levél kelte a postabélyegző tanúsága szerint : 1892. dec. 21.

3.

Nagytisztelütő Uram!

Kedves Irótársam!

Tegnap este örömmel olvastam «Erdélyről» írt költeményét, mert nem csak szép és igaz termék, hanem annak is a bizonyosága, hogy a tiszamenti szülőt jól érzi magát a bérces országgrészben.

A költemény egyszersmind arra is sarkal, hogy megszorult helyzetben a n. t. Urhoz forduljak, egy már megjelent költeményét kérve.

Még a télen egy olyan szalonban, hol a magyar irodalmat szeretik, szóba jött Szabolcska is, s egy urnő azt jegyezte meg, hogy «Szépeket ír most is, de mégsem annyira szépeket, mint a minőkkel hírnévre tett szert!»

Erre jegyeztem meg, hogy soha sem írt szebbet, mint a múlt hetekben a Herczeg Ferencz heti lapjában megjelent költemény egy szegény elpusztult kis lányról, (gondolom Demeter Erzsike a neve,) kinek a mért a szeretet jótettét cselekedte, meg kellett halnia.

Voltakép megrázó képe ez, egy igen erős kifejezése a hitében megrendült hívő mély lelki állapotának. Mellesleg írva meg, Beöthy Zsolt is gyönyörködött benne.

Az urnő azt mondta rá :

«Sajnálom, de azt nem olvastam!»

«Majd megszerzem,» — ígértem azonnal.

Küldtem is másnap a lap kiadójához legényemet, de ez azzal az üzenettel érkezett vissza, hogy csak akkor adhatnak, ha a tőzsdékbe küldött s el nem adott példányok visszaérkeznek.

Két hét múlva újra küldtem érte, de valószínűleg minden példányt eladtak, mert azt üzenték vissza : «Nincs példány.»

Ekkép nem tudom beváltani ígéretemet, melyért már meg is sürgettek, ha csak a legeredetibb forrás, a költő maga nem segít rajtam.

Ez az én «szorított helyzetem.»

Van talán a n. t. Úrnak egy olyan óranegyede, melyben nincs fontosabb dolog.

Szíveskedjék egy ily óranegyedet arra fordítani, hogy számomra ezt a költeményt leírja, alájegyezve, hogy az «Uj idők» melyik számában jelent meg, s aztán czímemre (Bpest, IV. k. képfő utca, 11. sz.) postára tegye.

Bocsássa meg a kérés bátorságát, melyre talán nem szorultam volna, ha a régiebb tevékeny ember vagyok s magam láthatok a megkerítés után. De engem az izületi csúz és asthma, (az öreg emberek e két kinzója,) uj év óta igen ritkán eresztett ki a szobából, s így nem járhattam idejében ama szép költemény megszerzése után, melynél poetaibb művet rég nem irtak nálunk.

Le fogom azt írni magamnak is, hogy ha isten éltet, felolvassam a Kisfaludy-Társaság ama zárt ülésén, melyen majd uj tagokat fognak jelölni.

Az Isten áldja meg a nagytsizt. Urat, kedves íróársamat, minden jóval: egészséggel, örömmel, munkakedvvel és ihlettel.

Szive mélyéből kívánja ezt

őszinte barátja és tisztelője:

Budapest, 1897. május 25.

Vadnay Károly.

4.

Budapest, VII. Miksa-utcza, 8. sz.

1899. febr. 1.

Nagytsizteletű Uram!

Kedves Öcsém!

Kétszeres üdvözléssel vagyok bátor fölkeresni. Először is üdvözlöm, mint Temesvár ref. lekipásztorát, szívből kívánva, hogy ez uj állásában teljesen jól érezze magát. Egykor, fiatal korom rózsás idejében abban a templomban volt az én esküvőm, ahol most Kegyed szolgálja az Urat. A városban, a hová jutott, nagyon jó helyén van olyan tősgyökeres magyar lelkű pap és költő. Hogy az erdélyrésztiek mennyire fájlalták távozását, azt nekem Tavasz esperes ur megírta, kivel nem rég — az ő hitközségbeli legényem családi ügyében — levelet váltottam. De Kedves Öcsém nem arra való, hogy egy távoli kis faluban rekedt legyen. De arra sem, hogy Temesvárt nagyon sokáig halljon német szót. Lépcső lesz az fölfelé, isten segedelmével.

Üdvözlöm másodszer, mint egyik legujabb kartársamat a Kisfaludy Társaságban. Most jöttem haza a választó ülésről, hol Kedves Öcsémet, mint költőt 31 szavazat közül 20-szal, tehát jelentős többséggel választották meg. Ekkép ajánlásomnak, mert én is ajánlól közt voltam, kívánt sikere lett. Gyulai, Szász Károly, Beöthy Zsolt, Lévy József, Baksay Sándor, Szilády Áron, mind buzogtak mellette. Jeles munkásságot várunk Kedves Öcsémétől.

Költő, vagyis műfordító, még egy jutott be: Jánosi Gusztáv veszprémi kanonok, s derék dolog, hogy ő mellette is mi kálvinisták buzogtunk, mivel-hogy ő fordította magyarra a legkálvinistább lelkű eposzíró Milton «Elvesztett paradicsom»-át. De ép ugy buzogtunk volna mellette ez és más érdemeért, ha szoboszlói prédikátor volna is.

A széptani írók közül Alexander Bernát, Berzeviczy Albert és Ambrus Zoltán lettek tagokká.

Egyébaránt ezt el fogja olvasni — tán e levéllel egy időben — a hirlapjában is.

E sorok baráti érzülesem kifejezése és őszinte szerencsekívánát új lelkesíti állásához és irodalmi kitüntetéséhez.

Lelkem mélyéből kívánok önnek és családjának minden földi jót, Nagytiszteletű Uram és Kedves Öcsém

igaz tisztelője, barátja:
Vadnay Károly

5

Budapest, 1899. febr. 7.

Kedves Nagytiszteletű Öcsém!

Egészen véve, baráti örömmel olvastam szíves válaszát s jól esett abban annak kifejezését hallanom, mert az olvasott meleg szó is hangzik a lélekben, mely viszhangot ad rá, hogy eleitől fogva táplált szeretetemet szívből viszonozza.

De egyszersmind őszinteségem ősztönöz bevallani, hogy a válasz első része kissé megboszantott.

Ugyan mi az ördögöt töpreng kishitűleg, «kakukfiúnak érezve magát a fülemilészekben!» Félre az efféle önkicsinyléssel, mely akár igaz, akár nem: egyaránt káros hiba. Ha csak magára erőszakolja, akkor szenvelgés; ha pedig valóban nyomasztja, akkor betegség, mely egyaránt őrli a tehetőséget és önérzetet.

Részemről ohajtom, hogy bár inkább «tulságos szerénység» legyen a forrása, noha ön ezt az «ördög»-nek kívánja, mint önbizalmatlanság, mely úgy hat a lélekre, mint nehéz kő a vetés természetes fejlődésére. A szerénység még vezethet, nem csak önbírálatra s ekkép épülésre, hanem képességeink erősb kifejtésére is; de a magunkkal való önbizalmatlan töprengés kopáritja a lelket, akaratot, cselekvési ruganyosságot.

Ugyan kedves «nagytiszteletű» barátom, hirdethetné-e ön ma templomában az Ur igéjét, ha egykor az apostolok, később a reformátorok nem bíztak volna a maguk erejében? Ha nagyon vézna sipoknak tekintették volna magokat, midőn harsány trombitaszót hangoztatni volt hivatásuk?

És még ha igaz volna is, hogy csak «mai szegényes versirodalmi viszonyaink tolhatták önt, a műkedvelőt, ennyire előtérbe:» akkor is nem ősztönöz kötelesség-e, előtérbe jutva, egész lélekkel, kedvvel működni jobb viszonyok létrehozásán, az idealizmus ismétli fölülkerekedésén?

De nem veszi észre, hogy kishitűsége nem csak magát bántja, hanem másokat is? Az olvasót, a ki önt szereti, elismeri és olvassa, meg azokat a Kisfaludystákat, kik nem látnak olyan ferdén, hogy a kakukfiút összevethnék a fülemilével. Bizony, a mi önt nyomasztja, nem egyéb, mint az a becsvágy, mely mindig jobbat szeretne létre hozni, mint a mit termelt. De ez a becsvágy izgassa s ne csapjon át önkicsinylésbe.

Az ön muzsája egészséges, természetes, magyaros. Jó vért kapott az égtől, ne tegye hypocondrikussá. Csináljon neki mentül jobb kedvet, hogy ily hangulatban fogamzott pár költeményét mentül előbb felküldhesse — széköglalónak.

És azt is tartsa bizonyosnak, hogy csupán meleg és őszinte sziveért senki sem részesült még irodalmi kitüntetésben, hanem részesült, mint ön is, azért a poétai tehetségért, hogy azt a meleg és őszinte szívet ki tudta fejezni.

Lelkem mélyéből viszonzom az ön és kedves családjának üdvözleteit s köszönöm, hogy már most rám gondoltak egy majdani nagy családi örömnép alkalmára. A rokonszenvnek ez a legbensőbb nyilvánulása nekem örömet, de szomorúságot is okozott.

Kedves öcsém!, soha sem megyek én, többé sehová, senkihez keresztapának vagy násznagynak, legkevésbé olyan jókhoz, a kiket szivemből szeretek és boldogságuk, örömeik gyarapodását nagyon kívánom. És tudja-e, miért nem megyek? Azért, mert vastagnyakú kálvinista vagyok, ki hiszek a praedestinációban.

Mikor az ötvenes évek elején igen ifjan és betegen hazakerültem Olaszországból, hol másfél évig mint besorozott honvédtiszt megaláztatásban szenvedtem, áldott emlékü atyám, ki mély filozófiai műveltségű ember s erős hitbuzgóságú kálvinista egyházkerületi tanácsbíró volt, átadott nekem egy csomó német könyvet Calvin tanairól, meg a kánonokat, mondván: «Olvasd, tanuld, mert nem csak hazafinak, hanem felekezeted erős hívének is kell lenned!» Két hó múlva megkérdezett: Hiszed és vallod-e? Azt feleltem: mind hiszem, kivéve a praedestinációt. «Pedig — ugy mond — az a legigazabb!»

Soha sem feledem, a mit erről beszélt, melynek igazára annál inkább megtanított az élet. Van végzetesség!

Hányszor voltam én az élethen vőfély, keresztapa, násznagy, nem is tudnám elmondani; de azt tudom, hogy a kiknek vőfélye voltam, mind boldog és szép életet éltek, s élnek, például a Feleki-pár, ma is. A hol násznagy voltam, ott a frigyet majd mind keservessé tette a halál, a válás, a bűn. Keresztgyermekeim (egész sereg,) vagy hamar elhunytak, vagy szerencsétlenségekbe, olykor meggyalázó bűnökbe estek. Szinte fázom, ha sokaságukra gondolok.

Ezért nem megyek én többé soha sem keresztapának, sem násznagynak, legkevésbé olyanokhoz, kiknek boldogságát szivemből kívánom. Nem mentem még a nővérem gyermekeihez sem, csak egy hugomnak lettem kivételkép násznagya s az is korán elveszté derék, fiatal férjét.

Igaz szívvel kíván önöknek minden áldást őszinte barátjuk:

Vadnay Károly.

6.

Budapest, VII. ker. Miksa-utca, 8. sz. 1900 dec. 7.

Kedves Öcsém!

Köszönöm, hogy a «Szabad órák» első példányát megküldted nekem, mert ez irántam való szeretetedet bizonyítja, a mi az én vénhedő szívemnek jól esik. Köszönöm azt is, hogy ép akkorra küldted meg, midőn az «Egyetértés» azt írja rólad, hogy bajoddal nem igen törődve beteggé lettél. Aggódtam volna állapotodon, ha nem nyílik alkalom saját soraidból győződni még, hogy a baj csak múló gyöngékedés lehet. Adja is a jó Isten, hogy hivatásodban, munkakedvedben semmi súlyosabb csapás ne gátoljon.

Ma reggel nyolckor érkezett meg negyedik verses könyved, s noha volt délelőtt egy kis köteles végzendőm is, délután három órára már elolvastam az egész kötetet s mikor a «Robotban»-nal is végeztem, sajnáltam, hogy nincs benne több. És ez már magában is kedvező bírálat. Azt mutatja, hogy a versek nagyobb része tetszett nekem. Nem volnék őszinte, ha azt mondanám, hogy valamennyi tetszett. Noha én szeretem Iyádat s az abban szeretettől dobogó meleg szívedet, nem vagyok én veled szemben elfogult, sőt éppen mert szeretlek, téled minden legkisebb disharmonia, ha csak egy szónyi is, bántja fületem, széptani érzékemet. Például, mikor «Szász Domokos» című versedben olvastam e sort «Egy végső zárlatot csinálunk», szerettelek volna szemtől szemben összeszidni, mert hát zárlatot (kereskedelmi, jogi szó!) nem a püspökükért zokogó papok, hanem a részvénytársaság osztalékra dolgozó kereskedői szoktak csinálni. S te, kinek a nemesített *népnyelv* egyik legjobb oldala, hallottad-e a nép természetben megmaradt fiától e szót: «zárlat». Akkor említheti ezt csupán, hatósági személyektől hallva, mikor természet, vagy filokszérás szöллеjét zárlat alá helyezik. Máskülönbén csak *számadást* szokott csinálni. A «Hazaszeretetről» első és utolsó versszakában pedig e rút hangzatú hosszú szót használod: «közömbösségből», a mit jobbal, szebbel válthatnál volna föl. A «tunyasághól» is jobb lett volna. De hát ezek csak szók, alkalmilag könnyen kicserélhetők.

Egyik versedben szerényen írod, hogy senki ne mondjon téged költőnek, csak verselgélő, meleg szívű, jó embernek, ki hiven, magyarosan, egyszerűen nótáztat. Nos, hát a ki erre képes, vajjon nem költő-e, ha nem is oly ritka lángész, mint a «Divina Commedia», «Elvesztett paradicsom», vagy nálunk a «Buda halálá» nak halhatatlanja.

Vigyázz, kedves öcsém, hogy e szerénykedés sürűbb emlegetésével ugy ne jársz, mint az én apjéért is, magáért is szeretett Tóth Béla fiatal barátom, ki annyit ismételte e kifejezést: «pedig hát ki vagyok én, egy senki», hogy szinte provokálni látszik az olvasó zárjel közti megjegyzését: de bizony *valaki* vagy!

Az elbizottság senkinek sem állhat jól, de a szerénykedés túltengése sem helyes, mert könnyen szenvelgésnek látszik.

Elég, ha egyszer megírtad az «Ajánlás»-ban, hogy csak «nótázó legény»-nek tartod magadat. Sebaj, nem minden poéta köteles drámát, eposzt, balladát írni, a nótázgatás is költészet, csak jól hangozzék a nóta. Ez «Ajánlás» kerekébb volna, ha egy-két strófa kimaradt volna, talán a két utolsó előtti, de határozottan az «Ezért nem boldogulok én», mely fölösleges és utolsó sora nem is egyszerű. E nélkül nekem a vers többnek látszik.

Hát, kedves öcsém, téged még folyvást nyom az az emlékezés, hogy tíz évvel ezelőtt én és Zsolt barátom, annyi várakozást keltettünk fel irántad, a mennyinek te sohasem tudsz megfelelni. Ez is alaptalan tüprengés. Én voltaképp akkor nem is rólad írtam, hanem tégedet, magadat beszéltettem négy-öt költeményben, s a mi megjegyzést ezekhez fűztünk, annak te már e művekkel is megfeleltél. Azóta pedig írtál azoknál még különbet is, például a párisi *Caffé*-ban, a német és tiszai legény különbségéről írt románczod (címe nem jut eszembe,) meg a «Demeter Rózsika», mely — az én hitem szerint — eddigi poézised csúcspontja.

De ha ilyen kimagasló, tartalomban, formában megragadó költemény nincs is a negyedik kötetben, azt mutatja-e az, hogy már kinótáztad magadat s műkedvelő lettél? Dehogy! Azt mutatja csak, hogy a poéta nem gyár, mely képes mindig egyformát létrehozni, lelketlen művekről lévén szó; maga a természet is, melyet te úgy szeretsz, s melegen meg-megénekelsz, egyenlő természet ad-e minden évben. Pedig a termő föld egyforma, csak hogy néha kevés napmeleg, máskor soknál sokabb esőt lát. A poétára pedig még több külső körülmény hat, hol kedvezően, hol hátrányosan. Vajjon Petőfi, kit te e kötetben is oly lelkes és méltó dicsőítéssel magasztalsz, a kinél több szép verset oly *rövid idő alatt* a világon senki sem írt, mindig egyforma hatalommal énekelt-e? Nincs-e elég verse, melyeket bizvást elengedhetnénk neki.

Lessing mondta, hogy jó költő, kinek művei harmadrésze jó. Én tovább megyek. Jó költő, ki tiz jó (maradandó) költeményt tudott írni életében. Mint a természet: az irodalom ékítésére is nem csak égne nyúló csúcsok, hanem kies halmok, erdős dombok is kellene.

Neked ez új kötetben is sok költői mondanivalód volt a fajszeretet, emberszeretet, tűzhely és természet köréből. S azt hiszem, hogy még nem is egyhamar fogsz kifogyini.

Ez új kötetben engemet — egy vagy más szempontból — a következők hatottak meg, *első olvasásra*: Lezzen hü minden lány, Lelki árvák, Boldog, a ki sirni tud, Sorozás, (rövidben sokat jellemez,) Dal az anyai csókról, Dal a betűről, (több mint dal,) A magyar nóta, Kis lányunk születésekor, Falusi mezőben, Etelkának, Közös bánat, Vallomás, Vihar után, Deczemberben. Újabb olvasgatás után, midőn kevésbbé rohanok, bizonyára szaporítani fogom a csoportot.

A *magyar pap* jobban van gondolva, mint kidolgozva, mert a valóságok prózája is úgy bele fakadt, mint hidegebb vízér a hő forrásba, s ettől langyossá lett. A *Nagypénteki legenda* sikerültebb, mert bár ötletlen forog, de jellemez.

A *Betlehemi angyalok* énekéből is sok meleg hangot tudsz megérteni boldogan, s érts is meg mentől többet. De attól szívesen óvlak, hogy ne ird meg versnek, a mi érzés és gondolatképen nem szűrődik át a sziveden, mert neked a szív dalnokának kell maradnod.

Ime, a mi első olvasás után eszembe jut.

Most pedig egyébről. Tavaszi esperes halála engemet is levert. Nem ismertem, de pár levelet válíva vele, válaszaiból megszerettem, becsültem. Hová leszünk, ha jó kálvinista pap is eldobja életét oly életkorban, midőn még sokat tehetne. Az okot nem tudom s így nem ítélteték. De őt is, gyász esetét is fájjalom. Ha te az okról értesülsz, *megírhatnád nekem*. Szorgalmas legényem egészen oda van a hirtől, mert az ő községebéli pap volt s ismerte szüleit is.

És még egyet. Leveled végén üdvözlésedet küldöd, a mint írod: «az *enyém* sokszoros üdvözlésével együtt». Csak megírnád egyszer, hogy hány tagú család ez az «enyém». Nem kíváncsiság, szívbeli érdeklődés írhatja ezt velem.

Kívánok neked és tieidnek minden áldást, örömet, elégteliséget, neked folytonos munkakedvet, a szeretet környező levegőjével.

Üdvözöl

őszintén szerető barátod:

Vadnay Károly

Wolfner József két levele.

1.

Édes Barátom!

Köszönöm a szép verset, a legközelebbi számok egyikében közölni fogjuk.

«A debreczeni poétás fiatalok» című nyílt leveledet úgy az Uj Idők mint a Magyar Figyelő szívesen közli. Aminthogy nincs lap, amely Szabolcskának bármilyen írását nem adná örömmel. De én nemcsak kiadója, hanem jó barátja is vagyok Szabolcskának és ez a jó barát nem helyesli, hogy egy Szabolcska ágyúval löjjön verebekre — és különösen nem helyesli, hogy Szabolcska *ma* debreceni verebekre löjjön. Éppen azért ezt a cikket nem adom sem az Uj Időknek, sem a Magyar Figyelőnek és egyelőre vissza sem küldöm, nehogy kísértésbe jöjj és más lapnak küldd el.

Kár is neked, csak egy szót is írni a «zöldek» ellen. A legsúlyosabb kritika rájuk nézve, ha minél több olyan szép verset írsz, amilyent eddig is írtál. S ha majd egyszer későbbben, mégis akarsz róluk írni, akkor sokkal több és *sokkal zöldebb* verseket kell idézned, van ilyen százsámra, — de véletlenül a most idézett «Szépen fognak meghalni» című versben van poézis. De persze még sokkal több zöltség. Ugye megfogadod tanácsomat, amint azt már máskor is megtetted.

A kívánt 300— koronát leveled vétele után azonnal elküldtük.

1911. május 6.

Szeretettel ölel
Wolfner

U. i. Gyulaynak elküldtük a Képekért a pénzt, — nem sok amit számít értük, sok munkával jár az ilyesmi. A lepkés képet idemellékelve visszaküldöm, — bizonyára hasznát veded.

*

Az Uj Idők levélpapirosán.

2.

Kedves barátom!

Megkaptam a leveledet. Dehogy haragszom a küldött versekért. Szabolcska verseit mindég örömmel fogadjuk. A «Vasuton» címűnél a leveledben jelzett változtatást megcsináltuk és az e heti U. I.-ben már benne találod. A «Kályha mellett» és «Dal az endrédi kis bojtárról» címűeket az U. I., az «Álmok» címűt pedig a M. L. szerkesztőségének átadtam. A Magyar Figyelőnek szánt versedet azért adtam az U. I.-nek, mert amint az eddigi számokból láthatod verseket egyáltalán nem hozunk. Ezt elhatároztuk, még mielőtt a lapot megindítottuk, mert ha verseket is adnánk, külön Szerkesztőt kellene tartani, aki a tömérdek beérkező verset átnézne. Képzeheted, hogy eddig is, minden oldalról mennyi verset kaptunk. Eddig még megmaradtunk eredeti álláspontunk mellett, de azért lehetséges, hogy kivételes esetekben 1—2 verset adunk évenként. Pld. ha valami aktuális eseményről egy rendkívül szép verset kapunk, vagy ha pld. Szabolcska küld egy olyan verset, amilyent ő is csak néhányat írt. A «Kályha mellett» is nagyon szép, Herczegnek is nagyon tetszett, de ilyen verse Szabolcskának — sok van. Azzal bizonyára tisztában vagy, — ha valakitől úgy elsősorban tőled fogunk verset adni.

Ami versköteteidet illeti, amint Wiesner úr személyesen már mondotta a «Szabadórák» teljesen elfogyott, de a «Dalok hazulról» és Csendes dalokból még van annyi példányunk, hogy őszig elég lesz. A Szabadórákra nézve van egy propozicionk, de természetesen teljesen tetszésedtől függ vajjon elfogadod-e vagy sem. — Ugyanis ennek kötetnek az első kiadása, dacára, hogy csak 1200 példányban nyomtattuk 10 évig tartott. Nézetünk szerint tehát legjobb volna a Szabadórák anyagát beleolvasztani, a másik két kötetbe, amelyekből aztán ősszel új kiadást csinálunk és előfizetési felhívást bocsátunk ki Szabolcska összes verskötetekre 6 kötetben. Nézetünk szerint már csak azért is ez volna a leghelyesebb megoldás, mert a «Dalok hazulról» című kötetrel most nemrégiben nagy terjesztési akciót fejtettük ki, s ha most a Szabadórákból új kiadás jelenik meg, valószínű, hogy a terjesztési propagandának nem lesz megfelelő eredménye.

Ha azonban mégis úgy kívánod, hogy a Szabadórák külön kötetben jelenjék meg, légy szives egy korrigált példányt mielőbb címünkre juttatni, hogy nyomdába adhassuk.

1911. febr. 25.

Szeretettel ölel
igaz barátod
Wolfner József

Zempléni Árpád két levele.

1.

Kedves barátom Miska

Leveledet, mint a felől magad is bizonyos lehetsz, megkaptam. De az egy hatos portó jó ideje zavarban tartott: irjak-e? ne irjak? Kutyának való helyzet ez az enyém; de az vigasztal, volt már komiszabb is.

Könyvedet alaposan cibálják a lapok. Ismétled magad; nincs filozófiád; éretlen a technikád; középszerű a fantáziád; nem haladsz a korral és a többi és a többi. Cimedet megirtam az illető lapoknak, de nem tudom megküldöték-e az illető példányokat. Annak okáért ide írom őket dátum szerint.

Egyetértés, 1891. nov. 22. Sebestyén tárcája. Magyar Hirlap, 1891. október végén, Keddi irodalmi melléklet. Fővárosi lapok két izben. (Szabolcska) (Mr. Puppy) Hét, 1891. nov. 29-iki szám. (Ama híres századik szám Pesti Napló 1891. december 2-iki szám, reggeli.)

Könyvedre én egyebet most se tudok mondani, mint azt, hogy a népen kívül egyéb is van Magyarországon s a népies törekvésnél többet ér a művészetre törekvés. Oly sok intelligens ember van e hazában, hogy igazán kár költő nélkül hagynunk őket. Én azt hiszem, be fogod ezt te is látni egykor, hogy nem csak gatyás magyarok vannak s a magyar világnézet tovább terjed a nagydiófánál. Én Magyarország népét költeményeim által művelni akarom, ez pedig csak gondolatok által, gondolkodásra készítve történhetik. Lehet, hogy így aztán én megszünök poéta lenni, de fölládozom a szép hangzású nevet a gondolkozó egyszerű cserkoszorujáért, ha tudom hogy ezzel többet használhatok. A költészetnek, ha létjoga van, meg kell találnia korszerű formáit, eszméit és képeit s azokat ebből a korból, ebből az élethől, mely a réginél sokkal élénkebb, drámaibb: kell merítenie. Meg fogja, meg kell találnia, mert minden kornak meg volt saját költészete; ha nem találja meg, a költészet elvesztette létjogát, nem faktor többé az em-

beri nem művelődésében, — s ha én ezt belátom, első leszek, ki a lantot eldobom kezemből s fölveszem a század azon fégyverét, melylyel a század kultúr-harcosai küzdenek és győznek.

Ily értelemben csak két magyar költőt ismerek, kinek jövője van az élők közül: Vajda Jánost és Palágyi Lajost. Vajda gondolatai, dacára az öreg képtelen romanticizmusának: még sok mély kedélynek fognak kellemes órákat szerezni. Palágyi Lajos pedig kedves poétája lesz azoknak, kik az élet komoly harcát sikerrel vagy a nélkül, de értelemmel harcolják meg. Ma még mind a kettő ellentétben áll a felszínen levő irodalmi törekvésekkel, de éppen nem a közérzessel. S nyomukban jár a mai izlés; a mai érzések hullámozása az ő szívökön keresztül megy, rohan tovább végig a hazán, míg valamikor mint egy óriási érzés és gondolatenger, fog hullámozani a síkokon, hatalmas hullámokkal ostromolva a Kárpátok csúcsait: a magyar pozitív világnézet. —

Téged tehetségeid arra predestináltak, hogy a magyar életnek legjobb leirója, megmagyarázója légy. Leírásaidból arra következtetek, hogy kitűnő szemed van, mely az ember gondolatvilágát is el fogja lesni. A magyar nemzet ma még egy rébusz, melyből a népet (specielle a földműveseket) már jóformán megfejtették: de a művelt, a polgárult magyarnak — te leszesz a megfejtője. Pedig ezt te ma még nem hiszed magad se; mint férj a neje hűtlenségét, akkor fogod te is ezt megtudni, mikor mindenki hirdeti már. Mert rágalom, hogy Magyarországon nem gondolkoznak, nincsenek mélyen örvénylő nagy szenvedélyek; nincs kulturális törekvés: csak népdal és közmondások. Rágalom! Van és különösen lesz. Csak író kell, ki ismerje a magyar társadalmat aljától tetejéig s erős erkölcsi érzéssel ítéljen a jó szemmel látottak fölött!..

(Igaz! Most jut eszembe, hogy azt beszélük, hogy én neked Debrecenbe levelet írtam, melyben gratulálván neked, reményemnek adok kifejezést, hogy te leszel az, kinek zászlaja alatt mi a *zsidókat* (?) kiszorítjuk az irodalomból. Mivel pedig én *ezt* nem írhattam, mert én embereket ismerek, de zsidókat nem: légy oly jó ird meg nekem, kinek levelét mutattad te egyik közös ismerősünknek.¹ (Állítólag valaki látta, hogy abban az állott és hogy én, Zempléni Árpád, írtam azt!) Nem vagyok érzékeny a pletyka iránt, de az olyasmi ráfogást, mely elveimbe ütközik, nehezen bírom elviselni. Én Csőregh Gyurkát gyanúsítom ilyen levéllel; ő, ha dühös, képes arra, hogy a zsidókat szidja, felelőssé tevén saját hibáért, Istent, Krisztust, rabbinust és mindent: mivel saját hibánk beösmérése oly nehéz.

Légy oly jó, válaszodban, ha emlékszel még erre a csekély dologra, ird meg, miben áll ez. Mert én még álmomban sem írhattam olyan levelet.)

Térjünk a témára. Mije *nincs* még Magyarországnak? Nincs filozófiája. S ebben, valljuk meg, te is a legmagyarabb költők közé tartozol, verseid után ha ítélünk. Nincs irodalma, mely a mai társadalom eszével gondolkozzék. A kikben a vágy fölébredt is, hogy ilyesmit alkossanak, nem használtak, sőt elriasztanak e térről, mert képtelenül középszerű emberek. Tolnay Lajos

¹ Itt egy név volt, de mert nem vagyok bizonyos a névben s nem akarnék ártatlant pletykába keverni, kihúztam. (Zempléni megjegyzések.)

magyar társadalmá épp olyan hazug, mint a Vadnayé vagy a Vas Gerebené. Romantikus túlzásba estek mind. Arany legjobban ismervén a falusi életet, csakis falusi történeteket csinált, Petőfi meghalt, hagyván néhány példás kísérletet, hogyan kellene a magyar társadalom alakjait életre költetni az irodalomban. Nagy kár, hogy az ő *Táblabírója* el nem készült: nem kellene akkor nekem most kétségbeesve prédikálnom fűnek fának, hogy nem csak a *nép* tárgya a költészetnek. Hiszen, ha én bennem annyi költői véna volna, mint a mennyi ambícióm és belátásom van: akkor már volna magyar társadalmi elbeszélés versben vagy prózában: de példászerű. Csak az a kis zseni hiányzik belőlem, a mi Petőfiben meg volt, Aranyban is kissé s — habozok kimondani — te benned is meg van. —

Ha tévedek, ha nincs meg, az nem a te bajod, hanem az irodalomé, mert se Vajda, se Palágyi nem tudnak ehhez.

Csiky irt és meghalt a nélkül, hogy árnyképeknél egyebeket hagyott volna. Egy színvak szerzetes, ki a színekről értekezett a színpadon.

Bartók talán, — de az a világ legzavarosabb feje, attól tökéleteset ne várjon ember. Kiforratlanabb ma, mint 20 éves korában volt.

Mikszáth Kálmán megszűnt látni és hallani. Behúnyt szemmel, bedugott füllel megy végig a mai életen; csinál mától holnapig élő karcolatokat, mivel politikai humorizálást, de abból, a mivel igazán hatna, a mivel a magyar irodalmat egy csapással világhírűvé tehetné: egy szót sem ír meg. Nincs hozzá érzéke, tehát nem kívánhatjuk tőle.

Szóval nagy itt a szegénység. Ezért esünk mindenféle utánzásba; ezért affektálunk, ki a népiest, ki a franciát, ki az angolt, ki Heinét, ki Byront, ki Hugó Viktort vagy Dosztojevszkyt. Csak saját mangunkat nem leljük.

Azért sajnálom, hogy te a te nagy eredetiségedet elfojtod népdalszerű apróságokba, holott a világ egyetlen költője sem lehetett nagygyá, ha ily apró specialitásokat művelt. Holott subjectivitásod minden mélyebben inspirált alkalommal elárulja, hogy van érzéked a körülted zsongó élet eseményei iránt. Hová nőhetsz, ha azt objective fogod látni s megírod tudatosan. Az idegen szalmán rágódó magyar irodalmat egy hivatását érző tehetséges ember tiz év alatt világra szólóvá teheti. Excelsior fiú! Szervusz!

Budapesten, 1891. dec. 3 án

Rökk Szilárd u. 19 sz.

Szerető barátod
Zempléni Árpád

2.

Kedves Miska!

Nem élünk még abban a messze jövődében, a mikor Vadnai Károlyt egyébről már nem fogják ismerni és emlegetni, csak arról, hogy ez volt az, aki a magyar irodalomnak Szabolcska Mihályt fölfedezte — s épp ezért mert ma még nincs így, s mert ma még magad is élsz, nem csupán a neved, ezennel kötelezlek, hogy ez levelemre sietősen válaszolj!

Üzleti ügyben fordulók hozzád. A mit sejtetsz erről az üzleti színű borítékról, melyet a végből nyomattam, hogy leveleim el ne vesszenek. Nem is vesznek el, legfőlebb választ nem kapok rájuk.

De hát a dologra.

Légy olyan jó, ha van egy pár jó hölgyismerősöd Debreczen várában, kik tudnak még versre előfizetőket gyűjteni, ird meg az ő czimüket, s én levélben

reád hivatkozva, felkérném őket e nagy szivességre. Nekem jól tudod, nem igen voltak Debreczenben ismeretségeim, mert nem tudok ismerkedni.

Ez az egyik.

A másik még jobb. Te, aki szénior voltál az iskolánál, bizonyára tudni fogod, lehet-e ott ünnep utáni (post festa) leszámolásra könyvet eladni. Ha lehet, tudósíts, kihez forduljak ez iránt levelemmel?

A «Hajnalt» olvastam a Föv. Lapokban, mely különben ma már «Fő és Székvárosi Lapok»-ká szándékozik átformalódni. Nagyon szép vers. Párisba meneteled előtt elmondtad, akkor is nagyon tetszett, csak a rímeket nélkülözöm benne sajnosan. Ha rimelve volna, mint pld. Petőfi Egy gondolat-ja (Rákosi Sipulusz erre azt mondja: Petőfit egy gondolat bántotta, minket nem háborgat egy se! ha épp egy rimbe menne, elragadó szép költemény volna, pompás szavai darab. A végén pap vagy ugyan, de hát neked azt el muszáj nézni, pap vagy. Én leszoktam róla régebb idő óta, mert én belőlem elszállt a hit. Pedig én is nagyon kenetes száju ifjonz voltam, kihirdettem a vizet, ittam a bort — teljes lelkesedéssel. No de te bizonynyal vizet iszol.

Egészségem gyöngén áll, nehéz a légzésem, fáj a tüdőm, pusztulok, veszek. Csak legalább addig élhetnék, míg a te lakodalmadon nem tánczolok egyet. Arra az alkalomra majd megtanulok.

Minő kilátásaid vannak arra, hogy megválasztanak? Olvastam valamely lapokban, de a község nevét elfeledtem. Jó ekklézsia? Nemélem, megvan ezer—ezerötszáz forint. Alább ne add magad; híres ember vagy, tehát mint pap is megéred a huszonkilencz ezüst pénzt.

És most — pardon! Az előfizetések rettenetesen rosszul állanak. Még ugorkára is kevés, a mit az ugorka szézon hajtott. Belé vertem valami harmincz pengőt — Csak a felhívások nyomása tizenöt forintba fáj, hát még a sok bélyeg! Hát a terhek terhes gyötrelmek gyötrelme (így), a sok kiállhatatlan udvarias levél és levelező lap!! Oh, Miska! főbe kellene engemet ütni, hogy erre a kínra ráadtam a fejem! De hát ugy számítok, hogy ez a második bővített kiadás nagyobb zajt fog csapni, irni fognak róla mi ördög! s mint kész híres ember majd jutok valami nyugalmas kis álláshoz, élhetek a poétaságnak és eltarthatom anyámat. Mert én beteg ember vagyok, nagyon kell sietnem, ha nem akarok nyom nélkül elpusztulni s egyetlen árvámat, édes anyámat koldusbotra magam után itt hagyni! Ezért megírok még kétszáz levelet és ötezer czimet is, csak használjon! Mert te, a ki végzett ember, dologtehető ember vagy, nem tudod azt fel se fogni, minő szenvedés nekem anyám nyomora. Ha ugy végig gondolok szegénynek az életén, kezdek hinni valami gonosz intézőben, ki őt gyermekkorá óta üldözi. Szegény volt mint leány, irtózatos nyomorban, és inségben élt sokáig mint asszony, mert boldogult apámmal egyenetlenkedtek örökké. Aztán özvegy lett s nyomorgott. A mint én felnőttem, azt várta volna, hogy én segítsek rajta, de én még magamat is csak ugy rabmódra tudom ellátni. Hogy nyomora holtig tartó és teljes legyen, csak az kellett hozzá, hogy én élihetetlen, ábrándozó poéta legyek!.. Van, van valami gonosz szellem, ki a mi gyötrésünkre született. De isten áldjon meg, nagyon el találtam keseredni, pedig nekem az árt...

Szervusz.

Budapest, 1892. aug 3.

Árpád.

Bizonyítvány Szabolcska lelkeszi működéséről.

Sz. 191—1897.

Esperesi Bizonyítvány.

Alolirt hivatalosan és jó lelkiismerettel bizonyítom, hogy Tiszteletes Szabolcska Mihály aa., mint a felsőlasi 1ső osztályu egyházközségnek 1892ik év október 6-ikától fogva papja:

a) egyházközségében kötelességeinek hiv és lelkiismeretes teljesítése, egyenes, tapintatos, megnyerő és mindenben lelkeshez illő magaviselete által mind összes hallgatóinak igaz szeretetét és meleg ragaszkodását megnyerte, mind egyházközsége szellemi és anyagi jóllétét, nemkülönben a vallás erkölcsi életét magas színvonalra emelte;

b) egyházmegyei közéletünkben szigoru papi jelleme, nyilt, őszinte és szeretetteljes kartársi fellépése, egyházi ügyeink iránti lelkesedése és nemes buzgalkodása nagyban befolytak arra, hogy egyházmegyénkben emelkedett közszellem keletkezzék, a miért általános szeretet és tisztelet környezi, a mi legutóbb is egyházkertületi képviselővé történt megválasztatásában nyilvánult;

c) végül társadalmi és irodalmi működésével szélesebb körben is hatott, a mi egyházunk körén kívül is, felekezeti különbség nélkül, vármegyénk egész intelligentiájának osztatlan elismerését és tiszteletét, s a legmagasabb foku becsülését szerezte meg számára. —

Miről azon őszinte kijelentéssel adom ezen sajátkezü aláírással és hivatalos pecsétlemmel megerősített bizonyítványomat, hogy Szabolcska Mihály aa. egyházunknak igaz tagja, papi testületünknek disze és büszkesége. —

Magyar Péterlakán 1897 februárius 13ik napján. —

Tavaszy József
a görgényi ref. egyház-
megye esperese.

P. H.

Közli: CSÁSZÁR ELEMÉR

GÚNYVERS A PRÉDA VÁRMEGYEI URAKRÓL ÉS KISASSZONYOKRÓL.

A sárospataki kollégium könyvtárának kéziratára 3191. sz. alatt, a BB301 sz. könyv hátlapjára írva, XVIII. századi kézírásával a következő gúnyverset őrizi.

Préda Vármegyei Urak,
Mint a kutyák gyalog járnak
Piros csizmában prádéznek
Otthon bocskorban szántanak.
Hányják-vetik magokat
Számiláljok jószágokat
De nézd körül házokat
Tsak látz fótokat

Urfi legény, de hogy szegény
Teli hasát málé lepény
Dáma kezén a gyöngy helyén
Van tsekély német költemény
Mégis rá tartya magát
Ha táncra viszi farát
Le botsáttya szoknyáját
Ne lássák saruját.

Közli: GULYÁS JÓZSEF

PETŐFI EGY MELEGSZÍVŰ BARÁTJA.

Az IK. 1935. III. füzetében Zsoldos Benő Emödy László elbeszélése alapján néhány adalékot mond Emödy Dániel életéhez. Meg lehet toldani azzal, hogy a kitűnő emlékezőtehetségű Emödy Dániel szerint Petőfi *Pusztai találkozás* c. közleménye eredetileg 12 sorral hosszabb volt: a betyár vágatában egy csárdába ért s mulatni kezdett bánatában.... A *Kutyakaparóról* mondott adalékot Kun Pál az Egyetértésben (1891) az Emödyről szóló nekrológban a *Nemzeti dal*ról mondja. (V. ö. Pesti Hirlap 1926 aug. 14. sz.) Jókai az *Őszi fény* (85. l.), az *Én életem regénye* (191. l.) c. munkáiban is említi Emődöt.

GULYÁS JÓZSEF

KÖNYVISMERTETÉS.

Horváth János: Az irodalmi műveltség megosztása. Magyar humanizmus. Budapest, «A Magyar Szemle könyvei», XII. k. 1935. 8-r. 307 l.

A magyar irodalmi műveltség kezdeteiről írt kötet után, annak folytatásaként, Horváth az irodalmi műveltség differenciálódásának, azaz vallásos és világi ágra oszlásának korszakát foglalja össze művészi formájú tudós szintézisben. Művelődéstörténetileg ez az időszak a humanizmus kora, s így a könyvben az a műveltségváltás nyer megfelelő megvilágítást, melynek kétségtelenül a leglényegesebb, legdöntőbb jelentőségű eleme a kivált Olaszország felől beáramló renaissance-humanizmus. Az új szellem a műveltséget jórészt világi alapokra helyezte — ez annyit jelent, hogy előbb kénytelen volt ugyan szétbontani a középkori eszmevilágot, de utána egyben újat is épített: nemcsak fogékonyságot ébresztett olyan értékek iránt, mint pl. a forma és a stílus antik szabású szépségei, hanem, ami még ennél is fontosabb, szinte átmenet nélkül, az immanens fejlődés addigi ütemét mintegy kigúnyolva, olyan mérvű irodalmi tudatosságnak lett forrása, hogy erre a hirtelenségre a magyar művelődés fejlődésmenetében alig lehetne további analógiát megjelölni. A kötet fénypontjai azok a lapok, melyeken Horváth ezt a meglepetésekben gazdag fejlődésmenetet plasztikusan az olvasó elé varázsolja.

Amennyire kétségtelen, hogy a műveltségváltásban a humanizmus játssza a döntő szerepet, tehát a munka nagyobb része szükségszerűen a magyar humanizmusnak *e szempontból való* ismertetése, épányira téves lenne H. művét a szó szorosabb értelmében vett humanizmus-történelnek tekinteni s vele szemben most már ebből a szemszögből követeléseket támasztani. Ennek a felfogásnak méltánytalan voltát világosan mutatja az az egyszerű megállapítás, hogy a szerző a magyar fejlődéssel valamiképen kapcsolatba került külföldi humanistákat csak abban a mértékben vonta be tárgyalási körébe, amennyiben ezek (pl. Bonfini, Ranzano, Galeotto) a későbbi magyar fejlődésre is irányító hatással voltak. Természetesen hiányzik tehát a műből pl. Mátyás és a Jagellók külföldi humanista összeköttetéseinek legnagyobb része; jóformán mindaz, ami csak a szorosabb értelemben vett, esetleg kozmopolita irányú humanizmust érinti, de alig befolyásolhatta a könyv középpontjába helyezett magyar műveltségváltást. Viszont természetesen csak laza kapcsolatba hozható, de egyébként a célkitűzés szempontjából fontos magyar elemek megfelelő éles megvilágítást nyernek. Továbbra is megoldandó feladat marad tehát ezek szerint nemcsak a XV—XVI. sz.-i humanizmusra vonatkozó részlet-

kutatások energikus folytatása, hanem a jelenlegi kutatás színvonalán álló átfogóbb összegezése is. De azért a magyar humanizmus-kutatás is nagy hálával tartozik H.-nak, mert szinte aszketikus önfeláldozással, ha más cél közvetlen szolgálatában is, ennek a jórészt latin filológiába beágyazott feladatnak tekintélyes részét elvégezte s ezzel a további humanisztikus kutatásoknak is szilárd, a jövőben is hosszú ideig a lényeges pontokon alig változó keretet adott, s ami még ennél is fontosabb, egyben megformálta azt a végső értelmet, melyet a kutatások most már utána egy magasabb egységbe való beilleszkedéssel visszavonhatatlanul megkaptak. A magyar humanista törekvések a magyar *művelődéstörténelemben* eddig is jelentős figyelemben részesültek a kutatók részéről: H. könyvének épen az a legfőbb érdeme, hogy a művelődési szakasznak most már a magyar *irodalom* fejlődés-menetében való egyedül álló fontosságára is rámutatott. Ő utána a humanizmus nem lehet többé a magyar irodalomnak latin nyelvű anorganikus függeléke, mely attól bárnikor elválasztható, hanem szerves, szétbonthatatlan tartozéka, mely az egységes magyar művelődés, legszebb kivirágzását, a magyar nyelvű irodalmat, előkészítette, számára utat nyitott.

Ezek után igazságtalan, egyoldalú eljárás lenne a munkát más szempontból bíráló vizsgálat alá venni. A szerző érdeklődési centruma és szorosabb kutatási területe nem esik egybe a szorosabb értelemben vett humanista-kutatás céljával, tőle tehát e téren csak azt kaphatjuk, amit ő akart adni. Kétségtelen, hogy áradó bőségekben kapunk teljesen váratlan kincseket: H. nemcsak feldolgozza, megrostálja, lényeges pontokon kiegészíti az eddigi kutatást, hanem a legfontosabb szereplőkről, mint pl. Vitéz Jánosról, a humanista Verbőczyről, Taurinusról, a *Staurumachia* szerzőjéről, olyan portrékat rajzol, melyeknél hívebbeket és teljesebbeket még a humanizmus specialistája is csak nehezen adhatna — csak akkor, ha rendelkeznék H. művészi feldolgozó és ábrázoló készségével. Általában elmondhatjuk, hogy a szerző az egész tudományos irodalmat felhasználta, ebből a maga céljai szolgálatára álló elemeket asszimilálta, kiegészítette, s ha ebben a tekintetben egyes pontokon esetleg hiányok mutatkoznak, azoknak vagy az eddigi kutatók tévedései adják magyarázatát, vagy az a magától értetődő körülmény, hogy H. nem tartotta a maga sajátos szempontjaihoz vágónak az eddigi gyarló részletkutatások aprólékos kiegészítését — ezek valóban inkább specialisták munkakörébe vágnak.

Néhány ilyen aprólékos adalékkal megpróbálom kiegészíteni a H.-rajzolta mély távlatú képet. Nem valószínű pl., hogy akár Poggio Bracciolini, akár Francesco Barbaro Magyarországon jártak (40 l.). Poggiónak igen sokféle kapcsolata volt a magyar humanista törekvésekkel, s az is bizonyos, hogy egy alkalommal komolyan tárgyalt arról, hogy Magyarországra költözik. A jelek szerint az lett volna feladata, hogy egy nálunk élő előkelő férfiúnak (Ozori Pipó?) kitűnő tetteit dicsőítse az új ízlésű irodalomtól tökéletesre fejlesztett halhatatlanító eljárással. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, s a terv meghiúsult. Arra, hogy bármilyen minőségben is átlépte valaha hazánk határát, nem tudok adatot. Hasonló a helyzet Francesco Barbaróval. E nagy hírű velencei humanista magyar összeköttetéseknek egy részét a kutatás eddig is számon tartotta, de még mindig vannak figye-

lembe nem vett további mozzanatok. Barbaro valóban járt Zsigmond királynál követségben, de nem hazánkban, hanem Ferrarában, 1433-ban. A király, és még inkább Schlick Gáspár, annyira nagyrabecsülte őt, hogy továbbra is a legmelegebb kapcsolat állapítható meg humanistánk és a magyar udvar között. Schlick Gáspárral folytatott levelezésének egy részét Sabbadini adta ki: *Centotrenta lettere inedite di Fr. Barbaro precedute dall' ordnamento critico cronologico*, Salerno, 1887. A Sabbadinitől kiadott újabb levelek között magyar szempontból érdekes az az 1487. május 5-én írt kérés, melyben felszólítja Schlick Gáspárt, hogy szolgáltasson adatokat Zsigmondról, mert szeretné jeles tetteit megénekelni: «Et tibi gratias immortales sum habiturus, si de rebus a Caesare gestis vel in bello vel in pace mihi copiosissime significaveris, ut cum otium et tranquillitas animi se nobis obtulerint, res suae, quae divinitus gestae sunt, si quid mea carmina possunt, sempiternae memoriae commendentur.» Egy nem sokkal később írt leveléből kiderül, hogy ismét követségbe készült Zsigmondhoz (esetleg hazánkba), azonban betegsége a tervezett utat először késleltette, majd teljesen meg hiúsította: «Nunc autem, cum adversa valetudo legationem meam ad Caesarem primum retardaverit, postea penitus impediverit, id tibi quoque significandum censui, ut apud illum invictissimum principem tuo patrocinio causam meam defendas et ita defendas, ut eius maiestas intellegat legationis obeundae mihi facultatem, non voluntatem defuisse.» Valóban nincs rá megbízható adatunk, hogy Barbaro hazánkban járt. A kutatások azonban egyáltalán nincsenek lezárva. Barbaro legújabb életrajzírója, P. Gothein, máris bejelentette, hogy sok eddig kiadatlan levelet talált. Barbaro sokszálú magyar összeköttetései alapján valószínű, hogy az új anyag magyar szempontból sem lesz érdektelen, ha egyszer napvilágot lát.

Ezzel szemben kétségtelen, hogy Hippolyt esztergomi érsek, majd később egri püspök Olaszországba való visszaköltözése után is megfordult nálunk. Egyik útja 1513-ra esett, egy másik, a humanizmus története szempontjából sokkal nevezetesebb, 1517—19-re. Ez utóbbi útjára kellett volna őt elkísérnie Ariostónak, az azonban nem vállalkozott a messze útra — helyette vétetett fel a kíséret tagjai közé Celio Calcagnini, aki itt tartózkodása alatt átmenetileg valóssággal központja lett a magyar humanista törekvéseknek. Calcagnininek nemcsak kiadott művei, kivált levelei, tartalmaznak becses magyar vonatkozású adatokat, hanem — egyelőre még kiadatlan — költeményeiben is vannak magyarországi tartózkodásával összefüggő részletek. Megemlítem még, hogy az egyik kísérő olasz nyelvű útleírása is még kiaknázatlan magyar szempontból.

Utójára hagytam a 131. l. említett *Apologia Socratis* c. magyarországi ösnyomtatvány kérdését. *Platonista törekvések Mátyás király udvarában* (Minerva III. 171 l.) c. értekezésemben ezt az egyetlen példányban ránk maradt, a bécsi nemzeti könyvtárban őrzött munkát Platon-centónak gondoltam. Erre a megállapításra az vezetett, hogy a nyelvhasználatot, frazeológiát s részben a tartalmat is erősen egyezőnek találtam azzal a nyelvhasználattal és a Sokratesre vonatkozó részletekkel, melyek Leonardo Bruni Platon-fordításaiban megfigyelhetők voltak. Mivel e fordítások egy része megvolt Mátyás könyvtárában is, tetszősnek látszott a gondolat, hogy a munka szövegét esetleg nálunk állították össze.

A további kutatások ezt a feltevést gyökeresen megcáfolták. Alig egy évvel később, 1925-ben, a vatikáni könyvtár kéziratái között (Reg. Lat. 1321 f. 68) megtaláltam a nyomtatvány szövegét, s a már részletesebb címből kiderült, hogy a mű Leonardo Bruni tollából való, mégpedig az ú. n. Ps.-Xenophon-féle *Apologia* humanista ízlésű fordítása. Az eredményt említett értekezésem olasz kiadásában (*Tendenze platonizzanti alla corte di Mattia Corvino*, *Giornale critico della filosofia italiana* XI. 18 l.) már fel is használtam s előző tévedésemet korrigáltam. 1928-ban újabb adatokat szolgáltatott Hans Baron monografiája: *Leonardo Bruni Aretino*, *Humanistisch-philosophische Schriften* etc. Baron (i. m. 187. l.) az említett fordítást Bruni kétes munkái között sorolja fel s egyúttal ismerteti azokat a kéziratokat, melyekről neki tudomása van. Ezek között az a kódex, amelyik engem nyomra vezetett, nem szerepel. Ezek után a hazánkban keletkezett Platon-cento kérdése végleg elintéztnek tekinthető.

HUSZTI JÓZSEF.

Erdélyi csillagok. Arcok Erdély szellemi multjából. Szerkesztette Kovács László Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1935.; 230 l. és 14 képmelléklet.

A Helikon évtizedes fordulójára kiadott kötet Bánffy Miklósnak Kemény Jánoshoz, a Helikon házigazdájához intézett ajánló sorain kívül tizennégy tanulmányt tartalmaz. Ezek a tanulmányok egy-egy kiváló jelentőségű férfüről szólnak és sorrendben a következők, Kós Károly: *Márton és György*. (A két középkori szobrászművész, Kolozsvári Márton és György.) Balázs Ferenc: *Dávid Ferenc*. Reischel Arthur: *Petrus Pázmány Cardinalis*. Ligeti Miklós: *Misztótfalusi Kis Miklós*. Molter Károly: *Apor Péter*. Tamási Áron: *Levél Mikes Kelemenről*. Lakatos Imre: *A két Bolyai*. Maksay Albert: *Körösi Csoma Sándor*. Tavaszgyörgy: *Mikó Imre*. Szántó György: *A nagy század tükré*. (Elbeszélés Barabás Miklós festőművészről.) I. Szemlér Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. Kovács László: *Gyulai Pál*. Járosi Andor: *Petelei István*. Reményik Sándor: *Ady*.

Minden gyűjtőmunkával szemben a gondolkozó ember azonnal azta kérdést veti fel, hogy milyen célból szövetkeztek a szerzőtársak. Milyen vezető irányította a Helikon íróit ennek a tekintélyes kötetnek a megírásánál? A tanulmányok átnézése alkalmával azt a benyomást szereztem, hogy a Helikon írói tízéves ünnepükre az erdélyi gondolatot akarták megörökíteni egyes, kiváló hordozóiban. Az erdélyi egyházi férfiú, író, költő, államférfiú, képzőművész, tudós, a művészet színvonalára emelkedett mester: ezek képviselik Erdély szellemiségét. Azt természetesen maguk is érezték, hogy talán nem minden esetben találó a választott alak; maga Bánffy Miklós azt mondja a bevezetésben, hogy bizonyos mértékben ötletszerűen sorakoztak fel az erdélyiség hősei. Volt, aki érezte (Reischel Arthur), hogy bizonygatnia kell alakjának erdélyi vonatkozásait. A választékot alig illetheti gáncs, hiszen Erdély a nagy és megrendítő szellemekben oly gazdag, hogy sajtó szívének így vetheti fel a kérdést: . . . és Jósika Miklós . . . és Orbán Balázs? Bizonyára erdélyiebbek, mint Ady, akit Erdélyhez sem érzése, sem gondolatvilága nem fűz.

Az egyes szerzők súlyos feladatot tűztek maguk elé: nem életrajz volt a cél, hanem *jellembrázolás*, Erdély hőseinek éles vonalú megrajzo-

lása. Nehéz, nagyon nehéz feladat, mely próbára teszi a legjobb erőket is. A célt különböző eszközökkel igyekeztek a szerzők elérni, kiki saját egyéni felfogása szerint. Volt, aki elbeszélést írt (Tamási Áron, Szántó György), mások főbb adatok kiválogatásával igyekeztek hősüket jellemezni. A szerény választékú, de biztosan odaállított adatok segítségével nemcsak könnyebb, hanem sikeresebb is a jellemzés. Hiába, a történelem segédeszközeit lehetetlenség nélkülözni olyan munkánál, mely a mult valóságát akarja ábrázolni. Nem csodálkoztam, hogy itt-ott akad — az adatok felhasználásával kapcsolatban — egy-egy oldaldőfés a «babra» történettudósokra. A magyar történettudományok dicsőséges és tiszteletreméltó épületét, mely nemzeti mivoltunk legbecesebb védőbástyája, több megbecsülés illeti meg!

A jellemrajz nehézségeivel küzdő író (I. Szemlér Ferenc) felvetette azt az érdekes kérdést, hogy miben különbözik az irodalomtörténetíró a jellemrajz írójától (178. lapon). Ugy találja, hogy amaz kívülről, az életrajz és az irodalmi hatások alapján igyekszik célját elérni, míg emez belülről, az író rejtett jelleméből férkőzik közelebb céljához. A gondolat érdekes, de nem látom indokoltnak. Mindenik számára készen adva van az író és alkotása; elvégre egyik sem indulhat el máshonnan, mint ezekből. A különbség abban rejlik, hogy az irodalomtörténetíró pontos adatokkal dolgozik, a széptani író pedig a kész eredmények felhasználásával, az adatok nyomasztó gondja nélkül rajzol.

Az irodalomtörténet tárgyilagosságától az egyes rajzok egyéni színezete is elválaszt. A legtöbb tanulmány jellemzőbb írójára, mint a tárgyául szolgáló alakra. Különösen feltűnő ez olyan éles egyéniségű íróknál, mint amilyen Tamási Áron vagy Reményik Sándor. Utóbbinak cikke jogosan viselhetné ezt a címet: *Hogyan gondolkozom én Ady költészetéről?* Ady Endrével kapcsolatban épenséggel nem szükölködünk hasonló természetű, szellemes munkákban. Mindez igen szép, de tárgyilagosa alapja vajmi kevésnek látszik. Irodalomtörténetírásunk egyik legsürgősebb feladata lenne annak megvizsgálása, hogyan viszonylik Ady költészete korának francia lírájához. Ameddig ezt a nagy munkát nem végezzük el, minden Adyról elhangzó vélemény pusztá szellemeskedés, melyet egy egyszerű adattal porba lehet dönteni. Egyáltalában nem akarom ezzel Ady költészetének eredetiségét támadni; de költőnk ismert francia-imádása, mely ismételt, huzamos ideig Párisba vitte, ahonnan vérző szívvel vált meg minden alkalommal, jogosan felkeltheti a gyanút, hogy ugyanakkor sokat tanult a kezébe akadó francia folyóiratokból és hírlapokból. Mennyit és hogyan? Erre a kérdésre még eddig senki sem keresett választ. Ady értékét csak akkor lehet megállapítani, ha ezt a kutatást elvégeztük.

Kétségtelen, hogy a Helikon írói magasabb irodalmi célokat képviselnek Erdélyben. Én ugyan nem értek egyet túlságosan elvont, bölcselőre hajló és gyakran modoros irányzatukkal, de bizonyos az, hogy komoly és üntudatos munkával törnek új célok felé. Az úttörés nehéz és háládatlan feladat, említett hibáik is ebből fakadnak. Az utókor méltányolni fogja lelkes törekvésüket, mint ahogy manapság is figyelem és elismerés kíséri munkásságukat.

RAJKA LÁSZLÓ.

Székely népballadák. Összeválogatta és magyarázta *Ortutay Gyula.* Fametszetekkel díszítette *Buday György.* Budapest, Egyetemi Nyomda (1935) N. 8-r. 312 l.

Díszes kiadásban székely népballadák gyűjteményét tette közzé az Egyetemi Nyomda. Nincs benne több, mint Benedek Elek 1921-iki kötetében, s alig egy-kettővel szaporább, mint Gragger Róbert két balladás-kötetének székely anyaga. De az előbbtől abban tér el, hogy kiadványának tudományos a színezete, az utóbbtól, hogy csupán székely balladákra szorítkozik; kár, hogy nem is törekszik teljességre: a pompás külsejű könyv a tudománynak is jobb szolgálatára lett volna, s a maga célkitűzésének is gondosabban felelt volna meg.

Az összeválogatás, a bevezetés és a jegyzetek Ortutay Gyula munkája. Nem közöl új anyagot, csak «betakarítja» és elrendezi az eddig végzett munkát.¹ Ezt a betakarítást és elrendezést nyilván a bevezetésre és a jegyzetekre érti, mert a balladák közlésében nehéz is volna rendet teremteni. Nem jár Kriza tájrendi beosztása nyomán, nem csoportosítja az első közlők szerint, nem követi Gragger magyar kötetének elvét, sőt tánc- és elbeszélő dallamú ballada-főosztását sem. (Bármelyikből leszűrődött volna egy kis, még ha negatív tanulság is.) Az elrendezés tehát egészen önkényes. De ez nem nagy hiba: a székely népballadák, bármely rend szerint, önmagukban érdekesek és változatosak, a kötet a kiadó jóvoltából így is nagyon szép.

A bevezető tanulmánynak látszólag új, szellemtörténeti célkitűzése van. Ortutay «az európai népi kultúra szép és meg nem szakadó összefüggéseinek bizonyítékát látja a balladában, amelynek szerinte a népi kultúrában «funkciószerpe van.» A népműveltségnek «közösségi» stílusa, amelynek a kopás (Zersingung) is egyik irányítója, «alakító, normatív» erejű, és «bevilágít népi kultúránk etnikai és szociális funkciórendszerébe.» Hogyan? azt nem tudjuk meg. Csak azt, hogy mint «közösségi stílus egyszerre köti össze az európai parasztkultúrákat és egyszerre bontja szét külön valóságokra.» Ez magyarul azt a nem új elgondolást jelenti, hogy a népnek mindenütt van hagyományos stílusa, s a mindenütt közös tárgyakat, egyszintű elbeszélést a maga szólásaihoz, formuláihoz, verseléséhez idomítja s úgy őrzi meg. Amiket pedig Ortutay a balladaköltészet alapvonásainak mond (az eredetiség igényének hiánya, az átadás módja, a személytelen szerző, a hagyományos stílus hatása), az természetesen a népdalra, népmesére — az egész népköltészetre egyformán jellemző. A magyar és székely balladák összefüggéséről már Vikár Bélának megvolt a véleménye, csak hogy Vikár még ősibb összefüggéseket keresett (Ethn. 1910.); hogy «a sok történeti áradás többször elmosta az összekötő pallókat» (19. l.), azt Gragger úgy mondta, hogy «századok árja... elvitte a hidakat.» (*Magyar népball.* 7. s majdnem így 199. l.) A székelységnél inkább megmaradtak a balladák: Ortutay szerint

¹ A tartalomjegyzék nem illik a könyvhöz; nemcsak a balladák számozása rossz, hanem a *Pusztá malomba*... és a *Búzamezőben* kezdetű ki is maradt belőle, *Bíró Máté II.* a szövegben nincs, a *Héj páva* I. II., III. (27., 28., 29. sz.) ugyanannak a költeménynek három összefüggő versszaká. — Vikár «erőltetett, kellemetlen hatású» címadásait leszólja — s a maga tartalomjegyzékébe szinte mind átveszi.

— s ez a főeredménye — mert a bennük élő «ez a gyepüvédő, ez a határ védő szellemiség» védelmezte a balladákat a pusztulástól. Ezt már Gragger is tudta. Szerinte is a ballada bizonyos összekötő tagok által szorosabb vagy lazább kapcsolatban fejlődött, s mert a «hidak» eltűntek, csak a *határterületeken* maradt meg, ott, ahol a konzervatív népelet az emlékeket általában megőrizte a pusztulástól. Ortutay elgondolásában nincsen semmi új; ami látszólag az: hogy a népműveltség mindenütt egy síkon mozog s egészében egységes, de minden népnek megvan a maga alakító erejű, egységes stílusa amely művészi emlékein kiűt, arra nézve épen nincs megoldása — irodalomszociológiai szempontból mivel világít hát bele a székely népballada a székely műveltség «etnikai és szociális funkciórendszerébe?» Csak nem a passzív sorssal, amelyet a «határőr szellemiségnek» köszönhet — a megmaradásával? Vagy talán az «európai összefüggérendszerrel», amelyről Benfeytől Katona Lajosig minden szegény pozitívistának volt némi fogalma?

Eredeti elgondolásának ebbe a nemsikerült kifejtésébe Ortutay bátran és kritika nélkül iktatja bele Gragger Róbert egész balladaelméletét. Gragger mondta meg először, hogy Gregus meghatározása és magyarázata Arany balladáin alapszik, s épen csak Arany balladáira illik. Érezte, hogy a népballadákra ez az elmélet sehogysem áll, s megpróbált újat alkotni. Dolgozata, sajnos, csupán pompásan kiépített, ötletes föltevés maradt, amelyből sokhelyütt a megokolás hiányzik. Hogy Ortutay mégis egészében átveszi, az kritikátlanság. Az átvétel és beolvasztás tudománytalan módját azonban szóvá kell tennünk. Ortutay nemcsak az elmélet legjelentősebb eredményeit teszi magáévá, Graggerre való hivatkozás nélkül (pl. a balladák parlando- és tempo giusto-dallamú kettéválasztását), hanem a részleteket is, Graggernek úgy szólván egész példakészletét, a spielmannok, vásári népénekesekek, moritás árusítók sorától a kántorok halotti búcsúztatóiig vagy az elsőszemélyű hős dalok kopási elméletéig.¹ Nem szó szerint veszi át, hanem átírja — de «forrásához» mindig ragaszkodik.

Ugyanez Ortutay tudománytalan módszere a jegyzetekben is. Kifejezi ugyan «hálóját» Gyulai, Sebestyén és Gragger munkásságának, «akik megjegyzéseikkel (!), jegyzetanyagukkal összeállító munkánkat oly *hathatósan elősegítették*» (!). De a jegyzeteket valóban csak összeállította: változatok és fordítások felsorolásában javarészt Gragger német kötetét követi (kár, hogy nem a dallamok összegyűjtésében is), a magyarázó-jegyzetekben mindkét kötetét kiaknázza. Mindezzel nem állítjuk, hogy Ortutaynak nincsen kellő jártassága a ballada irodalmában; mindig visszament az eredeti forrásra, s jegyzetei sem szorítkoznak Graggeréire, helyenként megpótolja őket az

¹ Egy példát: «A népballada keletkezésében Európaszerte nem kis szerepet vitt még a középkori egyházban oly divatos misztérium-játék szokása: elbeszélő költemények dramatizált előadása. Ugyanis ebből a fajta előadásból részint a balladaköltés egyes formáló erői válhattak ki, részint a keresztény dráma fejlődése indult meg. Magyar vonatkozásait fejtegeti Gragger is!» Holott nem a magyar vonatkozásokat, hanem az egészet Gragger mondja (21. l.).

újabb irodalom eredményeivel (Honti, Bartók). Csak a kiaknázás módja különös, s az újrafogalmazás¹ inkább burkolja, mint megmondja forrásait.

Graggerrel pedig hálátlan is, igazságtalan is. Ismételten, gyakran beszél arról, hogy Gragger a változatokból «őstípusokat, fiktív alapszövegeket kontaminált.»² Ez sem Graggernek, sem nekem, aki kérésére s vele való megbeszélés alapján, de, sajnos, csak halála után, a magyar kötetet szerkesztettem, nem is járt eszemben. Gragger a németeknek minél teljesebb szöveget akart adni. (*Anna Molnár.*) A magyar kötetben pedig, amelyet még kevésbé szántunk kritikái vagy tudományos kiadásnak, sőt a «tanuló-iffjúságra is tekintettel voltunk» (210. l.), nem akartunk őstípusokat és alapszövegeket helyreállítani, csak sajnáltuk egy másik változat szebb motívumait elhagyni. De mindaketten voltunk annyira «pozitivisták» és filológusok, hogy a másik — *s mindig csak egy* — szövegből vett pótlásokat zárójelben adtuk: a tömörebbik szöveget tehát változatlanul megőriztük. Ezt meg is mondom mindjárt az első alkalommal (194. l.) s minden esetben: csodálom, hogy Ortutay, aki a fentiek szerint alaposan megtanulta jegyzeteinket, erre nem emlékezett s «őstípusokat» emleget.

A nagyjártasságú, de még nagyon kiforratlan szerzőnek, miként elmélete és jegyzetanyaga, stílusa is sok kritikára ad okot. Az idegen szókat a magyar szellemtörténészeknél divatos, rossz szokás szerint bántóan és ok nélkül halmozza, majdnem sűriti. Újabb németességeket plántál át, pl. a magas- és mélykultúra, közösségi stílus stb. elnevezésekkel. Gyakran homályos, amit mond, még többször nehézkes, ahogyan mondja, néha majdnem megemészthetetlen.³

Csak sajnálni lehet, hogy a tehetségesnek, képzettnak látszó Ortutay ennyire elhibázta, elnagyolta a dolgát. Kevesebb szellemtörténeti elgondolással, világosabb és egyszerűbb stílussal, forrásainak pontosabb idézetével ennyi munkájának több, és a szép kötethez és szép feladathoz méltóbb eredménye lett volna.

GÁLOS REZSŐ

¹ Az átvétel módja pl. a *Kerekes Izsák* jegyzetében:

«Stereotíp soraiban akad párhuzam a *Szilágyi és Hajmásival*. A szász népköltés a kettőt valóban egybe is olvasztotta a *Tumes Dietrich uch Hanes Greger* címmel. (EPhK. 1913. 288. l.) *Magy. népball.*

«Formulái közé Szilágyi és Hajmási pár sora is belekerült s a szász népköltés a két balladát kontaminálta is: *Tumes Dietrich uch Hanes Greger*, E. Ph. K. 1913: 288.

Székely népball.

² Graggert ki is oktatja: «A kontaminációs próbálkozásokat nem a szöveg testén kell elvégezni, hanem a maga helyén: az összehasonlító tanulmányban.» (286. l.)

³ Íme egy mondata: «Az ... európai szellemiség képe teszi érthetővé, hogy az első magyar kezdeményezői a nép kultúra kutatásának szintén a népköltés kevésbé világos fogalmát ismerik.»

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1934. év irodalomtörténeti munkássága.

(Negyedik, befejező közlemény.)

- Nadas Sándor.** A redakció leánya. (Regény.) — *Ism. Thurzó Gábor. Erd. Helikon.* 801—802. l. — *P. Llyod.* 238. esti sz. — *Relle Pál. M. Hirl.* 226. sz. — (Nyisztor Zoltán.) *Nemz. Ujs.* 290. sz.
- Rónay Mária.** Négyszemközt Nadas Sándorral. *Literatura.* 357—359. l.
- Nagy Borbála.** Zeng az erdő. (Dráma.) — *Ism. Uj Elet.* 137. l.
- Nagy Dániel.** Ady Endre. (Dráma.) Debreceni Csokonai-színház. — *Ism. Bajomi Endre. Független Szemle.* 112. l. — —s.—s. *Szocializmus.* 91—92. l.
- Nagy Endre.** Szerelmesek kalauza. — *Ism. P. Lloyd.* 164. esti sz. — *Kállay Miklós. Képes Krónika* 38. sz. — *Lesznai Anna. Nyugat.* II. 121—124. l.
- Nagy Ferenc.** Esthajnalesillag ragyog. (Versek.) — *Ism. Néptan. Lapja.* 953. l.
- Nagy Karola.** Itt voltam. (Versek, novellák, szindarabok.) — *Ism. (—m—)* *M. Hirl.* 284. sz. — *Bp. Hirl.* 284. sz.
- Nagy Lajos.** Kiskúnhalom. (Regény.) 232 l. — *Ism. I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon.* 551—552. l. — *Kázmér Ernő. Kalangya.* 389—390. l. — *Ilyés Gyula. Nyugat.* I. 449—452. l. — *Reischel Arthur. Pásztorúz.* 366—367. l. — *Németh Andor. A Toll.* 155. l. — *Szekszárdi László. Szocializmus.* 139—140. l. — *P. Hirl.* 178. sz. — *Hevesi András. Tükör.* 6. sz. — *Jos. Turóczy-Trostler. P. Lloyd.* 111. esti sz. — *Féja Géza. M. Írás.* 5. sz. — *Forgács Antal. Független Szemle.* 107—108. l. — *B. Gy. P. Napló* 164. sz. — *D. A. Magyarság.* 113. sz. — *Sz. Zs. Ujs.* 102. sz. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 49. sz. — *Aczél Benő. Esti Kurir.* 112. sz. — *M. Hirl.* 107. sz.
- Nagy László. S.** A megtalált Isten. (Versek.) 32 l. — *Ism. S. G. Literatura.* 216. l.
- Nagy Méda.** Asszonyoknak üzenem. (Versek.) 54 l. — *Ism. Vajthó László. Napk.* 286—287. l. — *Kállay Miklós. Képes Krónika.* 7. sz. — *Mikes-Mischek Ferenc. Függetlenség.* 16. sz. — *Nagy Miklós. M. Kultúra.* 80—81. l.
- Nagy Péter.** A Fötéri Nagy-ház. (Regény.) Kolozsvár. — *Ism. Lát-határ.* 5. sz.
- Nagyfalusi Andor.** Genf, 1934. (Vigjáték 3 felvonásban) Kamara Színház 1934. okt. 20. — *Ism. Rédey Tivadar. Napk.* 744. l. — *B. L. Elet.* 831. l. — *Szira Béla. Katolikus Szemle.* 768. l. — *László István. Független Szemle.* 201—202. l. — *Balassa Imre. M. Kultúra.* II. 388. l. — *Gáspár Jenő. Képes Krónika.* 45. sz.
- Nagyfalussy István.** Dalol az Abc. (Versek.) Érsekújvár. — *Ism. Tamás Lajos. M. Minerva.* 255. l. — (e. h.) *M. Írás.* 8—9. sz.
- Négyesy László.** *Baránszky-Jób László.* Négyesy László. Athenaeum. 1933. 153. l. — *Hekler Antal.* Megemlékezés Négyesy Lászlóról. *Bpti Szemle.* 235. köt. 242—244. l. — *Lőrinczy György.* Négyesy László. (Vers.) *Nagykőrösi Arany János-Társ. Évk.* VIII. köt. 58. l.
- Négyesy László síremléke. *Irodört.* 228. l. — *Orsz. Középisk. Tanár-egyes. Közl.* 68. k. 123—124. l.
- Nemes Ferenc.** Elemista voltam. (Regény.) — *Ism. Kováts Ferenc. Pásztorúz.* 337. l.

- Németh László.** *Hatvany Lajos.* Nyílt levél Németh Lászlóhoz. Századunk. 179—182. l.
- Makkai László.** Németh László és a Tanu. Erd. Helikon. 449—456. l.
- Muraközy Gyula.** A «Válasz». Ref. Élet. 259—260. l.
- Ujvári László.** Narodnikok a magyar irodalomban. Korunk. 905—909. l.
- Ignotus Pál.** A harmadik oldal. Esti Kurir. 141. sz.
- Nagy Ferenc.** EPHK. 93—94. l. — *Ór. Vasárnap.* 64. l. — *Rónay György.* Vasárnap. 41—42. l. — *S. P. Szabadság.* 10. sz.
- Nyilas-Kolb Jenő.** Nyilas-Kolb Jenő. Nyugat. I. 269—270. l.
- Nyíri Tibor.** Hajszá. (Tragikomédia 3 felvonásban.) Belvárosi Színház. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napk. 682—683. l. — *B. L. Élet.* 771. l. — *Schöpf-
lin Aladár.* Nyugat. II. 395—396. l. — *Szira Béla.* Kat. Szemle. 700. l. — *Vajthó László.* Prot. Szemle. 306. l. — *EME. M. Irás.* 8—9. sz. — *Dénes Béla.* Független Szemle. 200—201. l. — *Balassa Imre.* M. Kultúra. II. 337. l. — (—ő.) *Képes Krónika.* 41. sz.
- Nyíri József.** Uz Bence. (Regény.) 158 l. — *Ism. Tompa László.* Erd. Helikon. 146—150. l. — *Szabédi László.* Prot. Szemle. 311—312. l. — *Kozocsa Sándor.* Kat. Szemle. 318. l. — *Féja Géza.* M. Irás. 2. sz. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika. 15. sz.
- Tóth Ervin.** Nyíri József. Hajdunánás 58 l. — *Katona Jenő.* M. Szemle. 20. k. 142—153. l.
- Odescalchi Sándor Erba.** Istenek és rabszolgák. (Regény.) 280 l. — *Ism. D. T. Napk.* 412. l. — *P. Hiri.* 108. sz. — *Szirák Ferenc.* Kat. Szemle. 318—319. l. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika. 13. sz. — *m. j. Nemz. Ujs.* 84. sz. — *s. i. Ujs.* 90. sz. — *Nógrády Zoltán.* M. Kultúra. I. 332. l. — *B. A. Magyarország.* 182. sz.
- Oláh Gábor.** *Féja Géza.* Oláh Gábor arcképéhez. Szabadság. 7. sz. és *M. Irás.* 8—9. sz.
- Nagy András.** Oláh Gábor. Debrecen-Bpest. (1933) 54 l. — *Ism. Haraszthy Gyula.* IK. 99. l.
- Oláh Miklós.** *Kerecsényi, Désiré.* Nicolas Oláh. Nouv. Revue de Hongrie. VIII. 277—287. l.
- Ősz Iván.** Őszi este. (Versek.) Szombathely. 63 l. — *Ism. Berényi László.* Élet. 586. l. — *Alszegehy Zsolt.* Kat. Szemle. 636—637. l. — (—ő.) *Képes Krónika.* 49. sz.
- Padányi Biró Márton.** *Pehm József.* Padányi Biró Márton veszpremi püspök élete. Zalaegerszeg. 496 l. — *Ism. Alszegehy Zsolt.* Irodört. 211. l. — *Balanyi György.* Élet. 765—766. l. — *Pannonh.* Szemle. 321. l.
- Pákh Albert.** *Nyiresi-Tóchy Kálmán.* Pákh-relikviák a rozsnói városi múzeumban. Szepesi Híradó. 25. sz.
- Pakocs Károly.** I. Istenit kiált a tenger. (Versek.) Nagyvárad. 108 l. — *Ism. Dezsényi Béla.* Élet. 867. l. — *K. Vasárnap.* 168. l. — *s. Nemz. Ujs.* 284. sz. — 2. Edua áldozata. (Regény.) 260 l. — *Ism. K. Vasárnap.* 41. l. — *Petrich Béla.* Kat. Szemle. 256. l. — *Pannonh.* Szemle. 320. l. — *Nagy Miklós.* M. Kultúra. I. 330. l.
- Pakots József.** Magyar máglya. (Regény.) — *Ism. Herczeg Ferenc.* Uj Idők. I. 841. l. — *Kállay Miklós.* Képes Krónika. 25. és 27. sz.
- Palágyi Lajos.** *Fenyő László.* Palágyi Lajos emlékezete. Az Izr. M. Irod. Társ. Évk. 131—153. l.
- Palotás Imre.** Állványok alatt. (Regény.) — *Ism. Meliusz N. József.* Korunk. 75—76. l. — *Kardos László.* Nyugat. II. 451—452. l.
- Pap Károly.** A nyolcadik stáció. (Regény.) — *Ism. Thurzó Gábor.* Élet. 326. l. — *Rónay György.* Vasárnap. 248. l. — *Josef Turóczy-Trostler.* P. Lloyd. 10. esti sz. — *B. Gy. P. Napló.* 123. sz. — *K. N. Ujs.* 84. sz. — *Benedicus.* Mult és Jövő. 176. l. — *Veridicus.* Mult és Jövő. 116—117. l.
- Szegi Pál.** Pap Károly. Nyugat. I. 275—278. l.
- Pápai Páriz Ferenc.** *Parádi Ferenc.* Pápai Páriz Ferenc értékéről. Erd. Múz. Egyesület Emlékkönyve. 151—156. l.

- Párniczky Mihály.** Kívülről nézem. (Versek.) 103 l. — *Ism. M. Juhász Margit.* Napk. 548. l. — *Pannonh. Szemle.* 315. l. — *Nemz. Ujs.* 51. sz.
- Paulay Ede.** *Harsányi Zsolt.* Paulay. P. Hirl. 14. sz. — *Nagy Adorján.* M. Hirl. 14. sz.
- Pázmány Peter.** *Dioszeghy Miklós.* Pázmány Péter hamvainak pontos helyét hem találják. Bp. Hirl. 113. sz.
- Köhegyi József.** Pázmány sírja a pozsonyi dómban. Híradó. 98. sz.
- Pekár Gyula.** 1. Az ördög az Ámen árnyékában. (Elbeszélés.) — *Ism. Szinyei Ferenc.* Napkelet. 24. l. — *Szegedi István.* Prot. Szemle. 532—534 l. — 2. Attila. (Regény.) — *Ism. Hámos György.* Uj Idők. II. 815. l. — *P. Lloyd.* 290. esti sz.
- S. G. Pekár Gyula.* Literatura. XXXIII. l.
- Perényi Péter.** *Hegyaljai Kiss Géza.* Megtalálták Perényi Péter verseit. P. Hirl. 105. sz.
- Perneki Mihály.** 1. Uccai könyvomas. (Versek.) — *Ism. Hamvas H. Sándor.* Korunk. 150. l. — 2. 2000 volt. (Versek.) 32 l. — *Ism. M. Juhász Margit.* Napk. 548. l.
- Fülöp Ernő.** A mű-e vagy a hatás? Korunk. 691—692. l.
- Persian Ádám.** *G. P. Persian Ádám.* Irod.-tört. 107. l.
- Péter Aladár.** Gáborka különös napjai. (Regény.) — *Ism. Kardos László.* Nyugat. II. 451. l.
- Péter Károly.** *Szentmiklósi Péter.* Péter Károly. Szabolcsi Szemle. 130—131. l.
- Péterfi Károly.** *Kristóf György.* Péterfi Károly esztétikája. IK. 337—355. l.
- Péterfy Jenő.** (f. g.) Péterfy Jenő ötvenöt éves zenekritikája. M. Hirl. 226. sz.
- Pethes Imre.** *Nagy Adorján.* Pethes Imre. Ujs. 256. sz.
- Petőfi Sándor.** *Fábry Zoltán.* Petőfi hagyománya. Korunk. 397—398. l.
- Földessy Gyula.** Petőfitől—Adyig. Válasz. 111—116. l.
- Herczeg Ferenc.** Petőfi a nemzet örök ifjúságának szimbóluma. Bp. Hirl. 255. sz.
- Horváth Béla, vitéz.** Látogatás a Duna mentén Petőfi híres «Kis lak»-ában. M. Hirl. 238. sz.
- Huttkay Lipót.** Amikor Petőfi az egri kispapok vendége volt. Bp. Hirl. Vas. Ujs. VI. 3. sz.
- Kosztolányi Dezső.** Szeptember végén. P. Hirl. Vas. 25. sz
- (l. b.) Petőfi az újabb folyóiratokban. Koszoru. 37—39. l.
- Megyery Ella.** Húsvéti látogatás a pápai kollégium két híres diákjánál: Petőfinél és Jókainál. Magyarság. 78. sz.
- Móra Ferenc.** Emlény. M. Hirl. 198. sz.
- Németh László.** Jelszó: Petőfi. Magyarország. 60. sz. és Tanu. 186—189. l.
- Prerau Mirjam.** Petőfi és nagyanyám. Mult és Jövő. 109. l.
- Szász Károly.** Petőfi és Vörösmarty. Bpesti Szemle. 233. köt. 241—247. l.
- Veégh Sándor.** Petőfi a románoknál. Csikszereda. 70 l. — *Ism. Rajka László.* IK. 410—411. l.
- Weber, Tibor.** Ein englisches Echo ungarischer Poesie. P. Lloyd. 118. esti sz.
- Kosztolányi Dezső.** Petőfi Sándor. Uj Idők. I. 12. l. — *Pásztor Árpád.* P. Napló. 102. sz.
- A legszebb magyar szerelmi dalok szülőföldje. Nemz. Ujs. 73. sz.
- Petőfi első szobra. Koszoru. 62. l.
- Petőfi francia mintaképe. M. Hirl. 141. sz.
- Petőfi Zoltán.** *Krády Gyula.* Petőfi Zoltán utazásaiból. Magyarság. 281. sz.
- Petróczy István.** *G. P. Petróczy István.* Irodőtört. 46. l.
- Petrolay Margit** és **Trencsényi W. Imre.** Az ezüstpagoda. (Mesék.) — *Ism. Halász Gábor.* Nyugat. II. 511. l. — —y. Orsz. Középk. Tanáregyes. Közl. 68. k. 104. l.
- Pilisi Lajos.** *Friedman Ilona.* Pilisi Lajos élete. Pécs. 64 l. — *Ism. (s. g.)* Literatura. XXXIX. l.

Pintér Jenő. *Borisza Ferenc.* Pintér Jenő nyilatkozata az irodalom időszerű kérdéseiről és feladatairól. Nemz. Figyelő. 5. sz.

Csaba István. Pintér Jenő irodalomtörténeti munkássága. Bpti VI. ker. reálisk. Ért. 3—10. l.

Trostler József. A magyar irodalomtörténetírás és Pintér Jenő. A pesti izr. leánygimn. Ért. 3—24. l. Klny is: 24 l.

Várdai Béla. Pintér Jenő irodalomtörténetírása. Orsz. Középisk. Tanár-egyes. közl. 67. köt. 221—230. l.

Waldapfelne Spiegel Rózsa. Latinnyelvű irodalmunk Pintér Jenő irodalomtörténetírásában. Bajusz Györgyné leánylic. Ért. 3—6. l.

B. D. Pintér Jenő. Prot. Tanügyi Szemle. 311. l. — *Bónisné Wallon Emma.* Bpesti I. ker. leánygimn. Ért. 5—7. l. — *Fallenbüchl Ferenc.* Sacré Coeur Ért. 3—4. l. — *Kemény István.* M. Hirl. 45. sz. — (kk.) Orsz. Középisk. Tanár-egyes. Közl. 68. k. 5—9. l. — *Komlós Aladár.* Pesti izr. reálgimn. Ért. 3—7. l. — *Marsovszky M. Júlia.* Angolkisasszonyok leánygimn. Ért. 6—10. l. — *Nógrádi Béla.* M. Hirl. 57. sz. — P. Napló. 41. sz. — M. Középisk. 61, 90—91. l. — Bpesti Szt. Angela Leánygimn. Ért. 3—4. l. — Ciszterci bpesti gimn. Ért. 7. l.

Agárdi László. Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. M. Középi-kola. 5—6. sz. — *Arady Béláné.* Bpesti V. ker. leánylic. Ért. 5—11. l. —

Berényi László Élet. 187. l. — *Blaskovich Izabella.* Bpesti Erzsébet Nőiskola Ért. 5—18 l. — *Böhm Dezső.* Prot. Tanügyi Szemle. 4. sz. — *Brunner Emőd.* Bpesti Szent Benedek reálgimn. Ért. 7—9. l. —

Budai Gergely. M. Kálvinizmus. 87—91. l. — *Édes Jenő* Bpesti VII. ker. gimn. Ért. 18—22. l. —

Haitsch Ilona. Bpesti Veres Pálné leánygimn. Ért. 3—10. l. — *Horváth B.* Bpesti XI. ker. leánygimn. Ért. 9—10. l. —

Horváth L. László. Bpesti II. ker. reálgimn. Ért. 3—9. l. — *Jancsó Elemér.* Pásztortűz. 154—155. l. — *Kállay*

Miklós. Képes Krónika. 11. sz. — *Kardeván Károly.* Szepesi Híradó 17. sz. —

Keményfy János Bpesti V. ker. reálgimn. Ért. 3—11. l. — *Lengyel Miklós.* Bpesti VIII. ker. reálgimn. Ért. 3—6. l. —

Prónai Lajos. Bpesti V. ker. leánygimn. Ért. 3—13. l. — *Radványi Kálmán.* Bpesti Rákóczi-kollégium Ért. 29—31. l. —

Rakssányi Mária. IV. ker. leánygimn. Ért. 5—16. l. — *Rédei Kornél.* Bpesti II. ker. reálgimn. Ért. 3—7. l. —

Szabó Ferenc. Bpesti VII. ker. reálgimn. Ért. 3—11. l. — *Szabó Ignác.* Bpesti VIII. ker. leánylic. Ért. 7—12. l. —

Székely Károly. Bpesti VIII. ker. reálisk. Ért. 3—5. l. — *Szemző Aladár.* Bpesti VI. ker. reálgimn. Ért. 17—20. l. —

Szetey Endre Ujpesti reálgimn. Ért. 9—12. l. — *Szira Béla.* Bpesti I. ker. reálgimn. Ért. 4—11. l. —

Ujvári Pál. Bpesti X. ker. áll. reálgimn. Ért. 3—15. — *Várdai Béla.* Bpesti X. ker. reálgimn. Ért. 3—13. l. — Bpesti Evang. Gimn. Ért. 29—30. l. — Bpesti Szt. Margit leánygimn. Ért. 3—6. l.

Beszélgetés Pintér Jenővel nagy életműve befejezése után. Literatura. 83—84. l.

Popper Ferenc. Popper Ferenc. Nyugat. I. 203—204. l.

Porzsoolt Kálmán. Porzsoolt Kálmán jubileuma. P. 137. l.

Pósa Lajos. *Kemény István.* Halála 20. évfordulóján szülőfaluja szobrot állít Pósa Lajosnak. M. Hirl. 123. sz.

Móra Ferenc. A költő. M. Hirl. 152. sz.

(sz. v.) Pósa-szobor és a többiek. M. Irás. 6. sz.

Prohászka Ottokár. *Katona Jenő.* Prohászka Ottokár, a publicista. Élet. 614—615. l.

U. az. Prohászka Ottokár, az ujságíró. A Sajtó. 7—8. sz.

Tamás Lajos. Prohászka Ottokár társadalomszemlélete. 56 l. — Ism. P. Hirl. 234. sz. — Pannonh. Szemle. 322. l.

K. Török Miklós. Prohászka Ottokár. Képes Krónika. 26. sz.

Pusztai Sándor. Pusztai Sándor. Nemz. Ujs. 10. sz.

Pünkösti Andor. Isten elzüllött gyermeke. (Versek.) 120 l. — Ism. P. Hirl. 28. sz. — P. Lloyd. 24. esti sz. — (B.) P. Napló. 84. sz. — Nemz. Ujs. 27. sz. — D. A. Magyarság. 10. sz. — M. Hirl. 4. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 167—168. l.

- Rab Géza.** Szaladj csak... (Versek.) — Ism. Szabó Zoltán. Napkelet. 29. l.
- Rác Lajos. G. P.** Rác Lajos. Irodört. 170—171. l.
Egy magyar tudós halála. Ref. Élet. 278. l.
- Rác Pál.** Hangyaboly. (Regény.) Arad. — Ism. K. Vasárnap. 488. l.
- Radákovich Üdön.** Nadina, a török leány. (Elbeszélések.) — Ism. P. Hirl. 108. sz.
- Ráday Pál. Csekey Sándor.** Rádai Ráday Pál. M. Kálvinizmus. 17—22. l.
- Radnai Rezső. G. P.** Radnai Rezső. Irodört. 171. l.
- Radnóti Miklós 1.** Lábadozó szél. (Versek.) Szeged 64 l. — Ism. Tolnai Gábor. Erd. Helikon. 225—226. l. — 2. Ének a négerrel, aki a városba ment. (Vers.) S. Szőnyi Lajos 20 linoleummetszetével. — Ism. Vajthó László Napk. 288. l. — P. Lloyd. 39. esti sz. — P. Napló. 33. sz. — s. i. Ujs. 51. sz.
- Radó Imre.** Áram (Novella és szindarabok.) — Ism. Szirmay Károly. Kalangya. 77—79. l.
- Rák István.** Erősebb a szerelemnél. (Regény.) — Ism. (nyílász.) Élet. 977. l. és 301. l.
- Rákosi Jenő. Szudy Elemér.** Rákosi Jenő magyarlátása. P. Napló 39. sz.
- Rákosi Jenő.** Bp. Hirl. 31. sz.
- Rákosi Szidi. Faragó Jenő.** Rákosi Szidi — emlékei közt. 8 Órai Ujs. 48. sz.
- Rákosi Viktor. Farkas Olga.** Rákosi Viktor. (1929.) 16 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 96. l.
- Kovács Sándor.** Rákosi Viktor. 1860—1923. 58 l.
- Rákossy Zoltán.** Magyar Pantheon. (Versek.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krón. 7. sz.
- Ráskai Lea.** Ráskai Lea. A bpesti székesfővárosi V. ker. leánylic. Ért. 3—4. l.
- Raskó Judit.** Hosszú az út. (Versek.) 76 l. — Ism. P. Hirl. 193 sz. — (t. e.) Bp. Hirl. 129. sz. — Ujs. 118. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 27. sz. — B. A. Magyarság. 164. sz.
- (p. m.) «Kezére jártunk, bízattuk, irányítottuk...» Nemz. Ujs. 113. sz.
- Rátkay László.** Halottaink. Koszorú. 58. l.
- Ravasz László.** Ravasz László. Diarium. 202. l.
- Rédey Tivadar.** A Kisfaludy-Társaság új tagjai. Napk. 174—175. l.
- Reményi József.** Idegenben. (Versek.) 32 l. — Ism. Farkas Géza. Kalangya. 240—241. l. — Szent-Iványi Sándor. Pásztortüz. 214. l. — P. Hirl. 91. sz. — G. B. P. Lloyd 45. esti sz. — R. E. Új Élet. 114—115. l. — Vitéz Pölöskei János. Függetlenség. 16. sz. — P. Napló. 248. sz.
- Babits Mihály.** Cleveland. Nyugat. II. 503. l.
- (— i.) Beszélgetés Reményi Józseffel, a magyarság amerikai szellemi követével. Nemz. Ujs. 152. sz.
- Reményik Sándor. Juhász Géza.** Reményik vallásos lírája. Debr. Szemle. 38—40. l.
- Marek Antal.** Találkozásom Reményik Sándorral. Láthatár. 2—3. sz.
- Spectator.** Tisztító tűz. Pásztortüz. 373—374. l.
- Reményik Sándor.** Miért hallgatott el Végvári? (Vers.) Nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyvei. VIII. köt. 71. l.
- Reményik Zsigmond.** Mese habbal. (Regény.) 255 l. — Ism. I. Szemlérl Ferenc. Erd. Helikon. 221—223. l. — Herczeg János. Kalangya. 846—847. l. — Gaál Gábor. Korunk. 146—149. l. — Feja Géza. M. Írás. 3. sz. — (B.) P. Napló. 57. sz. — s. i. Ujs. 22. sz. — Nógrádi Béla. M. Hirl. 33. sz.
- Reményik Zsigmond.** Költő és valóság. (Önéletrajz.) Független Szemle. 182—184. l.
- Remsey György.** A boldogok szigete. (Álomköltemény 8 képben.) 224 l. — Ism. Kardos László. Nyugat. I. 461. l.
- Révész Béla.** Esztergomi lélek. (Regényes önvallomás.) — Ism. Kállay Miklós. Képes Krón. 49. sz. — E. A. Ujs. 238. — M. Hirl. 152. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 248. sz.

- Reviczky Gyula.** *Boross Jenő.* Reviczky és Baudelaire. Széphalom. 1933. 10—12. sz.
- Réz Lola, Kosáryné.** Egy hordó bor. (Regény.) — *Ism. Föv. Napló.* 5—6. sz.
- Kosztolányi Dezső.* Reviczky Gyula. Új Idők. I. 195. l.
- Riedl Frigyes.** Cs. Z. Pillanatfelvételek Riedl Frigyesről. Bp. Hirl. Vas. Ujs. VIII. 12. sz.
- (*k. i.*) Anatole France és Riedl Frigyes. M. Hirl. 209. sz.
- Rubinyi Mózes.* Riedl Frigyes. Nyugat. II. 260—263. l.
- Ritoók Emma.** Gáspár Sándor két élete. (Regény.) 255. l. — *Ism. Pitrof Pál.* Kat. Szemle. 254—255. — (1.) Bp. Hirl. 40. sz. — S. Új Élet. 506. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 8. sz. — N. M. M. Kultúra. II. 66—67. l. — M. Hirl. 45. sz.
- Rozner István.** Dalok és versek. — *Ism. Nemz. Ujs.* 272. sz.
- Rózsa Jenő.** Rózsa Jenő. Nyugat. I. 129. l.
- Röck Gyula.** A vég akkordjai. (Versek.) — *Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra.* 185—186. l.
- Rubin László.** A halhatatlan vándor. (Regény) 228 l. — *Ism. Révész Béla.* Századunk. 93—96. l. — Németh Andor. A Toll. 52—53. l. — Jos. Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 187. esti sz. — Kemény Gábor. Független Szemle. 78—79. l.
- Rumy Károly György.** *Szögi Ferenc.* Rumy Károly György a magyar irodalom ismertetője. 58 l. — *Ism. b. M. Kultúra.* II. 65—66. l.
- Ruszkabányai Elemér.** 1. Élt 37 évet. (Regény.) 112 l. — *Ism. Kardos László.* Nyugat. II. 233. l. — (r. j.) Magyarország. 39. sz. — 2. Minden második. (Regény.) Szeged. 155. l.
- Négy szemközt Ruszkabányai Elemérrel. *Literatura.* 327. l.
- Ruzsinszky László.** Ki gondol arra? (Versek.) — *Ism. Vajthó László.* Napk. 289. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 185—186. l.
- Sághy Ferenc.** *Gálos Rezső.* Sághy Ferenc levelei Kisfaludy Sándorhoz. IK. 279—282. l.
- Sajó Sándor.** *Kéky Lajos.* Emlékezés Sajó Sándorra. Szabolcsi Szemle. 72—75. l.
- Tóth József.* Sajó Sándor. 48 l.
- Salamon László.** Rettenetes Adolf. (Eposz.) Kolozsvár.
- Sándor Pál.** Thália papjai. (Történeti színmű.) — *Ism. Kardos László.* Nyugat. II. 452. l.
- Sárközi György.** Szilveszter. (Elbeszélések.) Debrecen. 56 l. — *Ism. Tóth Béla.* Debr. Szemle. 44. l. — Pörje Sándor. Tanu. 101—102. l. — Kardos Pál. Nyugat. II. 278. l. — (B. Gy.) P. Napló. 22. sz.
- Sármelléki Nagy Benedek.** *Papp Sándor.* Sármelléki Nagy Benedek, mint énekíró. *Theologiai Szemle.* 72—74. l.
- Sarudy György.** G. P. Sarudy György. Irod. tört. 171. l.
- Sárvári Pál.** *Törös László.* Sárvári Pál, Arany János professzora. Nagykőrösi Arany János-Társ. Évkönyvei. VIII. köt. 151—166. l.
- Sas Iános.** *Szombathy Viktor.* Három szlovenszkói versíró. M. Írás. 8—9. sz.
- Sásdi Sándor.** Szívre hulló kő. (Regény.) 256. l. — *Ism. Török Sophie.* Nyugat. II. 335—336. l. Szondy György. Prot. Szemle. 312. l. — P. Ujs. 158. sz. — Egy nyár története. (Regény.) — *Ism. M. Gy. Napk.* 412—413. l. — Török Sophie. Nyugat. II. 335—336. l. — Hámos György. Új Idők. I. 821. l. — Bp. Hirl. 135. sz. — (b. m.) Esti Kurir. 158. sz. — Kemény István. M. Hirl. 146. sz.
- Schedius Lajos.** *Doromboy Karola.* Schedius Lajos. — *Ism. Ig. Pannonh. Szemle.* 151. l.
- Schöpfllin Aladár.** Őszi szírvárvány. (Színmű 3 felvonásban.) Nemzeti Színház. 1934. márc. 9-én. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napk. 232—234. l. — (B. L.) Élet. 192. l. — Kárpáti Aurél. Nyugat. I. 347—348. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 252—253. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 446. — Szerb

- Antal, Tükör.** 4. sz. — **Ö. M. Írás.** 4. sz. — **Semjén Gyula.** M. Kultúra. I. 320. l.
- Schwalb Miklós.** Fiú a konyhából. (Regény.) Szabadka. — **Ism. (Ja.) P. Napló.** — 248. sz.
- Sebesí Ernő.** Szamadás. (Versek.) — **Ism. (Környei) Híradó.** 274. sz. — (k. i.) **M. Hírl.** 254. sz.
- Sértő Kálmán.** Falusi pillanat. (Versek.) 88. l. — **Ism. Pörje Sándor.** Válasz. 79—80. l.
- Sértő Kálmán.** Az én miniszterelnökségem. Szabadság. 23. sz.
- Sértő Kálmán.** Népszava. 126. sz. — **Est.** 381. sz.
- Sik Sándor.** István király. (Tragédia 3 felvonásban.) Nemzeti Színház. Könyvalakban is: 84 l. — **Ism. Rédey Tivadar.** Napk. 49—50. — **Berényi László.** Élet. 367—366. l. — **Alszegehy Zsolt.** U. o. 6. l. — **Vajthó László.** Prot. Szemle. 61. l. — **Dénes Tibor.** Napk. 673—674. l. — **Szira Béla.** Kat. Szemle. 45—47. l. — **Schöpflin Aladár.** Tükör. 1. sz. — **T. P. Lloyd** 215. esti sz. — **P. L. M. Írás.** 106—107. l. — **Pannonh.** Szemle. 315. l. — **Semetkay József.** Új Élet. 100—104. l. — **Vajtai István.** M. Kultúra. II. 300—301. l.
- Juhász Márton.** Három költő a Krisztus-kereszt előtt. Kat. Szemle. 349—358. l.
- Szentmiklósi Péter.** Sik Sándor. Szabolcsi Szemle. 31—32. l. — **Vajlok Sándor.** Új Élet. 232—233. l.
- Simkó József G. P.** Simkó József. Irodört. 107. l.
- Sinka István.** Himnuszok Kelet kapujában. (Versek.) Szeghalom. 80 l. — **Ism. Vajthó László.** Napk. 287—288. l. — **Németh László.** Válasz. 166—167. l. — **Péterffy László.** Prot. Tanügyi Szemle. 79—80. l. — **Kállay Miklós.** Képes Krón. 9. sz.
- Csaba József.** Sinka István költészete. Szeghalmi reálgimn. Ért. 5—7. l.
- Sipos Domokos. R. Berde Mária.** Sipos Domokos. M. Minerva. 289—294. l. — **Molter Károly.** Pászortűz. 422—423. l.
- Sipos Károly.** Búzaszemek. (Versek.) 64 l. — **Ism. M. Juhász Margit.** Napk. 98. l. — **Vitéz Pölöskei János.** Függetlenség. 16. sz.
- Sófalvy Izabella.** (Névtelen zarándok) Az én utam. (Versek.) — **Ism. (—ő.) Képes Krón.** 31. sz. Ifj. D. B. Élet 686. l.
- Somogyi Gyula.** Az út vége. (Regény.) — **Ism. Karl Sebestyén.** P. Lloyd. 294. esti sz.
- Somogyváry Gyula.** 1. Hűség. (Történelmi dráma 3 felvonásban.) Nemzeti Színház. 1934. szept. 29-én. — **Ism. Rédey Tivadar.** Napk. 678—679. l. — **Berényi László.** Élet. 771. l. — **Schöpflin Aladár.** Nyugat. II. 394—395. l. — **Ebeczki György.** Új Idők. II. 478. l. — **Vajthó László.** Prot. Szemle. 606. l. — **Balassa Imre.** M. Kultúra. II. 337. l. — **Gáspár Jenő.** Képes Krón. 37. és 41. sz. — 2. Virázzik a mandulafa. . . (Regény.) I—II. köt. 212, 198 l. — **Ism. Kilián Zoltán.** Napk. 226—228. l. — (dkl.) **P. Napló** 10. sz. — **Waitsch István.** M. Kultúra. 183—184. l. — **Marek Antal.** Híradó. 16. sz.
- Stadler Aurél** Versei. — **Ism. Szirmai Károly.** Kalangya. 148—149. l. — **Czakó Tibor.** U. o. 156—157. l.
- Stadler Frida.** Valaki vár engem. (Regény.) — **Ism. Nagy Méda.** Napk. 604. l.
- Strelisky József.** Fiam . . ! (Regény.) 284 l. — **Ism. Kardos László.** Nyugat. II. 283. l. — **P. Hírl.** 193. sz. — (K. L.) **P. Lloyd.** 73. esti sz. — **Kállay Miklós.** Képes Krón. 18. sz. — **Nemz. Ujs.** 96. sz. — (R. P.) **M. Hírl.** 33. sz.
- Strém István.** A végtelen országútján. (Versek.) — **Ism. Ujs.** 90. sz.
- Surányi Miklós.** Aranybástya. (Színjáték 3 felvonásban.) Nemzeti Színház. 1934. márc. 23-án. — **Ism. Rédey Tivadar.** Napk. 292—293. l. — **B. L. Élet.** 231. l. — **Schöpflin Aladár.** Nyugat. I. 409—410. l. és Tükör. 4. sz. — **Vajthó László.** Prot. Szemle. 316—317. l. — **Ö. M. Írás.** 5. sz. — **Dénes Béla.** Független Szemle. 81. l. — **Semjén Gyula.** M. Kultúra. I. 366—367. l.
- Halasz-Nagy József.** Surányi Miklós. Erd. Helikon. 57—63. l.
- Domoszlay László.** Magyarország. 60. sz. — (cs. z.) Láthatár. 1. sz.

- Sükei Károly.** *Papp Ferenc.* Gyulai Pálnak Sükei Károly költeményeiről írt kiadatlan híralata. IK. 68—72. l.
- Sümegi Tóth Tivadar.** Magyar siratás. (Versek.) — *Ism. S. G. Literatura.* 217. l.
- Szabolcska Mihály.** *Császár Elemér.* Szabolcska Mihály. Bpti Szemle. 232. köt. 15—44.; 152—179.; 265—279. l. Önállóan is: M. Tud. Akad. Emlékbeszédek. 73. l. — *Ism. Kardos Albert.* Irodört. 148—149. l. — (y.) Ung. Jahrb. 267—268. l. — *Josef Turóczi-Trostler.* P. Lloyd. 154. esti sz. — *Pap Károly.* Debr. Szemle. 423—426. l.
- Kardos Albert.** Szabolcska «iránybeszélései.» Debr. Független Ujs. okt. 14. sz.
- Kristóf György.** Szabolcska Mihály Erdélyben. Erd. Múz. 185—244. l.
- Okos Gyula.** Kécskei vonatkozások Szabolcska Mihály vallásos és «Hír a falunkból» jelzésű költeményeiben. Nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyvei. VIII. köt. 112—126. l.
- Szabó Dezső.** 1. A költel legendája. (Regény.) 68 l. — *Ism. (S.) Pásztor-tűz* 451—452. l. — t. t. Nemzeti Kultúra. 316—317. l. — *Féja Géza.* M. Írás. 7. sz. — 2. Mosolygók. (Novellák.) *Ism. Kállay Miklós.* Képes Krón. 48. sz.
- Juhász László.** Szabó Dezsőnek. M. Ut. 2. sz.
- (k. i.) Szabó Dezső legendája. M. Hírl. 198. sz.
- Molnár Lajos** Levél Szabó Dezsőhöz. M. Kultúra. I. 213—215. l.
- Muzsnai László.** Szabó Dezső és a mai köztudat. Uj Magyarország. 99. l.
- Révész Imre.** Szabó Dezső és a magyar kálvinizmus. Ref. Élet. 48. sz.
- Vajlok Sándor.** A magyarság problémája Ady Endrénél és Szabó Dezsőnél. M. Minerva. 59. l.
- Varga Károly.** Szabó Dezső ideológiája. Debr. Szemle. 227—239.; 403—420. l.
- Szabó Géza. F.** A tekintetes vármegye. (Novellák.) — *Ism. G—s. Ref. Élet.* 322—323. l. — *P. Hírl.* 52. sz.
- Szabó Imre.** Toledó. (Regény.) Kolozsvár. — *Ism. Múlt és Jövő.* 185. l.
- Szabó Lajos.** Uj kikelet felé. (Versek.) 112 l. — *Ism. M. Juhász Margit.* Napk. 98. l. — *M. I. Ref. Élet.* 302. l. — *Hamvas József.* Prot. Szemle. 313—314. l. — *Hegyaljai Kiss Géza.* Uj Magyarország. 142—143. l.
- Szabó Lőrinc.** Válogatott versei. Uj Írók. 8. sz. Debrecen. 96 l. — *Ism. Cs. Szabó László.* A Toll. 131—133. l. — *Jos. Turóczi-Trostler.* P. Lloyd. 57. esti sz. — *Bajomi Endre.* Független Szemle. 11. l. — *Móricz Zsigmond.* P. Napló. 45. sz. — *Féja Géza.* Szabadság. 10. sz. — (—e.) *M. Hírl.* 51. sz.
- Bálint György.** Szabó Lőrinc. Nyugat. I. 341—343. l. — *Féja Géza.* M. Írás. 6. sz. — *Fülöp Ernő.* Korunk. 563—567. l. — *Halász Gábor.* Válasz. 63—68. l.
- Szabó Mária.** Szentmihályiné. 1. Irén évei. (Regény.) 224 l. — *Ism. —y—* Nemz. Ujs. 272. sz. — 2. Éva. (Regény.) 272. l. — *Ism. P. Hírl.* 85. sz. — *Petrich Béla.* Kat. Szemle. 320. l. — *Alszeghy Zsolt.* U. o. 763. l. — *Kállay Miklós.* Képes Krón. 8. sz. — *Nagy Miklós.* M. Kultúra. II. 490. l. — *M. Hírl.* 51. sz. — *P. Lloyd.* 248. esti sz. — (k. i.) *M. Hírl.* 254. sz. — (m. i.) *Bp. Hírl.* 266. sz.
- Szabó Pál.** Őszi szántás. (Regény.) Debrecen. 76 l. — *Ism. Tóth Béla.* Debr. Szemle. 44. l.
- Harsányi István.** Szabó Pál. Prot. Szemle. 104—108. l.
- Szacsvay Imre.** Galamb Sándor. A nyolcvanéves Szacsvay Imre. Magyarság. 216. sz.
- Szakál László Zoltán.** G. P. Szakál László Zoltán. Irodört. 107. l.
- Szakály Dezső.** Magyar akarat! (Versek.) 96 l. — *Ism. S. G. Literatura.* 70. l.
- Szalay Károly.** 1. Daloló szívek. — 2. Az én koszorúm. Versek. — Pápa. 40 l. — *Ism. S. G. Literatura.* 217. l.
- Szalay Mátyás.** Isten napjai. (Versek.) Nagyvárad. — *Ism. Kiss Jenő.* Erd. Hel. 308—309. l. — *K. Vasárnap.* 16—17. l. — *Alszeghy Zsolt.* Kat. Szemle. 633—635. l. — *Korunk Szava.* 203. l. — (Sinkó.) Uj Élet. 244. l. — *Kállay Miklós.* Képes Krón. 7. sz.

- Szalay Sándor.** *G. P.* Szalay Sándor. Irodört. 232. l.
- Szana Tamás.** *Magyar István.* Szana Tamás. 68 l. — Ism. Rónay György. Vasárnap. 468—469. l.
- Szántó Béla.** *G. P.* Szántó Béla. Irodört. 232. l.
- Szántó György.** 1. Stradivari. (Regény.) Kolozsvár. 259, 258 l. — Ism. Benedek Marcell. Erd. Helikon. 54—56. — Thurzó Gábor. Napk. 23—24. l. — Pörje Sándor. Tanu. 102—103. l. — Cs. Szabó László. Nyugat. I. 111—113. l. — s. Pannonh. Szemle. 316. l. — B. A. Magyarság. 4. sz. — (fg.) Szabadság. 2. sz. — 2. Az élő múlt. (Regény.) — Ism. Kolozsvári G. Emil. Prot. Szemle. 247—248. l. — Waitsch István. M. Kultúra. 282. l. — Finta Gerő. Pásztortüz. 40—41. l. — Hogyan írok? Literatura. 33—35. l.
- Szántó Zsigmond.** *G. P.* Szántó Zsigmond. Irodört. 46—47. l.
- Szarka Géza.** Örvény. (Regény.) — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 977. l.
- Szarvas Gábor.** *Rubinyi Mózes.* Sarvas Gábor. Balassa József-émlékkönyv. 118—126. l.
- Szász Károly, ifj.** Pipacs. (Versek.) — Ism. P. Napló. 254. sz.
- Szathmáry István.** Költemények. (1918—1933.) 300 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 286. l. — P. Hirl. 11. sz. — (Kozocsa Sándor.) Igaz Szó. 5. sz. — F. T. Uj Idők. II. 208 l. — Lám Frigyes. Kat. Szemle. 193. l. — (Igy.) Képes Krón. 1. sz. — (Sz. L.) P. Napló. 10. sz. — (—s.) Nemz. Ujs. 4. sz. — B. A. Magyarság. 4. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 281. l.
- Szathmáry István, a Petőfi nagydíj nyertese. Koszoru. 61—62. l.
- Szeben Klára.** 1. Egy lány elindul. (Regény.) 278 l. — Ism. P. Hirl. XII. 18. sz. — P. Lloyd. 160. esti sz. — M. Hirl. 248. sz. — 2. Mákvirág. (Színmű.) Kamara Színház. — Ism. Semjén Gyula. M. Kultúra. 131. l.
- Széchenyi István.** *Boldizsár Iván.* Széchenyi és Szekfü. Fiatal Magyarság. 121—123. l.
- Eber Antal.* Széchenyi és a Védegyület. Szabolcsi Szemle. 5—7. l.
- Farkas László.* Széchenyi István és a «Balatoni Gözhajózás.» Veszprém. 57 l. — Ism. Szatmári. Napk. 229. l. — Szalai Béla. Századok. 469. l.
- Gombos F. Albin* ifj. Iványi. Ak. Ért. 125—126. l.
- Halász Gábor.* A fiatal Széchenyi. Nyugat. I. 472—483; 525—546. l.
- Hegedüs Lóránt.* Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája. 326 l. Ism. Végh Jenő. Uj Magyarság. 111. l.
- Óstör József.* Széchenyi lelke. Bp. Hirl. 213. sz.
- Pásztor Mihály.* A Széchenyi-naplók negyedik kötete. M. Hirl. 272. sz.
- Polónyi György.* Én és csak én döntöttem sírba a magyart: sóhajtja Széchenyi. M. Hirl. 78. sz.
- Schaffer Károly.* Széchenyi Döblingben. Bp. Szemle. 232. köt. 1—14 l.
- Skala István.* Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Ism. Ember Ernő. Debr. Szemle. 42. l.
- Tűri Béla.* Széchenyi István erkölcsi énje. Nemz. Ujs. 283. sz.
- Varga Zoltán.* Széchenyi István, a polgár. Debr. Szemle. 289—299. l.
- U. az.* Széchenyi vallásossága. Prot. Szemle. 500—506. l.
- Viszota Gyula.* Egykorú iratok Széchenyi elmeállapotáról és haláláról. IK. 51—68.; 144—152.; 260—266. l. Önállóan is: 94 l.
- U. az.* Széchenyi utolsó négy éve Döblingben. Bp. Szemle. 234. köt. 257—272. l. — Schaffer Károly hozzászólása. U. u. 235. köt. 254—256. l.
- Széfeddin Sefket bej.** Félholdtól a kopjafáig. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 193. sz. — Rónay György. Uj Élet. 504—505. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 140—142. l. — (rma.) P. Napló. 248. sz.
- Dioszeghy Miklós.* Az erdélyi magyarság uj költője — Széfeddin Sefket. Bp. Hirl. 146. sz.
- Szegő István.** Kenyéren és vizen. (Versek.) 30 l. — Ism. P. Hirl. 5. sz. — M. Hirl. 4. sz.
- Székács Béla.** *G. P.* Székács Béla. Irodört. 47. l.
- Székely A. Aladár.** Fehér liaison. (Regény.) — Ism. Nemz. Ujs. 16. sz. — M. Hirl. 33. sz.

- Székely László.** 1. Énekek éneke. (Versek.) Rákospalota. — *Ism. sz.* Csorba Tibor. *Új Élet.* 694—695. l. — B. B. M. Kultúra. II. 537—538. l. — Kállay Miklós. *Képes Krónika.* 52. sz. — 2. A nyolc boldogság. (Versek.) Rákospalota. — *Ism. sz.* Csorba Tibor. *Új Élet.* 694—695. l. — 3. És a mi nekünk nyughatatlan. (Versek.) Szombathely. — *Ism.* Lendvai István. *Élet.* 122. l. — Kincs Elek. *Prot. Szemle.* 189—190. l. — Alszeghy Zsolt. *Kat. Szemle.* 635—636. l. — M. Juhász Margit. *Napk.* 97. l. — *Új Élet.* 183. l. — *Nemz. Ujs.* 4. sz. — Nagy Miklós. *M. Kultúra.* 80—81. l.
- Halász Gyula.** Székely László. Sopron. 16. l. — *Ism.* Haraszthy Gyula. *IK.* 206—207. l.
- Székely Tibor.** 1. Örök szövetség. (Regény.) 224 l. — *Ism.* Thurzó Gábor. *Élet.* 326. l. — Lovass Gábor. *Prot. Szemle.* 59—60. l. — *Új Élet.* 186. l. — 2. ... és ne vigy minket a kísértésbe... (Regény.) — *Ism.* Fodor Gyula. *Új Idők.* II. 676. l. — P. Lloyd. 248. esti sz. — *Bp. Hirl.* 254. sz.
- Szekfü Gyula.** *Makkai László.* A magyarság útja. Erd. Helikon. 601—613. l.
- Szelei Ferenc.** Szürke emberek. (Regény.) — *Ism.* P. *Hirl.* 70. sz. — Kállay Miklós. *Képes Krón.* 13. sz. — *Nemz. Ujs.* 62. sz. — Nagy Miklós. *M. Kultúra.* I. 331. l. — *M. Hirl.* 33. sz.
- Szemere György.** *Órsi András.* Szemere György. 34 l.
- Szemere Miklós.** *Perényi József.* Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. *IK.* 72—83.; 152—165.; 266—278.; 378—386. l.
- Szemere Pál.** *Pásztor Árpád.* Holt költők szülőföldjén. P. Napló. 135. sz.
- Szemlér Ferenc.** I. Ember és táj. (Versek.) Kolozsvár. — *Ism.* Makkai László. *Pásztortűz.* 489. l.
- Szenczi Molnár Albert.** *Áprily Lajos.* A zsoldártördítő. *Prot. Szemle.* 278—285. l.
- Árokháty Béla.** Szenczi Molnár Albert és a genfi zsoldárok zenei ritmusa. *Prot. Szemle.* 79—87. l. Részletesebben: Kecskemét. 27 l. — *Ism.* T. K. Irodört. 153. l. — Molnár Antal. *Prot. Szemle.* 518—521. l.
- Cs. I. Baksay Sándor* Szenczi Molnár Albertről. *Ref. Élet.* 122. l.
- Hodossy Béla.** Szenczi Molnár Albert. Sárospataki *Ref. Lapok.* 73—74.; 80—82. l. — *Karácsony Sándor.* *Ref. Élet.* 21—22. l. — *Hegyaljai Kísérlet* *Bp. Hirl.* Vas. *Ujs.* I. 21. sz. — *Ravasz László.* M. Kálvinizmus. 49—51. l. és *Pásztortűz.* 183. l. — *Nouv. Revue de Hongrie.* 50—58. l. — *Révész Imre.* *Prot. Szemle.* 1—4. l. — *Szerb Antal.* Erd. Helikon. 313—316. l. és *M. Hirl.* 123. sz. — *Vajlok Sándor.* M. Minerva. 212—214. l. — *Vándoryné Kövér Ilona.* Vasárnap. 39—40. l. — P. *Hirl.* 11. sz.
- Szendrey Júlia.** *Abonyi Gyula.* Hogyan fedeztem fel Szendrey Júlia hagyatékát? *M. Hirl.* 62. sz.
- Bródy Lili.** Látogatás Szendrey Julia leányánál. P. Napló. 123. sz.
- Szendrő József.** Brávó Ezsau. (Versek.) — *Ism.* Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 642—643. l. — (Sz. L.) P. Napló. 10. sz.
- Szenes Piroska.** Jedviga kisasszony. (Regény.) — *Ism.* Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 224. l. — Kardos László. *Nyugat.* I. 285—286. l. — Rába Leó. *M. Irás.* 4. sz. — B. L. P. Napló. 107. sz.
- Szenteleky Kornél.** *Kohlmann Dezső.* Szerb-magyar irodalmi kapcsolatok. (Ducsity és Szenteleky.) Kalangya. 71—73. l.
- Szirmai Károly.** Szenteleky Kornél. Kalangya. 481—485. l.
- Szentgyörgyi Hromkovits V. Győző.** Innen-onnan. (Elbeszélések.) Budafok. — *Ism.* (—os.) Függetlenség. 113. sz.
- Szentkuthy Miklós.** Prae. (Regény.) 632 l. — *Ism.* Szerb Antal. Erd. Helikon. 544—549. l. — Halász Gábor. *Nyugat.* II. 275—278. l. — Alszeghy Zsolt. *Kat. Szemle.* 508—509. l. — Kállay Miklós. *Képes Krón.* 22. sz. — *Nemz. Ujs.* 129. sz. — B. Magyarság. 164. sz.
- (—m—) Nem tudjuk: kicsoda, Megmondjuk: kicsoda. *M. Hirl.* 113. sz.
- Szeő Demeter.** Zsidó vagyok. (Regény.) 554 l. — *Ism.* Kozák István. *Korunk Szava.* 143—144. l.

Szép Ernő. Dali, dali, dal, 254 l. — Ism. Vita Zsigmond. Erd. Helikon. 720—721. l. — Járosi Andor. Pásztorűz. 296—297. l. — Lesznai Anna. Nyugat. II. 66—68. l. — (b. a.) P. Hirl. 148. sz. — X. Y. Z. P. Lloyd. 147. reggeli sz. — Murányi Kovács Endre. Független Szemle. 141. l. — K. E. Bp. Hirl. 137. sz. — M. Hirl. 123. sz.

Szerb Antal. A Pendragon-legenda. (Regény.) — Ism. Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 797—798. l. — Maktaai László. Pásztorűz. 453. l. — Hevesi András. Tükör. 12. sz. — C. L. P. Lloyd. 285. sz. — Kállay Miklósi. Képes Krón. 50. sz. — (B. Gy.) P. Napló. 294. sz. — y — Nemz. Ujs. 272. sz. — Ignópus Pál. A Toll. 212—218. l. — Molter Károly. Pásztorűz. 439—440. l.

Szerémy Zoltán. *Feleky Géza.* Szerémy. M. Hirl. 247. sz. — (f. g.) M. Hirl. 127. sz. — G. P. Irodört. 232. l. — (H—ó.) Est. 130. sz. — *Ipolyi Magda.* M. Hirl. 135. sz. — *Molnár Ferenc.* P. Napló. 131. sz. — R. T. 1861—1934. Napk. 735—736. l. — K. S. P. Lloyd. 131. reggeli sz. és 247. esti sz. — Bp. Hirl. 247. sz. — M. Irás. 8—9. sz.

Szigethy Lajos. Zuzmarás fenyőolombok. (Versek.) 135 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 124—125. l.

Szigeti József. *Hofmann István.* Szigeti József. 76 l.

Szigligeti Ede. *Berczik Arpad.* Szigligeti dramaturgiája. Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 32—51. l.

Hevesi Sándor. Szigligeti elintézetlen ügye a Burgtheaterrel. Uj Idők. II. 145—146. l.

Rédey Tivadar. Fenn az ernyő, nincsen kas. Napk. 104—106. l.

Vajthó László. Színházi szemle. Prot. Szemle. 126. l.

Vértessy Jenő. Szigligeti pályájának alkonya. IK. 1—13. l.

Katona és Szigligeti száz év fordulóján. P. Hirl. 201. sz.

Sziklay Ferenc. Hová? (Regény.) Kassa. — Ism. Tamás Lajos. M. Minerva. 190—191. l. — Vajlok Sándor. Uj Élet. 624—625. l.

Szikra. (Gróf Teleki Sándorné.) Márta, aki Máriának született. (Regény.) 311 l. — Ism. — i — l. Bp. Hirl. 90. sz. — K. Nemz. Ujs. 272. sz. — Koszorú. 45—46. l.

Fóthy János. Látogatás a hetvenéves Szikránál. P. Hirl. 51. sz. — l. n. e. Beszélgetés a jubiláló Szikrával. Ujs. 53. sz.

Szilágyi Simon Erzsébet. Én más vagyok, mint aki voltam. (Versek.) — Ism. M. Juhász Margit. Napk. 548. l. — Nagy Miklós M. Kultúra. 185—186 l.

Szilárd János. Első kalandom. (Regény.) 158 l. — Ism. Lovass Gábor. Prot. Szemle. 534. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 4. sz. — Nemz. Ujs. 27. sz. — Thury Lajos. Magyarság. 4. sz. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra. 185. l.

Szirmai Károly. Ködben. (Novellák.) Szabadka. — Ism. I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 224—225. l. — Benedek Marcell. Századunk. 48. l. — Farkas Geiza. M. Minerva. 221—223. l.

Szinyai Zoltán. 1. Szeptemberi majális. (Regény.) 222 l. — Ism. László István. Napk. 33. l. — 2. Öt testvér. (Regény.) — Ism. Th. G. Napk. 482—483. l. — Élet. 325. l. — P. Hirl. 63. sz. — P. Lloyd. 78. esti sz. — Josef Turóczy-Trostler. U. o. 192. esti sz. — Fėja Géza. M. Irás. 3. sz. — (bt.) Bp. Hirl. 90. sz. — Semjén Gyula M. Kultúra. I. 471—472. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 34. sz. — M. Hirl. 51. sz.

Szombathy Iona. Kaleidoszkop. (Versek.) — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. 185—186. l.

Szombati Szabó István. *Dsida Jenő.* Szombati Szabó István költészetéről. Erd. Helikon. 758—764. l.

Kovács László. Szombati Szabó István. 1888—1934. Erd. Helikon. 473. l. — *Reményik Sándor.* Pásztorűz. 264—265. l. — S. G. Literatura. LXI. l. — Erd. Helikon. 560. l.

Szomorj Dezső. Horeb tanár úr. (Regény.) 135 l. — Ism. P. Hirl. 267. sz. — P. Lloyd. 266. esti sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 266. sz. — (k—ny.) M. Hirl. 272. sz.

- Murányi-Kováts Endre.* Nagy írók írásairól. Független Szemle. 179—180. l. Szomorj és a diplomácia. Népszava. 119. sz.
- Szondy György.** Testvérke naplója. (Regény.) 164 l. — Ism. Szatmári. Napk. 551—552. l. — Péterffy László. Debr. Szemle. 45—46. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 182—183. l. — M. I. Új Magyarság. 111—112. l. — Magyarság. 27. sz.
- Szöllősy István.** Három királyok útján. (Versek.) 160 l. — Ism. M. Juhász Margit. Napk. 547. l. — Vajthó László. Ref. Élet. 161. l. — Hamvas József. Prot. Szemle. 313—314. l. — S. I. Ujs. 57. sz. — M. Hirl. 10. sz.
- Tabéry Géza.** Októberi emberek. (Regény.) 147 l. — Ism. Cs. Z. Láthatár. 5. sz. — (—m—) M. Hirl. 284. sz.
- Takáts Sándor.** *Rédey Tivadar.* Megemlékezés Takáts Sándorra. Bpti Szemle. 233. köt. 361—363. l.
- Tálos Géza.** Magamról. (Versek.) — Ism. Vajthó László. Napk. 288—289. l.
- Tamás István.** 1. A kék vonat. (Regény.) Szabadka. — Ism. Szirmai Károly. Kalangya. 146—147. l. — Farkas Geiza. M. Minerva. 126—128. l. — 2. A szegedi pedellus. (Regény.) 304 l. — Ism. Péterffy László. Debr. Szemle. 45—46. l. — Victor János. Ref. Élet. 322. l. — S. G. Literatura VII. l. — Csuka Zoltán. Prot. Szemle. 184—185. l. — —il. P. Napló. 33. sz. — B. A. Magyarság. 39. sz. — 3. Egy férfi visszafordul. (Regény.) 280 l. — Ism. P. Hirl. 119. sz. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 14. sz. — Bp. Hirl. 90. sz. — n. a. Esti Kurír. 74. sz. — 4. Egy talpalattnyi föld. (Regény.) 399. l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 46. l. — Harsányi István. Prot. Szemle. 122—124. l. — Pannonh. Szemle. 319. l. — Barabás Endre. Magyarság. 10. sz.
- Két irodalmi affér. M. Hirl. 244. sz.
- Tamás Mihály.** Miráculum. (Három kis regény.) Kassa. 190 l. — Ism. Pörje Sándor. Tanu 105. l.
- Vajlok Sándor.* Tamás Mihály. Új Élet. 653—656. l.
- Tamási Áron.** 1. Ábel a rengetegben. (Regény.) 192 l. — Ism. Sümegh Lothár. Pannonh. Szemle. 149. l. — Féja Géza. Szabadság. 7. sz. — 2. Ábel az országban. (Regény.) 210 l. — Ism. Szántó György. Erd. Helikon. 216—218. l. — Pörje Sándor. Tanu. 103—105. l. — Halász Gábor. Prot. Szemle. 51—52. l. — M. P. Új Magyarság. 95. l. — R. Új Élet. 54. l. — (B. Gy.) P. Napló. 16. sz. — 3. Az énekes madár. (Székely népijáték 3 felvonásban.) Kassa. 94 l. — Is n. (cs. z.) Láthatár. 4. sz.
- Féja Géza.* Irodalmi vita egy könyv körül. M. Irás. 72—75. l.
- Katona, Eugène.* Aaron Tamási. Nouv. Revue de Hongrie. 61—65. l.
- U. az. M. Szemle. 20. sz. 142—183. l.
- Tanka János.** Tavaszí áradás. (Versek.) Kecskemét. 46 l. — Ism. Ifj. D. B. Élet. 609. l. — Szegedi István. Prot. Szemle. 594—596. l.
- Tarczai György.** *Várdai Béla.* Tarczai György regényköltészete. Élet. 334—336. l.
- Tarczay Gizella.** Búzaszem. (Versek.) — Ism. M. Juhász Margit. Napk. 97. l.
- Tatai József.** A perc árnyéka. (Versek.) — Ism. S. P. Lloyd. 51. esti sz.
- Teleki József gróf.** *Gulyás József.* Gróf Teleki József újabban megtalált kéziratai. IK. 89. l.
- Teleki László.** *Romhányi Gyula.* Teleki László ismeretlen drámatöredéke. [Az áruló.] Iroda omtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 192—193. l.
- Telléry M. Mária.** Édes tizenhét. (Novellák.) 156 l. — Ism. M. Juhász Margit. Napk. 344. l. — L. Új Élet. 52. l.
- Temesváry Kriszta.** Versek. — Ism. Zsigray Julianna. Új Idők. II. 823. l.
- Tereh Géza.** Közelebb hozzád! (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Csuka Zoltán. Ref. Élet. 228. l.
- Terescsényi György.** 1. Aranyhomok. (Elbeszélések.) 296 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 52—53. l. — 2. Lélek. (Regény.) 265 l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 528. l. — Hámos György. Új Idők. II. 296. l. — Jos. Turóczy Trostler. P. Lloyd. 96. esti sz. — Féja Géza. M. Irás. 4. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 16. sz. — M. I. Bp. Hirl. 69. sz. — Nemz. Ujs. 96. sz.

- Térey Sándor.** A föld lelke. (Regény.) 238 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. I. 560—461. l.
- Tersánszky J. Jenő.** 1. Szerenád. (Regény.) 224 l. — Ism. P. Hirl. 255. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 48. sz. — P. Lloyd. 248. esti sz. — s. Nemz. Ujs. 260. sz. — 2. Kakuk Marci a zendülők között. (Regény.) 191 l. — Ism. I. Szemlére Ferenc. Erd. Helikon. 552. l. — Pörje Sándor. Válasz. 162—163. l. — Nagy Endre. Nyugat. I. 400—401. l. — P. Hirl. 63. sz. — Makkai László. Pásztortűz. 366. l. — Németh Andor. A Toll. 152—155. l. — Jos. Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 73. 284. esti sz. — Hevesi András. Tükör. 12. sz. — Fėja Géza. M. Irás. 4. sz. — Möricz Zsigmond. P. Napló 84. sz. — s. Nemz. Ujs. 62. sz. — Dallos Sándor. Magyarság. 73. sz. — Ignotus Pál. Esti Kurir. 145. sz. — (k. i.) M. Hirl. 254. sz. — (—m—) M. Hirl. 284. sz. — Lesznai Anna. Nyugat. I. 338—341. l.
- Tessely Károly.** Rohanó ember szomorúsága. (Versek.) 79 l. — Ism. Nagy Miklós M. Kultúra. 185—186. l.
- Teveli Mihály. G. P.** Teveli Mihály. Irodört. 171. l.
- Thury Lajos.** Holtomiglan-holtodiglan. (Regény.) Ism. P. Hirl. 28. sz. — (Alfa.) Korunk Szava. 80. l. — F. G. M. Irás. 2. sz. — (Nándor Kálmán.) Ujs. 22. sz. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 85—86. l.
- Tinódi Lantos Sebestyén.** *Weber Gyula.* Hogyan találtuk meg Tinódi-Lantos Sebestyén sírját. P. Hirl. 41. sz.
- Tisza István, gr.** Összes Munkái. Levelek. V. köt. — Ism. Károlyi Árpád. Bp. Szemle. 233. köt. 120—122. l. — Marczali Henrik. P. Napló. 12. sz.
- Asztalos Miklós.* Szemtől-szembe Tisza Istvánnal. Bp. Hirl. 51. sz.
- Balogh Jenő* Adatok gróf Tisza István hitéletének történetéhez. Ref. Élet. 50—51.; 58—59. l.
- U. az.* Az igazi Tisza István. Bp. Szemle. 233. köt. 134—151. l.
- U. az.* Visszaemlékezés Tisza Istvánra. P. Napló. 90. sz.
- Berzeviczy Albert* beszéde gróf Tisza István emlékszobrának leleplezésekor. Ak. Ért. 94—98. l. és Bp. Szemle. 233. köt. 129—133. l.
- Farkas Zoltán.* Tisza István szobra. Nyugat. I. 515. l.
- Grósz Emil.* Erinnerung an Stefan Tisza. P. Lloyd. 90. reggeli sz.
- Hegedűs Loránt.* Tisza István bizonyágtétele. P. Hirl. 4. sz.
- Herczeg Ferenc.* A szobor. P. Hirl. 90. sz.
- Kardos Albert.* Tisza István mint debreceni diák. Prot. Tanügyi Szemle. 221—225. l.
- Kenedy Géza.* Vonások Tisza István jellemrajzához. Bp. Hirl. Vas.Ujs. IV. 22. sz.
- Nagy Miklós.* Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. Bpesti Szemle. 232. köt. 129—138. l. és Prot. Szemle. 38—41. l.
- Némethy Károly.* Tisza István, az ember. Ref.Élet. 198—199. l.
- Tisza István emlékének kultusza. Napk. 359. l.
- Gratz, Gustave.* Étienne Tisza. Nouv. Revue de Hongrie. VII. k. 121—128. l. — *Benedek Sándor.* Ref. Élet. 271—274. l. — *Incze Gábor.* Új Magyarság. 133. l. — s — s. Szociálistizmus. 92. l. — *Tóth Lajos.* Debr. Szemle. 193—200. l. — Napk. 291. l.
- Toldy Ferenc** nyolcvanéves leánya. Bpesti Hirl. 7. és 26. sz.
- Tolnai Lajos. Biró János.** Tolnai Lajos. Debrecen. 97 l. — Ism. Szinyeyi Ferenc. Irodört. 32. l.
- Fėja Géza.* Az oszlopbáró. Szabadság. 1. sz.
- Földessy Gyula.* Tolnai Lajos. Szabadság. 1933. 45. sz.
- Tompa Mihály. Hegyaljai Kiss Géza.** Tompa Mihály levelei Bajzához és Fáyhoz. IK. 192—193. l.
- U. az.* Tompa Mihály Bp. Hirl. Vas. Ujs. VIII. 19., IX. 14., X. 14. sz. és Téli Ujs. 11. sz.
- Torkos László. Bartmann György.** Torkos László. 97 l.
- Hellebronth Kálmán.* Az ősai és enesei Torkos-család. Györi Szemle. 343—347. l.

Tormay Cecile. 1. Az ősi küldött. I. A csallóközi hattyú. (Regény.) 199 l. — *Ism.* Brisits Frigyes. Napkelet. 57—59. l. — Hankiss János. Debr. Szemle. 36—38. l. — Kardos Tibor. Válasz. 78—79. l. — Rosti Magdolna. Nyugat. I. 278—279. l. — Kerecsényi Dezső. M. Szemle. 21. köt. 186—187. l. — Kállay Miklós. Kat. Szemle. 130—131. l. — Szerb Antal. Tükör. 2. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 392—394. l. — Kocsis Lénárd. Pannonh. Szemle. 145—147. l. — (Claire Gálochy.) Nouv. Revue de Hongrie. VII. k. 217. l. — 2. Az ősi küldött. II. A tulsó parton. (Regény.) 187 l. — *Ism.* Szakács László. Napk. 629—639. l. — Brisits Frigyes. Élet. 901. l. — Alszeghy Zsolt. Kat. Szemle. 759—760. l. — P. Hirl. 240. sz. — K. S. P. Lloyd. 221. esti sz. — Bp. Hirl. 226. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 41. sz. — (k. l.) Magyarság. 257. sz.

Berényi László. A történeti regény reneszánsza. Élet. 284—286. l.

Hankiss János. Tormay Cécile középkor-hangulata. Debr. Szemle. 427—428. l.

Reményik Sándor. Út a nagy regény felé. Pásztorház. 377—379. l.

Tóth Árpád összes versei. — *Ism.* Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 294. esti sz. — Kárpáti Aurél. Est. 292. sz. — Bálint György. P. Napló. 290. sz.

Babits Mihály. Tóth Árpád romantikája. Nyugat. II. 1—4. l.

U. az. Trockijtól Tóth Árpádig. Nyugat. II. 176—177. l.

Demeter Alice. Tóth Árpád költészete. Szeged. 74 l. — *Ism.* Keményffy János. Irodttört. 208—209. l. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 158. esti sz. — P. Napló. 170. sz.

Kardos László. Tóth Árpád-émlék Debrecenben. Nyugat. II. 72—73. l.
Szabó Lőrinc. Tíz ismeretlen költemény Tóth Árpád irodalmi hagyatékából. Nyugat. II. 519—524. l.

U. az. Tóth Árpád új, ismeretlen verseskönyve. P. Napló. 282. sz.

Kardos Albert. Tóth Árpád. Debr. Független Ujs. 129. sz. — *Kosztolányi Dezső.* Pesti Hirl. Vas. 28. sz. — *R. M. A. P.* Napló. 129. sz. — *Szabó Lőrinc.* P. Hirl. 130. sz. és M. Hirl. 291. sz. — (—y.) M. Hirl. 129. sz. — Est. 129. sz. — P. Napló. 286. sz.

Tóth Béla. Boldogasszony dervise. Színpadra alkalmazták: Békeffy László és Orbók Lóránt. Nemzeti Színház. — *Ism.* Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 462—463. l. és Tükör. 5. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 317—318. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 366. l. — Porzsolt Kálmán. P. Hirl. 76. sz.

Tóth Ede. *Schöpflin Aladár.* A falu rossza és Shakespeare. Tükör. 6. sz.

Tóth József. Bokréta. (Versek.) — *Ism.* (e. h.) M. Irás. 8—9. sz.

Tóth László. 1. Ami erősebb nálunk. (Regény.) 318 l. — *Ism.* Szinnyei Ferenc. Napk. 597—599. l. — E. K. Élet. 91. l. — P. Hirl. 23. sz. — Posszonyi László. Kat. Szemle. 61—62. l. — t. t. P. Lloyd. 22. esti sz. — Zádor Tamás 8 Órai Ujs. 10. sz. — (—ud.) Ujs. 78. sz. — Ladócsy Károly. M. Kultúra. I. 329—330. l. — (—m—) M. Hirl. 33. sz. — 2. A tehetségtelen. (Regény.) 221 l. — *Ism.* Bethlen Iván. Napk. 223—224. l. — E. K. Élet. 91. l. — Posszonyi László. Kat. Szemle. 61—62. l. — Korunk Szava. 119. l. — (—s—). P. Napló. 84. sz. — (Th.) Magyarság. 4. sz.

Tóth Miklós. *S. Szabó József.* Egy unitárius hitvitázó. Prot. Szemle. 286—289. l.

Tömörkény István. *Ortutay Gyula.* Tömörkény István. Szeged. 143 l. *Ism.* Szabó Zoltán. Élet. 686. l. — Jos. Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 176. esti sz. — Gogolák Lajos. Bp. Hirl. 176. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 34. sz. — Boldizsár Iván. Nemz. Ujs. 209. sz. — M. Hirl. XI. 4. sz. — Bálint György. P. Napló. 1935. I. 6. sz.

Rozgonyi Margit. Tömörkény István. (1932.) 39 l. — *Ism.* Szinnyei Ferenc. IK. 95—96. l.

Féja Géza. Tömörkény István. M. Irás. 8—9. sz. — *Móra Ferenc.* M. Hirl. 84. 90. 96. sz. és Literatura. 51—52. l.

Török Gyula. *Féja Géza.* Justh Zsigmond és Török Gyula. M. Irás. 3. sz.

Török Sándor. 1. És az alatt itthon... (Regény.) 230., 193 l. — Ism. Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 156—157. l. — Rédey Tivadar. Napk. 95—96. l. — P. Hirl. 1. sz. — Németh Andor. Nyugat. I. 455—456. l. — Szerb Antal. Tükör. 2. sz. — Onódy Lajos. Uj Magyarország. 95. l. — Féja Géza. Uj Élet. 369—370. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 4. sz. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 85. l. — 2. Vidéken volt primadonna. (Regény.) 159 l. — Ism. Majthényi György. Napk. 32—33. l. — yi. Pásztortűz. 61. l. — B. B. P. Napló. 16 sz. — 3. Az idegen város. (Szinjáték 3 felvonásban.) Nemzeti Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 424—426. l. — Berényi László. Élet. 411. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 89—90. l. és Tükör. 6. és 7. sz. — Szira Béla. Kat. Szemle. 448. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 562. l. — 4. Bankett a Kék Szarvasban. Szinmű. Kamara Színház. 1934 nov. 24. — Ism. Berényi László. Élet. 939—940. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 606—607. l. — Balassa Imre. M. Kultúra. II. 480. l. — Gáspár Jenő. Képes Krón. 49. sz. — 5. Szegény embert még az ág is huzza. (Regény.) — Ism. Szerb Antal. Tükör. 11. sz. — n. P. Lloyd. 266. esti sz. — y. Nemz. Ujs. 272. sz. — Katona Jenő. Magyarország. 291. sz.

Török Sophie. 1. Boldog asszonyok. (Novellák.) Debrecen 72 l. — Ism. Tóth Béla. Debr. Szemle. 44. l. — Tolnai Gábor. Napk. 171. l. — Pörje Sándor. Tanu. 105—106. l. — 2. Hintz tanársegéd úr. (Regény.) 177 l. — Ism. Szinyei Ferenc. Napk. 672—673. l. — Thurzó Gábor. Élet. 609. l. — Rédey Tivadar. Nyugat. I. 581—583. l. — s. Nemzeti Ujs. VI. 24. sz. — P. Hirl. 148. sz. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 118. esti sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 24. sz. — (B. Gy.) P. Napló. 152. sz. — Molnár Lajos. M. Kultúra. II. 62—63. l. — Ignótyus Pál. Esti Kurir. 121. sz. — (k. i.) M. Hirl. 141. sz. — 3. Öröme születélt. (Versek.) 63 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 411. l. — Josef Turóczy-Trostler. P. Lloyd. 266. reggeli sz.

Lesznai Anna. Török Sophie, a félelem költője. Nyugat. II. 473—475. l.

Wagner Lilla. Kasper Irma. Nyugat. II. 166—168. l.

Trostler József. Trostler József kitüntetése. A pesti izr. leánygimn. Ért. 25. l.

Ugró Gyula. 1. A tél végén és 2. A lélek szárnyain. (Versek.) Ujpest. — Ism. (K. S.) Igaz Szó. 6. ill. 31. sz.

Ujházy György. Tékozló fiú. (Morális.) Nemzeti Színház, 1934 nov. 2. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 740. l. — (B. L.) Élet. 851. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 512—513. l. — nyi. Pásztortűz. 436. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 767—768. l. — Balassa Imre. M. Kultúra. II. 434—435. l. — Gáspár Jenő. Képes Krón. 46. sz.

Urge László. Kivetettek siratója. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 245. sz.

Vadnai László. Tisztelt Ház! (Zenés komédia.) Magyar Színház. — Ism. B. L. Élet. 251. l. — Karczag Imre. Független Szemle. 82. l.

Vadnay Károly. *Bolgár Zsuzsa.* Vadnay Károly. 62 l.

Vághidi Ferenc. Valaminek történnie kell. (Regény.) 230 l. — Ism. Kardos László. Nyugat. II. 283. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 4. sz.

Vajda János. *Gárdonyi Géza.* Vajda János albrölje. Esti Kurir. 204. sz.

Németh László. Vajda János nyomain Váiban. Literatura. 259—262. l.

U. az . A váli erdészek. Bp. Hirl. Vas. Ujs. VIII. 26. sz.

Szilágyi Géza. Vajda János pokla. Lélekelemzési tanulmányok. (Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről.) 249—265. l.

Pünkösti Andor. Vajda János. Ujs. 119. sz. — *Pásztor Árpád.* P. Napló. 57. sz.

Vajda Péter. *Szimonidesz Lajos.* Mi a magyarság világhivatása? Századunk. 153—156. l.

Vándor Lajos. Fej vagy írás. (Versek.) — Ism. M. Juhász Margit. Napk. 546. l.

Váradai Antal. *Mándi Mártha.* Váradai Antal. 63 l. — Ism. Szekő Aladár. Irod. 213. l.

Várdai Béla. *Brisits Frigyes.* Várdai Béla. Kat. Szemle 44—45. l.

Varga Gyula. Elrejem magam. (Versek.) Kaposvár. 61 l. Ism. M. Juhász Margit. Napk. 547. l. — Csuka Zoltán. Ref. Élet. 138. l. — Décei György. Prot. Szemle. 314. l. — P. Hirl. 85. sz.

Vargha Gyula. *Mátyás Sándor.* Vargha Gyula. Debrecen—Bp. (1933.) 144 l. — Ism. Haraszthy Gyula. IK. 98—99. l.

Szabó Richárd. Irodalmi hatások Vargha Gyula költészetén. Irodalomtörténeti Dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 206—220 l. Önállóan is: 17 l. — Ism. S. G. Literatura. 352. l.

Várhegyi Lajos. Kiáltás a falak alól. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 85. sz.

Várhegyi Székely András. 1. Réka királyné gyöngye. (Versek.) — Ism. Szabó Zoltán. Napkelet. 29—30. l. — M. I. Uj Magyarság. 112. l. — 2. Falu ébredése. (Versek.) — Ism. Csuka Zoltán. Ref. Élet. 228. l. — M. I. Uj Magyarság 142. l.

Várkonyi László. Irodalom. (Versek.) 24 l. — Ism. Ujs. 107. sz.

Varsa Imre. Gyöngykapyló. (Regény.) — Ism. Kardos László. Nyugat. II. 452. l.

Vass Béla. *G. P. Vass Béla.* Irodört. 47. l.

Vaszary Gábor. Monpti. (Regény.) 320 l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 646. l. — Török Sophie. Nyugat. II. 335. l. — Nemzeti Ujs. VI. 24. sz. — P. Hirl. 204. sz. — Jos. Turóczy-Trostler P. Lloyd. 152. esti sz. — Kemény Katalin. Független Szemle. 142. l. — (S.) Új Élet. 503. l. — (—és.) Bp. Hirl. 158. sz. — (sz.) Ujs. 135. sz. — Molnár Lajos. M. Kultúra. II. 145. l. — Kemény István. M. Hirl. 146. sz.

Vaszary János. A vörös bestia. (Vígjáték.) Vigszínház. 1934. márc. 3. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 234—235. l. — (B. L.) Élet. 176. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 253. l. — Schöpflin Aladár. Tükör. 4. sz. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 274—275. l. — Bethlen Margit. 8 Órai Ujs. 66. sz.

Váth János. Arva Kencse. (Regény.) — Ism. Semetkay József. Új Élet. 363—365. l.

Vathy Elek. Kéztől kézig. (Versek.) 112 l. — Ism. P. Hirl. 245. sz. — (—ő.) Bp. Hirl. 113. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 27. sz.

Vende Ernő. *G. P. Vende Ernő.* Irodört. 47. l.

Veres Vilmos. *Szombathy Viktor.* Három szlovenszkói versszó. M. Irás. 8—9. sz.

Verseghy Ferenc. *Gálos Rezső.* Verseghy Ferenc két ismeretlen német költeménye. IK. 400—401. l.

Kemény István. Hogyan lett a szolnoki sóhivatali tisztviselő fiából a «legdestruktívabb» magyar pap-költő. M. Hirl. 221. sz.

Vértés Lenke, L. Könnyek kútja. (Novellák.) 90 l. — Ism. M. Juhász Margit. Napk. 344—345. l. — Kardos László. Nyugat. II. 452. l.

Vészi József. A hetvenötéves Vészi József. A Toll. 1—2. l.

Vida György. *Dömötör Sándor.* Vida György facetiái. Kolozsvár, 24 l. — Ism. Ember Ernő. Debr. Szemle 42—43. l.

Voinovich Géza. (—*zekas.*) Voinovich Géza. P. Napló. 57. sz.

Vörösmarty Mihály. (be.) Vörösmarty Mihály Szép Ilonkája szabadtéri előadásban. Magyarság. 191. sz. — *Diószeghy Miklós.* Bp. Hirl. 136. sz.

Dormuth Árpád. A Vörösmarty-család multja. Székesfehérvár. 27 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 320. l. — x. Irodört. 145—146. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 33. sz. — P. Lloyd. 215. esti sz.

Kemény Ferenc. Vörösmarty Mihály százéves német-magyar nyelvtan. M. Pedagógia. 1932. 29—32. l.

(r. m. a) Hol jelent meg először a «Vén cigány»? P. Napló

Szász Károly. Petőfi és Vörösmarty. Bp. Szemle. 233. köt.

Liber Endre. Vörösmarty. A bpti piarista diákszövetség

10—15. l. — **Verebély Tibor** U. o. 6—12. l. — **Németh**

97—103. l. — **U. az.** M. Irás. 7. sz. — **Pásztor Árpád**

Wagner Lilla. A kitagadott asszony. (Regény.) 376

97. sz. — B. L. Bp. Hirl. 135. sz. — Új Nemzedék 10 Ujs. 129. sz.

- Waisbecker Irén, Thirring Gusztávné.** Tallózás. (Elbeszélések.) 116 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 58. l.
- Wass Albert.** A temető megindul. (Kórus-játék.) — Ism. Szabédi László. Pásztortűz. 215. l.
- Weöres Sándor.** Hideg van. (Versek.) Pécs. 60 l. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat. I. 586—588. l. — (s. i.) Ujs. 146. sz.
- Zabányi Lajos.** Zsoltárom. (Versek.) 18 l. — Ism. Ifj. Dezsényi Béla. Élet. 780. l.
- Zányi László.** Zányi László. Uj Idők. II. 666. l.
- Zaymus Gyula.** Lámpát szeretnék gyújtani. (Regény.) — Ism. — s. Nemz. Ujs. 129. sz. — Sándor István. M. Kultúra. II. 488—489. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 29. sz.
- Zempléni Árpád. Lakatos László.** Zempléni Árpád. 80 l.
- Zemplényi Klára.** Két szoba, hall. (Regény.) 128 l. — Ism. P. Hirl. 234. sz. — Jenő Mohácsi. P. Lloyd. 232. esti sz.
- Zilahy Lajos. Csécsy Imre.** Vajda-Voivod, Károlyi Mihály és Zilahy Lajos. Századunk. 121—128. l.
- Zilahy Lajos.** Diarium. 204. l.
- Zobor Eszter.** Ekebonthó Borbála. (Regény.) 243 l. — Ism. M. Gy. Napk. 483—484. l. — P. Hirl. 91. sz. — Pásztor József. Prot. Szemle. 464—465. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 17. sz. (—s.) Nemz. Ujs. 84. sz. — Sz. Zs. Ujs. 102. sz. — D. S. Magyarság. 182. sz.
- Zomora S. János.** Az utolsó orkán. (Regény.) Kolozsvár.
- Zrinyi Miklós. Drasenovich Mária.** Zrinyi Miklós könyvjegyzetei. Pécs. 78 l. — Ism. K. Gy. Irodört. 150—151. l. — Joó Tibor. Századok. 467. l.
- Fára József.** Zrinyi Miklós, a költő levelei Zala vármegyéhez. M. Nyelv. 190—191. l.
- Kardos Tibor.** Zrinyi a költő a XVII. század világában. Pécs. 26 l. — Ism. Halász Gábor. Századok. 108. l.
- Kerekes Ábel.** A Zrinyiász életéhez. Irodört. 102. l.
- Zsámboky János. Tábori Kornél.** Zsámboky évforduló. P. Hirl. Vas. 40. sz.
- Zsigmond Ferenc. Vitéz Bessenyei Lajos.** Zsigmond Ferenc. Debreceni Ref. Koll. Ért. 8—9. l.
- Zsigray Julianna.** 1. Kristálymuzsika. (Novellák.) 208 l. — Ism. Majthényi György. Napkelet. 28. l. — Csura Miklós. Kat. Szemle. 317. l. — (—s.) Nemz. Ujs. 27. sz. — 2. Utolsó farsang. (Regény.) — Ism. Hámos György. Uj Idők. II. 48. l.
- Zsillinszky Margit.** Szívem muzsikája. (Versek.) — Ism. — i. d. b. — Élet. 666. l.
- Zsoldos János.** Fagyöngyök. (Versek.) — Ism. Magyarság. 198. sz.
- Zsolt Béla.** A párizsi vonat. (Szinmű.) Magyar Színház. 1934. febr. 15. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 180—181. l. — (B. L.) Élet. 144. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 291. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 253. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 447. l. — Semjén Gyula M. Kultúra. I. 220—221. l.

„Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Babits Mihály:** Az európai irodalom története. 1760—1925. Nyugat-kiadás. 352 l.
- Bajza József:** Podmaniczky-Magyar Benigna a horvát költészetben. M. Tud. Akadémia, 92 l.
- Baránszky-Jób László:** Bevezetés az esztétikába. 111 l.
- Bálint Sándor:** Irodalomtörténeti tanulmányok. Szeged. N. 8-r. 40 l.
- Bognár Cecil:** A magyarság jellemrajza. Kny. a Bpesti Szle 1935. évi 692. sz.-ből 61—88. l.
- Domanovszky Sándor:** Békefi Remig r. tag emlékezete. A M. Tud. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 18 l.
- Házy Albert:** Miért korszerű Az ember tragédiája? Adalékok az irodalomtörténet szociológiájához. A. 1. Szeged, é. n. K. 8-r. 15 l.
- Huxley, Julian:** Élet és halál. Ford. Koroknay István. Révai-kiadás. 250 l.
- Kardos Tibor:** Janus Pannonius bukása. Pécs, 26 l.
- Keresztesi Mária:** A magyar matematikai műnyelv története. Debrecen, 197 l.
- Kovács Alajos:** Buday László emlékezete. A M. Tud. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 22 l.
- Moravcsik Gyula:** A magyar szent korona görög feliratai. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián. 52 l. (Képekkel.)
- Rozlozsnik Pál:** Schafarzik Ferenc r. tag emlékezete. (arcképpel) A M. Tud. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. 31 l.
- Szirmay-Pulszky, H. von:** Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben. München, E. Reinhardt. N. 8-r. 212 l.
- Zsoldos Jenő:** A romantikus zsidószemlélet irodalmunkban. Különlenyomat az Izr. Magyar Irodalmi Társulat 1935. évkönyvéből. K. 8-r. 256—282 l.
- Vajda László:** Első polgári drámánk. Különlenyomat a Bpesti Szle 1935. évi 695. sz.-ből. 33 l.

II. Közérdekű művek.

- Tóth Béla:** A magyar anekdotakincs. Uj, átdolgozott kiadás. Singer és Wolfner 768 l.
- A Gyöngyösi István Társaság Almanachja. 176 l.
- A Katona József Társaság évkönyve. Szerkesztette: Dr. Vörös József főtktár. Kecskemét, 107 l.

III. Költői művek.

- Agyagfalvi Hegyi István:** Ősi vártán. Versek. 16.-rét 142 l.
- Bessenyei György:** Hunyadi László tragédiája. Belohonsky Ferenc előszavával. Különlenyomat a Szabolcsi Szemle októberi számából. Nyiregyháza, 33 lap.
- Bodnár István:** Mesemondás. Vidám tárcák, egyéb tréfák. Herczeg Ferenc előszavával. II. k. Pécs, Dunántúl könyvkiadó. 391 l.
- Jankovics Marcell:** Hangok a távolból. Elbeszélések. Franklin-Társ. 292 l.
- Szántó György:** Fekete éveim. Regény. I—II. k. Révai-kiadás. 205, 213 l.
- Mai német dekameron. Ford. Turóczy Trostler József. Nyugat-kiadás. 283 l.

* A *Budapesten* megjelent munkáknál a hely, az *1935-ben* kiadottaknál az idő, a *8-r.-ük*nél az alak megjelölését elhagytuk.